

İÇİNDEKİLER

Yatırımcıların Sermaye Piyasası Algısı: Borsa İstanbul Üzerine Bir Uygulama Erhan DEMİRELİ & Atilla HEPKORUCU.....	2
İnsan Kaynaklarının İnsan Sermayesine Dönüşümü: Bir Literatür Taraması Nurullah KAYA & Mustafa KESEN.....	23
Türkiye'de Kamu Harcamaları Dış Ticaret Açıkları Üzerinde Etkili mi? Uğur ADIGÜZEL.....	39
Avrupa Birliği ve Türkiye için Enerji Kırılganlık Endeksleri Cem GÖKÇE.....	56
The Syrian Crisis Repercussions on the Pharmaceutical Industry: Analytical Field Study Abdullah HAMADA.....	72
Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Yerel Yönetimlerin Meclis Kararları Üzerinde Vesayet Denetimi Mehmet BOZTEPE.....	94
Su Sektörünün Kamusal Niteliğinin Dönüşümü: Türkiye'deki Şebeke Suyu Endüstrisi için Bir Değerlendirme Önder ÇALCALI.....	111
Küresel Dünyada Sivil Toplum Kuruluşlarının Ekonomik Kalkınmadaki Rollerini Üzerine Bir Değerlendirme Ali Yılmaz GÜNDÜZ & Mehmet KAYA.....	130

YABANCI YATIRIMCILARIN SERMAYE PİYASASI ALGISI: BORSA İSTANBUL ÜZERİNE BİR UYGULAMA

THE PERCEPTION OF FOREIGN DIRECT INVESTORS: AN APPLICATION ON ISTANBUL STOCK EXCHANGE

Doç. Dr. Erhan DEMİRELİ
Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

Öğr. Gör. Atilla HEPKORUCU
Kastamonu Üniversitesi, Taşköprü Meslek Yüksekokulu

Öz

Bu çalışmada yabancı yatırımcı olarak adlandırılan yatırımcı grubunun sermaye piyasasının fiyat mekanizmasını etkileme durumu tartışılmıştır. Söz konusu tartışma, seçilen zaman aralığında Borsa İstanbul 100 endeksi (BIST-100) bileşik endeks kapanış verilerinin, Borsa İstanbul 100 endeksi DOLAR bazında kapanış verilerinin günlük getirileri tarafından parametrik, parametrik olmayan ve yarı-parametrik regresyon yöntemleriyle tahminlenmesi ve öngörülenmesi ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler değerlendirildiğinde; BIST-100 Bileşik Endeksinin DOLAR bazında getirisiyle, endeks TL getirilerinin oldukça iyi bir derecede açıklandığı görülmüştür. Model başarısı açısından yarı-parametrik regresyon modellerinin üstünlük sağlaması; sözkonusu modellerin finansal getiri serilerinin tanımlanmasında parametrik modellere daha iyi birer alternatif olarak kullanılması gerektiğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: yabancı yatırımcı, parametrik olmayan ve yarı-parametrik regresyon modelleri, yabancı yatırımcı davranışı, finansal ekonometri

Abstract

In this study, it is discussed that how effective the foreign investors on the price mechanism of capital market. The research conducted through the selected period of time to examine daily flows and changes in the Istanbul Stock Exchange (ISE) -100 with the methods of forecasting and estimating by parametric, non-parametric and semi-parametric regression. The obtained data were evaluated on the ISE-100 Composite Index by the basis DOLLAR return of the index and has been described in a fairly good level. Semi-parametric regression models is found the most convinient one for the nature of study; in relation to financial return series models as an alternative defining for better use of parametric models seem necessary.

Key Words: foreign investors, non-parametric and semi-parametric regression models, the behavior of foreign investors, financial econometrics

1. GİRİŞ

Piyasaların tam etkin olması koşulu ile tüm reel piyasalar ve finansal piyasalar için yatırım unsuru temelde üç faktöre dayanmaktadır. Bu faktörler; yatırım tutarı, yatırım süresinde elde edilecek nakit akımları ve etkin yatırım süresi olarak saptanmaktadır. Sonuç olarak yatırımcının amacı; bu üç faktörün incelenmesi ile yatırım sonucunda elde edilecek getiri ile piyasa getirisi arasında pozitif bir fark elde etmektir. Sözkonusu fark “kar” olarak adlandırılmakta ve yatırım fikrinin gerçekleşmesini sağlayan unsur olarak değerlendirilmektedir. Sonuç olarak yatırımcının birincil amacı kar elde etmektir.

Piyasa etkinliğinden uzaklaşıldıkça dönem sonunda elde edilmesi beklenen kar oranında oynaklık (volatilite) ortaya çıkması muhtemel bir hal alır. Fama'nın (1970) etkin piyasa hipotezi, yatırımcıların rasyonel olduğu ve bilginin yatırımcılar açısından ulaşılabilirliğinin maliyetsiz ve eşit şekilde gerçekleştiğini kabul etmektedir. Bu varsayım, yatırımcıların piyasalar dahilinde finansal varlıkların fiyatlanması ve yatırım kararların verilmesi gibi kararları verirken daima aynı noktada olması anlamına gelmektedir. Etkin piyasa, piyasa getirisinin yanında bütün finansal kararların sabit ve risk taşımadığı bir piyasa tanımı şeklinde yorumlanabilir. Piyasadaki gözlemler ise sözkonusu varsayımın tam aksi yönünde seyretmektedir. Teori ile açıklanamayan ancak sürekli zaman aralığı içinde gözlemlenmesi mümkün olaylar olarak da tanımlanabilmektedir. (Thaler ve Russell, 1987: 499-501) Anomali, yapısı gereği rasyonellikten sapmanın kendisini oluşturur ve bütün piyasa işlemleri rasyonel olarak kabul edilemez.

Ergül, Dumanoğlu ve Akel (2008), Borsa İstanbul 100 endeksi piyasa etkinliği üzerine yaptıkları araştırmada, etkinlikten uzaklaşıldığı zamanları, ekonomik krizlerin hakim olduğu ve bunun sonucunda finansal sıkıntıların görüldüğü dönemler olarak belirlemişlerdir. Düşük fiyat anomalisi, fiyatı düşük hisse senetlerine yapılan yatırımın dönem sonunda piyasa getirisinin üstünde getiri elde edilmesi durumudur. Yabancı yatırımcılar düşük fiyat anomalisine bağlı olarak fırsat yaratmış ve özellikle çok düşük fiyatlara sahip olan sermaye piyasası araçları ve dolayısıyla şirketleri ele geçirmişlerdir. Sonuç olarak ülkeye yapılan sermaye piyasası yatırımlarının büyük ölçüde yabancı yatırımcılardan oluşması; sözkonusu piyasanın konjunktür itibariyle etkinlikten uzaklaştığını ve düşük fiyatlanmış ürünlerden dolayı aşırı kar beklentisini beraberinde getirmektedir.

Pek çok çalışmada incelendiği gibi yabancı yatırımcıların yatırım faaliyetlerinin etkisi neredeyse tüm sermaye piyasaları açısından fiyatlama unsurunu etkilemektedir. Yüce (1997), kısmen yabancı yatırımcıların hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisinin yapısal bir değişime yol açtığı sonucuna varmıştırd. Clark ve Berko (1997)'ya göre yabancı yatırımcıların yatırım kararlarındaki artış / azalış, hisse senetleri getirisi üzerinde doğrudan ve aşırı bir artışa / azalışa neden olmaktadır. Chen (2002) alışmasında bu durumu incelemiş ve piyasadaki yerli yatırımcıların da yabancı yatırımcıyı 2 iş günü içerisinde takip ettiği sonucuna ulaşmıştırd. Çalışmada piyasadaki aşırı hareketlenmenin sebebi olarak yerli yatırımcının yabancı yatırımcılardan etkilenmesi ve takip etmesi gösterilmiştir.

Bu etki uluslar arası yatırım kararlarının kullanılarak hisse senetleri ve endekslerin getirilerinin tahmin edilebilir olması durumunu doğurmaktadır. Adabag ve Ornelas (2005), yabancı yatırımcıların İMKB piyasasına girişlerinin artmasıyla, Borsa İstanbul 100 endeksinin yükseldiğini belirlemişlerdir.

Albeni ve Demir (2005), yabancı yatırımcıların portföy yatırımlarının hisse senedi fiyatını etkilediğini belirtmiş, alımlarının hisse senedi fiyatlarını artırdığını satımlarının ise hisse senedi fiyatlarını düşürdüğünü göz önünde bulundurmuşlardır. Burada fiyat artış veya azalışının yerli yatırımcının yabancı yatırımcıyı takip etmesinden kaynaklandığı vurgulanmıştır. Ayvaz (2006)'da hisse senedi fiyatları ve döviz kuru arasında negatif bir ilişki olduğunu; hisse senetlerinde gerçekleşen fiyat artışının döviz kurlarında düşmeye yol açacağını belirtmiştir. Çiçek ve Öztürk (2007), yabancı yatırımcıların döviz piyasasında gerçekleşen bir volatilité artışı sonrası hisse senedi yatırımlarında tekrar pozisyon değiştirdikleri gözlemlenmiştir.

Yapılan neredeyse tüm benzeri çalışmalar yabancı yatırımcıların piyasayı etkilediklerini göstermiştir. Ancak yabancı yatırımcıların piyasaya giriş ve çıkış anına karar verdikleri temel bir gösterge olmalıdır. Bu gösterge hem döviz kuru bilgisini hem de endeks bilgisini aynı anda yansıtan döviz kuru cinsinden endeks değeri olarak düşünülebilir. Bu nedenle çalışmada yabancı yatırımcının, karar algısı olarak kullandığını düşündüğümüz döviz kuru cinsinden endeks değeri yabancı yatırımcının bir göstergesi olarak düşünülmüştür. Bu karar basit ancak faydalı olarak kabul edilmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde yabancı yatırımcıların yatırım kararlarının hangi şartlarda oluştuğu ve yatırımlarının piyasa üzerindeki etkisi daha önce yapılmış çalışmaların incelenmesiyle özetlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın temel amacı olan Borsa İstanbul 100 endeks değerinin, DOLAR kuru bazında Borsa İstanbul 100 endeksi değeri tarafından açıklanmaya çalışılması uygun görülmüştür. Bu nedenle söz konusu tahminleme ve öngörümlemenin gerçekleşmesi için parametrik, parametrik olmayan ve yarı-parametrik regresyon modelleri kullanılmıştır. Kullanılan parametrik olmayan regresyon modeli ile yarı-parametrik regresyon modelinin açıklanması çalışmanın ilerleyen bölümlerinde sunulmuştur.

2. PARAMETRİK OLMAYAN VE YARI-PARAMETRİK REGRESYON MODELİ VE ÖZELLİKLERİ;

Bu kısımda parametrik olmayan regresyon modelleri ve az sayıdaki varsayımları üzerinde durulmuş ve söz konusu modellerin bir birleşimi olan yarı parametrik model ise uygulama kısmının son kısımlarında tartışılmıştır.

Regresyon analizi bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ortalama ilişkinin matematiksel bir modelle ifade edilmesinde, bağımlı ve bağımsız değişkenin doğrusal bir ilişki içinde olduğunu varsaymaktadır (Tabakan, 2009,s:1). Kısaca parametrik regresyon analizi öncelikle değişkenlerin arasındaki ilişkinin doğrusal olduğunu varsaymaktadır. Aradaki ilişkinin doğrusal olmadığı durumlarda, bu varsayım geçersiz hale gelmekte ve regresyonu oluşturan parametrelerin güvenilirliği düşürek modelin tahminleme gücü azalmaktadır. Değişkenler arasında herhangi bir fonksiyonel bir ilişki var ise; etkin ve öngörümleme gücü yüksek modeller oluşturulabilir (Takezawa,

2006; s:20-22). Aksi halde parametrik regresyon modelleri yerine parametrik olmayan regresyon modelleri kullanılabilir.

Parametrik olmayan regresyon modelleri değişkenler arasındaki ilişkinin türünü fazla dikkate almamakla beraber, regresyon fonksiyonuna odaklanır. Regresyon fonksiyonunun türevlenebilir olması ve sürekli olması modelin tek varsayımı olarak kabul edilebilir (Eubank, 1990, s:4-5). Parametrik olmayan regresyon yöntemi, regresyonu oluşturan parametrelerin katsayıların anlamlılığı yerine fonksiyonun istatistiksel özellikleri ile ilgilenmektedir (Fox, 2008, s:476-477).

Temel olarak parametrik olmayan regresyon modeli; bağımlı ve bağımsız değişkenlerin ağırlıklı ortalamalarını alarak f regresyon fonksiyonunu tahmin etmeye çalışır. Ağırlık matrisi x_i noktalarında oluşan X uzayındaki uzaklıkların azalan bir fonksiyonudur. Nadaraya (1964) ve Watson (1964), her bir ağırlığın kestirimi için her x_i ile y_j arasında azalan bir ilişkinin olduğunu varsaymışlardır. Söz konusu ağırlık fonksiyonu;

$$w_i(x) = \frac{K\left[\frac{x_i - x}{h}\right]}{\sum_{j=1}^n K\left[\frac{x_j - x}{h}\right]} = \frac{K(u)}{\sum K(u)} \text{ şeklinde hesaplanmaktadır.}$$

Söz konusu denklikte; n , gözlem sayısı, h , band genişliği ve $K(u)$, Kernel fonksiyonudur. Kernel fonksiyonu bir düzeltme yöntemidir ve kullanılma amacı değişkenler arasında bir ilişki kurmaktır. Temelde ise ağırlıklandırılarak oluşturulan eğrilerin şeklini belirlemek için; (kendileri veri noktaları sağlayan daha esnek bir yaklaşım sağlayarak) uygun bir fonksiyonel kalıba benzetmektir (Loader, 2004, s:17-19). Kısaca yöntem, veriler arasında bir ilişki olmasa dahi verilerin birbirlerini açıklamakta kullanılmalarına imkan vermektedir.

Kernel fonksiyonu; her bir x değerinin ortalama değer fonksiyonu olan $f(x)$ tanım bölgesinde yer alır ve seçilen band genişliği h kadar olan bir düzeltme penceresinin içinde yer alır. Kernel tahmini düzeltme penceresi;

$$f_h(x) = \frac{\sum_{i=1}^n K\left[\frac{x_i - x}{h}\right] * y_i}{\sum_{j=1}^n K\left[\frac{x_j - x}{h}\right]} = \sum_{i=1}^n \left[\frac{K\left[\frac{x_i - x}{h}\right]}{\sum_{j=1}^n K\left[\frac{x_j - x}{h}\right]} \right] * y_i = \sum_{i=1}^n w_i(x) * y_i$$

şeklinde gösterilir.

Band aralığının tahmini düzeltme fonksiyonun belirlenmesi için çok önemli olup bununla birlikte geniş veya dar seçilmesi de regresyon fonksiyonunun tahminleme gücünü azaltacaktır. Bu durum parametrik regresyon çözümündeki katsayıların standart sapmalarıyla benzerlik

göstermektedir. Parametrik regresyon çözümlerinde sapmanın olması, gerekenden büyük hesaplanması, seçilen güven aralığına bağlı olarak istatistiksel bakımdan anlamsız olan katsayıların kabulüne sebep olabilmektedir. Benzer şekilde standart sapmanın olması gerekenden küçük belirlenmesi, reddedilmesi model hatası oluşturabilecek parametrelerin modelden atılmasına yol açmaktadır.

Parametrik olmayan regresyon modeli için de h band aralığı seçimi önem taşımaktadır. Olması gerekenden büyük bir band aralığının seçilmesi ağırlık vektörünü ile oluşan eğrinin yavaş bir şekilde değişmesine sebep olacak ve tahmin varyansının sapmalı olmasına neden olacaktır. Band aralığının olması gerekenden küçük seçilmesi sonucu ise eğri çok hızlı değişecek ve tahmincinin varyansı büyüyecektir (Hardle ve ark., 2004). Bu yüzden h band aralığının seçimi, düzeltme fonksiyonu olan Kernel tahmincisinin seçiminden çok daha önemli olduğu ortaya çıkmaktadır (Hastie ve Tibshirani, 1990).

Kernel fonksiyonlarının düzeltici fonksiyonlar olarak kullanılmasını sağlayan özellikleri ağırlık matrisi hesaplarken uygun olmasını sağlamaktadır. Kernel fonksiyonları orjine göre simetrik, negatif olmayan değerler alırlar ve ikinci dereceden türevlendirilebilirler (Fox, 2008, 477-478).

- $K(u) \geq 0, \forall u$
- $\int_{-\infty}^{+\infty} K(u) du = 1$
- $K(u) = K(-u)$

Bir diğer düzeltme yöntemi yerel regresyon düzeltici olarak adlandırılmaktadır. Yerel regresyon düzeltme yöntemi bir fonksiyonun herhangi bir (x_i) noktasındaki pürüzlülüğünü daha düşük dereceden bir polinom ile tanımlanabilme ve tahmin edilebilme işlemidir. Herhangi bir $x + h > x_i > x - h$ şartını içeren düzeltme penceresi dahilinde; p dereceden polinom; ilgili (x_i) noktasının p 'inci dereceden yerel tahminini göstermektedir. p dereceden bir polinomun yapısı aşağıdaki şekilde gösterilebilir.

$$f(x_i) = \sum_{k=0}^p a_k \left(\frac{x - x_i}{k} \right)$$

Bu denklemde a_k değerleri yerel tahminci değerleridir ve seçilmeleri;

$$\sum_{i=1}^n K \left(\frac{x_i - x}{h} \right) \left(y_i - \sum_{k=0}^p a_k \left(\frac{x_i - x}{k} \right) \right)^2$$

eşitliğin değerini minimum kılmalarıyla sağlanabilir. Burada önemli olan durum; (x_i) noktalarının değişmesi ile düzeltme ağırlıkları olan $K \left(\frac{x_i - x}{h} \right)$ değerleri değişmesi ve yerel tahmincilerin

a_k değerini tekrardan belirlenmesine yol açmasıdır. Temelde noktalar kümesi belirli bir p dereceden polinom ile açıklanmaya çalışılıyor ise de her nokta için yerel tahmincilerin değişimi ile mertebesi değişmeyen ancak katsayıları farklılaşan bir polinom ile özölmeye çalışılmaktadır. Düzeltme ağırlıkları olarak Kernel fonksiyonlarının kullanılması durumu ise yerel regresyon yöntemini ve Kernel tahmincisi kullanılan fonksiyon kestirim modelinin mertebelerini değiştirebilir hale getirmektedir.

Düzeltme teriminin optimum şekilde belirlenmesi ve parametrik olmayan regresyon fonksiyonunun tahmin gücünün artması; h band aralığının seçimine bağlıdır. En uygun band aralığı çapraz geçerlilik fonksiyonunu minimum yapan değer olarak seçilmektedir. Çapraz geçerlilik fonksiyonu, gözlem değerlerinden herhangi birinin seçilmesiyle, diğer $(n-1)$ gözlem değerlerini baz alarak; seçilen noktanın (x_i) pürüzsüzlüğünü tahmin edilmesidir. Bu tahmin; düzgün ve ikinci dereceden türevlendirilebilir bir fonksiyon için kareli artıkları tahmin edilerek, artıkların toplamını minimum yapan düzeltme parametresi olarak tanımlanır (Faraway, 2006: 214-216). Çapraz geçerlilik fonksiyonu;

$$CV(\lambda) = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n (y_j - f_{\lambda(j)}(x_j))^2 \text{ şeklinde ifade edilmektedir.}$$

3. ARAşTIRMA

3.1. Araştırmanın Amacı

Çalışmada; 04.01.1988 - 06.08.2013 döneminde Borsa İstanbul 100 endeks değerleri serisinin (BIST-100), Borsa İstanbul 100 endeksinin dolar kurundaki değer serisi (BISTDOLAR-100) tarafından istatistiksel açıdan kabul edilebilir ve en iyi şekilde açıklanması amaçlanmıştır. Piyasa etkinliği açısından BIST-100 endeksinin yeterli olduğu kabul edilmiştir. BIST-30 veya BIST-50 endeksi içerdiği daha az menkul kıymet sayısı tarafından tam bilgiyi yansıtamayacağı, BIST endeksinin ise BIST-100'e göre etkinliğinin daha az olacağı düşünölmüştür. Bu sayede sermaye piyasalarında yabancı yatırımcı etkisinin incelenmesi hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda kurulan olan parametrik, parametrik olmayan ve yarı parametrik regresyon modelleri kullanılarak söz konusu etkinin incelenmesine çalışılmıştır. Araştırma bölümü; verilerin incelenmesi ve düzenlenmesi, düzenlenen veriler ile parametrik (doğrusal) regresyon modeli oluşturulması, parametrik olmayan regresyon modelinin oluşturulması ve son kısımda bu iki modelin birleştirilerek yarı-parametrik modelin kurulması şeklinde kurgulanmıştır. Modellerin istatistiksel açıdan kabulünden sonra, tahminleme ve öngörömler başarıları değerlendirilerek üç modelden istatistiksel olarak en anlamlı olanın seçilmesi sağlanmıştır.

3.2. Araştırmanın Modeli

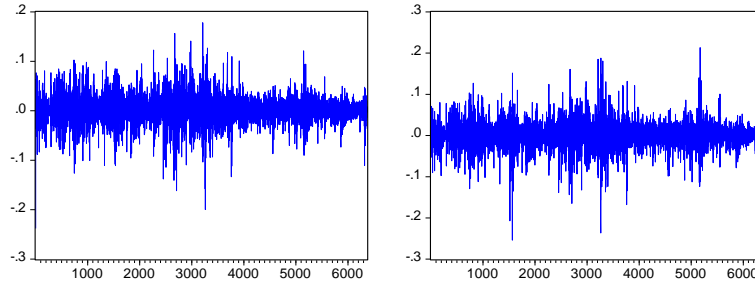
3.2.1. Birinci Kısım: Verilerin Düzenlenmesi Ve Parametrik Regresyon Modeli

Çalışma kapsamında logaritmik BIST-100 endeksi ve BISTDOLAR-100 endeks değişimini $Logfark = \log\left(\frac{X_T}{X_{T-1}}\right)$ şeklinde hesaplanmıştır. Serilerin

farkının alınması ile serileri etkileyen ortak etkilerin, seriler üzerindeki etkisini azaltmaktır. Çalışmada ilk olarak BIST-100 endeksinin gnsonu kapanış değerlerinin birinci fark serisi (BISTFARK) ile BIST-100 endeksinin Dolar kuru bazında değerlerinin birinci fark serisi (BIST-DOLAR) arasındaki ilişki incelenmiştir. Söz konusu serilerden hangisinin diğeri üzerinde etkili olduğu Granger nedensellik testi kullanılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Test sonuçları olan oluşturulan boş hipotezlere göre BIST-DOLAR serisi ile BISTFARK endeks serisinin birbirlerinin Granger nedeni oldukları kabul edilebilmektedir.

Tablo 1: BIST-100 getirileri ile Dolar kuru bazında getirileri Arasındaki Nedensellik Testi Sonuları¹

BISTFARK serisi BIST-DOLAR serisinin Granger nedeni değildir.	24.5753* (0.00001)	Reddedilebilir.
BIST-DOLAR serisi BISTFARK serisinin Granger nedeni değildir.	8.92423* (0.00013)	Reddedilebilir.

şekil 1. BISTFARK ve BIST-DOLAR Serisi Değişim Değerleri

Serilerin birbirleri arasında kuvvetli ve çift yönlü bir ilişki olmasının kabul, bu iki seri arasındaki korelasyonun incelenmesini zorunlu hale getirmiştir. Söz konusu serilerin birbirlerini açıklama dereceleri istenilen orandadır. Korelasyon değeri Granger nedensellik testiyle elde edilen sonuç ile birlikte açıklanırsa; BISTFARK serisi, BIST-DOLAR tarafından etkilenmekte ve serilerin her birinde oluşan değişiklikler diğer serinin değerini etkilemektedir. Elde edilen bu sonuç dahilinde BIST-100 Bileşik endeksini belirleyen faktörlerin aynı zamanda BIST-DOLAR serisinin etkilediği savunulabilir. Bu durum çalışmanın ana konusu olan sermaye piyasalarının

¹ Granger Nedensellik testi sonuçları tablosunda verilen değerler değerlerin istatistiksel olarak anlamlılık düzeyleri değerlerin altındaki parantezlerde verilmiş olup; ayrıca 1% anlamlılık düzeyi değerlerin yanında verilen * işareti ile belirtilmiştir.

yabancı yatırımcılardan etkilediği varsayımı ile alakalıdır. Bu iki seri arasındaki doğrusal korelasyon istenildiği oranda yüksek bir değer olarak 0.925667 olarak bulunmuştur. Bu durum serilerin benzer bir etken tarafından etkilendiği ve aralarındaki doğrusal ilişkinin sahte olabileceği sonucunu doğurmuştur. Öncelikle serilerin birim kök testine tabi tutulmaları gerekmektedir.

Tablo 2: BISTFARK ile BIST-DOLAR Serilerinin Birim Kök Testi Sonuçları²

Serilerin yüzeyden I(0) ADF Birim kök testi	t-test değerleri	5% Kritik Değer	1% Kritik Değer
BISTFARK endeks serisi	-55.16620* (0.0001)	-1.940874	-2.565326
BIST-DOLAR serisi	-72.28140* (0.0001)	-1.940874	-2.565326

Durağanlığın incelenmesinde ADF (Augmented Dickey Fuller) birim kök testi gerçekleştirilmiştir. BISTFARK ve BIST-DOLAR, serilerinin yüzeyden (farkı alınmadan) sabit katsayısı ve belirli bir trendi olmayan şekilde durağan kabul edilebileceği görölmüştür. Çünkü çalışmanın başlangıcında, sözkonusu serilerin birinci farkını alınmıştı. Sonuç olarak serilerin bu haliyle durağan oldukları ve birbirleriyle olan ilişkilerinin gerçek olduğu kabul edilebilir. Durağanlığı incelenen BISTFARK serisi ile BIST-DOLAR serilerinin farkları alınmadan birim kök testi incelendiğinde ‘‘Pür Rassal Yürüyüş’’ modeline uygun oldukları görölmüştür.

Farkı alınmış iki seri arasındaki korelasyonun yüksek olması (0.925667) kurulan parametrik regresyon modeli açısından koentegrasyon sorunu oluşturabilmektedir. Fakat serilerin durağan oldukları ADF testi ile ispatlandığı üzere herhangi bir eşbütünleşme sorunu olmadığı serilerin uzun vadeli ilişkisi olmadığı sonucuna varılabilir. Uzun vadeli herhangi bir ilişkini olmasının sorgulanması gerçekleştirilmelidir.

Tablo 3: BISTFARK endeksi ile BIST-DOLAR serilerinin Koentegrasyon Testi Sonuçları³

Hipotezleştirilmiş eşbütünleşme denklemi sayısı	Eigen değerleri	İz testi istatistiği	Maksimum Eigen değerleri istatistiği
0	0.477838*	7760.643	4134.534
1	0.434403*	3626.110	3626.110

Fark değerleri alınmış iki seri arasında belirgin uzun vadeli bir etkileşim olmadığı test sonucu ile kabul edilebilir. Koentegrasyon sınanması için sabit bir parametre veya deterministik herhangi bir trend varlığı bulunmadığında; en

² Birim kök testleri sonuçları tablosunda verilen değerler en uygun gecikme aralığında verilmiş olup, % 1 anlamlılık düzeyinde dahi oldukça kabul edilebilir sonuçlar vermektedir. Değerlerin istatistiksel olarak anlamlılık düzeyleri değerlerin altındaki parantezlerde verilmiş olup; ayrıca 1% anlamlılık düzeyi değerlerin yanında verilen * işareti ile belirtilmiştir.

³ Johansen koentegrasyon test sonuçları tablosunda verilen değerler en uygun gecikme aralığında ve anlamlılık düzeyleri değerlerin altındaki parantezlerde verilmiş olup 1% anlamlılık düzeyi değerlerin yanında verilen * işareti ile belirtilmiştir.

uygun iz testi ve maksimum Eigen değeri testi uygulanmıştır. Test sonuçları serilerin uzun dönemli bir ilişkileri bulunmadığını göstermektedir.

Sonuç olarak; eğer BIST-DOLAR serisi, BISTFARK serisini açıklamak için kullanılırsa; istatistiksel anlamda göz ardı edilebilecek bir ilişkileri olduğu için modelde bir sorun oluşturmayacağı dşunlmektedir. Kurulacak parametrik regresyon modeli $y_i = c + z_i\beta + \varepsilon_i$ halini almaktadır. Kurulan denklemde; c model sabitini, y_i bağımlı değişken olarak belirlenen BISTFARK serisini, z_i parametrik kısmı modele dahil eden bağımsız değişken olarak seçilen BIST-DOLAR serisini, β parametrik bağımsız değişkenin katsayısını belirtmektedir. Oluşturulan doğrusal modeller sonucu elde edilen sonuçlar; BISTFARK serisi BIST-DOLAR değer değişim serisi tarafından istenilen düzeyde açıklamaktadır. Ancak modelin ngrmlenme gücü olan Theil testi değeri istenilen derecede yüksek değildir. Bunun anlamı model seçilen zaman aralığı dahilinde istenilen başarıyı göstermektedir, ancak farklı kesitler olan diğer sermaye piyasalarında kullanılması veya farklı zaman aralıklarında dahi BISTFARK serisinin tahminlenmesi açısından önerilmemektedir.

Tablo 4: Parametrik Regresyon Modelinin Sonuları⁴

β	c	r-kare	Regresyonu n Standart hatası	Hata kareleri toplamı	Log- likelihood	Akaike Bilgi Kriteri	Schwartz z Bilgi Kriteri	DW
0.821616 * (0.0000)	0.001182 * (0.0000)	0.85686 0	0.010329	0.67879 0	20071.9 9	- 6.30735 1	- 6.30522 7	1.67570 1

Tablo 5: Parametrik Regresyon Modeli Sonucu Elde Edilen ngrmlenme Kriterleri

Ortalama hata karesinin karekökü	0.010326
Ortalama mutlak hata	0.005325
Theil Test İstatistiği	0.196186

Oluşturulan parametrik regresyonda hata terimlerinin gecikmeli değerlerinden kaynaklanan bir otokorelasyon problemi ile karşılaşılmıştır. Hata terimlerinin bu şekilde kmelenmemesi sonucu, varyansın zamana bağlı değiştiği kabul edilebilir. Hata terimlerini otokorelasyona sahip olduğu ARCH-LM testi gibi hata terimi testleri ile ifade edilebilir. ARCH-LM test sonuçları da kurulan parametrik regresyonda hata terimlerinin kendi gecikmeli değerleri tarafından etkilendiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

⁴ Parametrik regresyon modeli sonuçları tablosunda verilen değerler değerlerin istatistiksel olarak anlamlılık düzeyleri değerlerin altındaki parantezlerde verilmiş olup; ayrıca 1% anlamlılık düzeyi değerlerin yanında verilen * işareti ile belirtilmiştir.

Tablo 6: Parametrik Regresyon Modelinde Otokorelasyonun İncelenmesi⁵

F-İstatistiği	328.7426* (0.0000)
Gözlem sayısı*R-kare	312.6861* (0.0000)

Sonuç olarak kurulan parametrik model regresyon varsayımlarını dahi sağlayamamaktadır. Parametrik regresyon yönteminin model hatası oluşturmamak için verilerin birbirleriyle ilişkileri, parametrelerin istatistiksel anlamlılıkları ve hata terimlerinin özellikleri incelenmiş ve modelin kabul edilemez olduğu sonucuna varılmıştır.

Oluşturulan parametrik regresyon modeli hata terimleri normal dağılmamakta ve otokorelasyon göstermektedir. Yapılan pek çok çalışmada finansal varlık getiri serilerinin normal dağılmadığı, otokorelasyon gösterdiği ve hata terimlerinin belli aralıklarda kümelen-diği bilinmektedir.

Bu etkiyi gidermenin en etkili ve basit çözümü regresyonu standart en küçük kareler yöntemi yerine tartılı en küçük kareler yöntemi ile tekrar çözümlemektir. Hata karelerinin tartılı karelerinin minimizasyonuna bağlıdır. Bu şekilde hata terimlerinin standartlaştırıldığı kabul edilebilir.

Tablo 7: Tartılı En Küçük Kareler Metodu ile Parametrik Regresyon Modelinin Sonuçları⁶

β	c	r-kare	Regresyonu n Standart hatası	Hata kareleri toplamı	Log- likelihood	Akaike Bilgi Kriteri	Schwarz Bilgi Kriteri	DW
0.821625 * (0.0000)	0.001182 * (0.0000)	0.99999 9	0.000356	0.00080 7	41501.9 0	- 13.0420 8	- 13.0399 6	1.90242 0

Tablo 8: Tartılı En Küçük Kareler Metodu ile Parametrik Regresyon Modeli Sonucu Elde Edilen Öngörümleme Kriterleri

Ortalama hata karesinin karekökü	0.010328
Ortalama mutlak hata	0.005325
Theil Test İstatistiği	0.196185

⁵ ARCH-LM testi sonuçları tablosunda verilen değerler değerlerin istatistiksel olarak anlamlılık düzeyleri değerlerin altındaki parantezlerde verilmiş olup; ayrıca 1% anlamlılık düzeyi değerlerin yanında verilen * işareti ile belirtilmiştir.

⁶ Parametrik regresyon modeli sonuçları tablosunda verilen değerler değerlerin istatistiksel olarak anlamlılık düzeyleri değerlerin altındaki parantezlerde verilmiş olup; ayrıca 1% anlamlılık düzeyi değerlerin yanında verilen * işareti ile belirtilmiştir.

Tablo 9: Tartılı En Küçük Kareler Metodu ile Parametrik Regresyon Modelinde Otokorelasyonun İncelenmesi

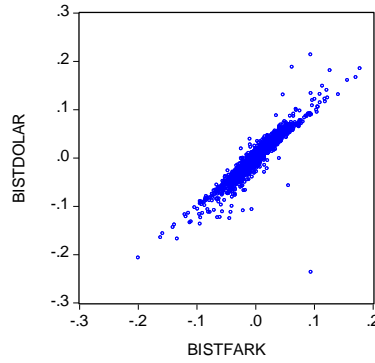
F-İstatistiği	0.088688 (0.765862)
Gözlem sayısı*R-kare	0.88715 (0.765818)

Tartılı en küçük kareler metodu ile elde edilen parametrik regresyon modeli özetlenirse; BISTFARK serisi, sabit bir katsayı ve BIST-DOLAR serisi bakımından doğrusal bir Şekilde temsil edilebilmektedir. BISTFARK serisinin BIST-DOLAR bazındaki değeri yükselirken, Borsa İstanbul 100 endeksinin de yükseleceği çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Yabancı yatırımcılar göz önüne alınırrsa, kur cinsinden değeri artan bir varlığa yatırım yapmak mantıklı olacaktır. Sonuc olarak piyasaya giriş anı olarak düşük kur değerini tercih eden bir yabancı yatırımcı sermaye piyasasına girer ve kur yükselmeye devam ettikçe piyasada kalacaktır. Kur değeri düşmeye başladığında ise ters pozisyon olarak piyasadan çekilecektir. Bu durumun izahının tek bir değişken kullanılarak zor olduğu, ancak yabancı yatırımcı algısını az da olsa betimleyebildiği, elde edilen parametrik regresyon sonucu görülebilir.

3.2.2. İkinci Kısım: Parametrik Olmayan Regresyon Modeli

Araştırmanın bu kısmında BIST-100 serisi ve BIST-DOLAR serisini parametrik olmayan regresyon modeli ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle öncelikle bağımlı ve bağımsız değişkenler için en uygun band aralığı seçilmeye çalışılmıştır.

Şekil 2. BISTFARK Serisine Karşın BIST-DOLAR Serisi Değerleri

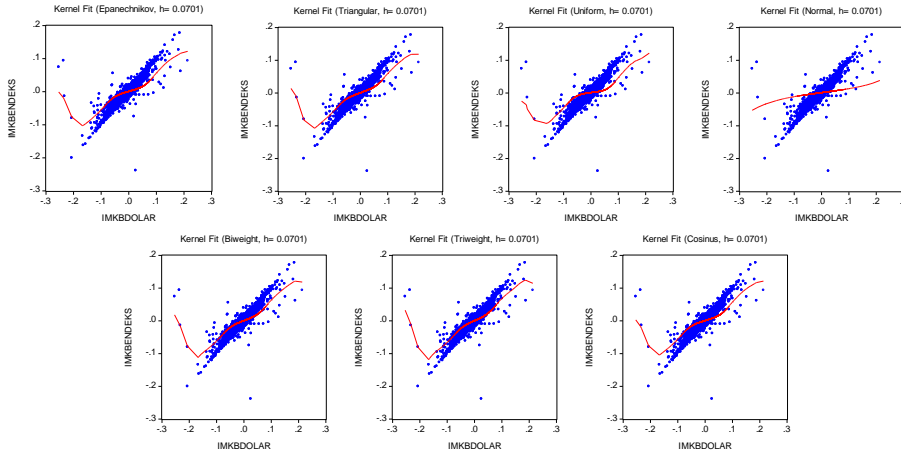

Amaçlanan; y değerleri olan BISTFARK serisini, x değerleri olan BIST-DOLAR serisi ile açıklamaya çalışmaktır. Bu yüzden Kernel tahmincileri ile çalışılmış ve çapraz geçerlilik fonksiyonu baz alınarak en uygun band aralığı olan 0.0701 değerini bulunmuştur. En uygun band aralığı değerinin, kullanılan fonksiyonun karakterinden bağımsız olması dikkat çekicidir.

Aşağıda sunulan Őekillerde kullanılan Kernel fonksiyonlarının Nadaraya-Watson tahmincisine göre elde edilen BISTFARK endeks değişim fonksiyonları

görülmektedir. Kurulmak istenen parametrik olmayan regresyon denklemi; $y_i = c + f(x_i) + \varepsilon_i$ halini almaktadır. Denklemden; y_i bağımlı değişken olarak seçilen BIST-100 endeksinin getiri serisini (BISTFARK), c model sabitini, $f(x_i)$ seçilen tahminci tipine ve düzeltme fonksiyonuna bağlı parametrik olmayan regresyon fonksiyonudur. Oluşturulan fonksiyonların istatistiksel özellikleri tablo-7’de verilmiştir.

şekil 3. Nadaraya-Watson Tahmincisi Altında Kernel Fonksiyonu Düzeltme Grafikleri

Tablo 10: Nadaraya-Watson Tahmincisi Altında Kurulan Parametrik Olmayan Regresyon Model Sonuları⁷

Kullanılan Tahminci tipi	c	r-kare	Regresyonun Standart hatası	Hata Kareleri Toplamı	Log-Likelihood	Akaike	Schwarz	DW
Triangular	4.23e-5 (0.8338)	0.653880	0.016061	1.641346	17262.41	-5.424705	-5.423643	1.786014
Uniform	-4.06e-5 (0.8750)	0.433068	0.020555	2.688466	15692.24	-4.931250	-4.930188	1.773968
Normal	-5.45e-5 (0.8562)	0.226804	0.024005	3.666598	14704.88	-4.620957	-4.619895	1.783702
Biweight	5.32e-5 (0.7815)	0.685797	0.015302	1.489992	17570.26	-5.521451	-5.520389	1.792864
Triweight	6.72e-5 (0.6998)	0.740345	0.013911	1.231318	18177.02	-5.712136	-5.711074	1.799977
Cosinus	2.79e-5 (0.8957)	0.612570	0.016992	1.837248	16903.63	-5.311952	-5.310890	1.784952
Epanechnikov	2.17e-5 (0.9204)	0.595853	0.017355	1.916520	16769.22	-5.269710	-5.268648	1.783793

Tablo 11: Nadaraya-Watson Tahmincisi Altında Kurulan Parametrik Olmayan Regresyon Modelleri İçin ngrmlene Kriterleri

Kullanılan Tahminci Tipi	Triangular	Uniform	Normal	Biweight	Triweight	Cosinus	Epanechnikov
Ortalama Hata Karesinin Karekökü	0.016060	0.020554	0.024003	0.015301	0.013910	0.012507	0.017354
Ortalama Mutlak Hata	0.011913	0.015569	0.016962	0.011433	0.010316	0.008350	0.013045
Theil Test İstatistiği	0.391936	0.555304	0.765099	0.364896	0.319845	0.242191	0.436035

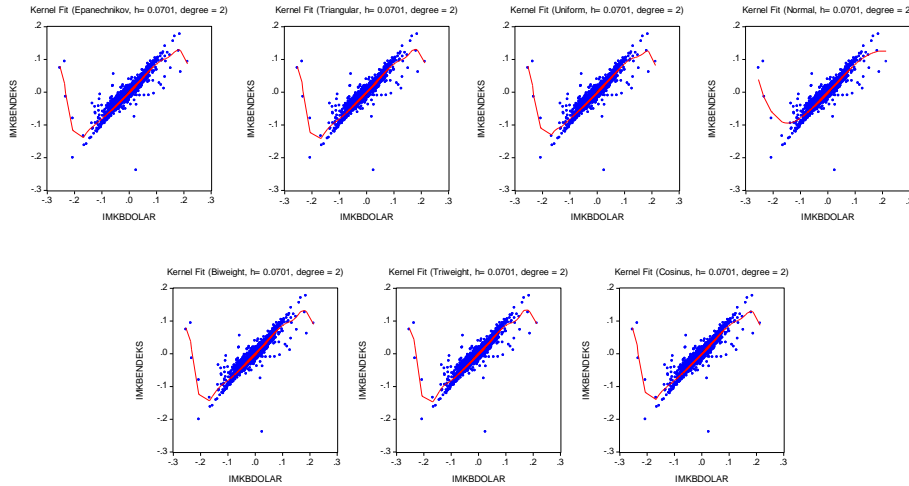
⁷ Parametrik olmayan regresyon modeli sonuçları tablosunda verilen değerler değerlerin istatistiksel olarak anlamlılık düzeyleri değerlerin altındaki parantezlerde verilmiştir.

Nadaraya-Watson tahmincisi kullanılarak oluşturulan fonksiyonlarının en uygun olanının seçimi için tahmin gucu olan Theil testi, ortalama hata karesinin koku (RMSE), ortalama mutlak hata (MAE) ve hata kareleri toplamı (SSR) değerleri karşılaştırılmıştır. Bu hata parametrelerin değerlerinin sifıra yaklaşması istenen bir durumdur. Oluşturulan parametrik olmayan regresyon modelleri incelendiğinde, parametrik modele gore bağımlı değişkeni açıklama gucunun daha duşuk olduğu gozlemlenmektedir. Bununla birlikte tüm modellerde sabit katsayı istatistiksel açıdan anlamsızdır. Bununla birlikte kurulan modellerde Durbin-Watson (DW) katsayısının 2'ye (iki) yakın olması genel bir yaklaşım olarak; hata terimleri arasında otokorelasyon bulunmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç olarak deterministik açıdan en kabul edilebilir model, Nadaraya-Watson Tahmincisi için Triweight Kernel modeli olarak belirlenmiştir. Bunun nedeni olarak sözkonusu tahmincilerin ağırlıklarının x uzayında giderek herhangi bir noktalar serisi için azaltarak oluşturmasıdır. Kullanılan veri sınıfında ise bir kumelenme gözlenmektedir. Bu durumda verilerin birbirinden fazla uzaklaşmadığı ve küme dışına çıkan veriler için kullanılan tartı değerinin olması gerekenden daha fazla azaldığı şeklinde yorumlanabilmektedir.

Tüm bu sonuçlarla ozm arayışına daha değişken bir nitelik katmak gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Yerel regresyon dzelticilerinin kullanılarak sistemin daha yüksek mertebeden bir fonksiyon olduğunu varsayılmış verilerin incelenmesine devam edilmesine karar verilmiştir. Bu yüzden ikinci dereceden polinom olarak yerel düzeltme tahmincisi Kernel tahminci fonksiyonları oluşturulmuştur. Aşağıda verilen şekillerde kullanılan Kernel fonksiyonlarının ikinci dereceden yerel polinom tahmincisine gore elde edilen BIST-100 endeksinin getiri fonksiyonları gorlmektedir. Oluşturulan fonksiyonların istatistiksel ozellikleri tabloladıştırılmış bir şekilde tablo- 9'da verilmiştir.

şekil 5. İkinci Dereceden Yerel Polinom Yaklaşımı Tahmincisi Altında Kernel Fonksiyonu Düzeltme Grafikleri

Tablo 12: İkinci Dereceden Yerel Polinom Tahmincisi Altında Kurulan Parametrik Olmayan Regresyon Model Sonuçları⁸

Kullanılan Tahminci tipi	c	r-kare	Regresyonun Standart hatası	Hata kareleri toplamı	Log-likelihood	Akaike	Schwarz	DW
Triangular	3.29e-5 (0.7575)	0.903206	0.008493	0.459010	21316.92	-	-	1.790550
Uniform	7.77e-5 (0.4696)	0.901316	0.008576	0.467973	21255.38	-	-	1.793767
Normal	-1.90e-5 (0.8638)	0.895605	0.008821	0.495054	21076.37	-	-	1.826102
Biweight	2.33e-5 (0.8263)	0.903421	0.008484	0.457992	21323.98	-	-	1.789957
Triweight	1.29e-5 (0.9033)	0.903833	0.008466	0.456038	21337.59	-	-	1.787016
Cosinus	3.93e-5 (0.7130)	0.902653	0.008518	0.461632	21298.79	-	-	1.792763
Epanechnikov	4.23e-5 (0.6919)	0.902501	0.008524	0.462354	21393.82	-	-	1.793188

Tablo 13: İkinci Dereceden Yerel Polinom Tahmincisi Altında Kurulan Parametrik Olmayan Regresyon Modelleri İçin Öngörümleme Kriterleri

Kullanılan Tahminci Tipi	Triangular	Uniform	Normal	Biweight	Triweight	Cosinus	Epanechnikov
Ortalama Hata Karesinin Karekökü	0.008493	0.008575	0.008820	0.008483	0.008465	0.008517	0.008524
Ortalama Mutlak Hata	0.004924	0.004947	0.005017	0.004922	0.004917	0.004930	0.004931
THEİL Test İstatistiği	0.159715	0.161612	0.167571	0.159469	0.159020	0.160236	0.160387

⁸ Parametrik olmayan regresyon modeli sonuçları tablosunda verilen değerler değerlerin istatistiksel olarak anlamlılık düzeyleri değerlerin altındaki parantezlerde verilmiştir.

İkinci dereceden yerel polinom tahmincisi kullanılarak oluşturulan fonksiyonlarının en uygun olanının seçimi için tahmin gücü olan Theil testi, ortalama hata karesinin kökü (RMSE), ortalama mutlak hata (MAE) ve hata kareleri toplamı (SSR) değerleri karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak deterministik açıdan en kabul edilebilir model, ikinci dereceden yerel polinom tahmincisi için Triweight Kernel modeli olarak belirlenmiştir. Elde edilen sonuç görsel açıdan da tatmin edicidir. Ağırlık tartılarının modele polinom eklenmesiyle yeniden düzenlenmesi durumu; oluşturulan ağırlık matris değerlerinin birbirine yaklaşmasına ve belirli bir aralığa kümelenmiş olan verilerin nokta pürüzlülüğü değerlerinin daha uygun bir şekilde elde edilmesine imkan tanımıştır.

Bununla beraber daha yüksek mertebeden yerel polinom tahmincileri için elde edilen fonksiyonların giderek bozulduğu, model öngörümleme başarısı olan Theil değeri ve hata terimlerine ait değerlerin yükseldiği gözlemlenmiştir. Bununla beraber modelin açıklayıcılığı azalmaya başlamıştır. Bu yüzden üçüncü ve daha yüksek değerli yerel polinom tahmincileri için yapılan çözümlenmeleri bu çalışma kapsamında değerlendirmenin bir amacı olmadığını düşünölmüştür.

Nadaraya-Watson ve İkinci dereceden yerel polinom tahmincileri sonuçları karşılaştırıldığında; yüksek mertebeden yerel polinom tahminci sonuçlarının çok daha kabul edilebilir fonksiyonlar oluşturdukları görölebilmektedir.

3.2.3. Üçüncü Kısım: Yarı-Parametrik Regresyon Modeli

Her iki tahminci tipi için en iyi seçilen fonksiyonlar kullanılarak; yarı parametrik regresyon modeli artık oluşturulabilir hale gelmiştir. En yalın haliyle; yarı parametrik regresyon modeli; parametrik model ile parametrik olmayan regresyon modelinin bir birleşimi halidir. Herhangi bir yarı-parametrik regresyon; $y_i = c + z_i\beta + f(x_i) + \varepsilon_i$ halini almaktadır. Sözkonusu denklemde; c model sabitini, y_i bağımlı değişkeni, z_i parametrik kısmı modele dahil eden bağımsız değişkeni, β parametrik bağımsız değişkenin katsayısını, $f(x_i)$ ise modelin parametrik olmayan kısmıdır. $f(x_i)$ fonksiyonu belirlenmiş aralıklarda ikinci mertebeden sürekli türevi olan bir fonksiyondur.

Araştırmanın ilk iki kısmında belirtildiği gibi parametrik regresyon ile parametrik olmayan regresyonu birleştirildiğinde yarı-parametrik regresyon modeli elde edilmiş olmaktadır. Tahminci yöntemleri dahilinde en iyi olarak belirlenen fonksiyonlardan oluşturulan yarı-regresyon modelleri aşağıda tablolastırılarak verilmiştir.

Tablo 14: Seçilen Tahminciler Altında Kurulan Yarı-parametrik Regresyon Model Sonuları⁹

Parametrik Olmayan Kısmın Tahminci Yöntemi	β	c	r-kare	Regresyonun Standart hatası	Hata kareleri toplamı	Log-likelihood	Akaike	Schwartz	DW
Nadaraya-Watson İkinci	0.401009* (0.0000)	-	0.858014	0.010284	0.673319	20097.74	-6.315757	-6.314695	1.798108
Dereceden Yerel polinom	0.002544 (0.4625)	3.21e-5 (0.7627)	0.903214	0.008494	0.458971	21317.19	-6.698676	-6.696552	1.790112

Tablo 15: Seçilen Tahminciler Altında Kurulan Yarı-parametrik Regresyon Modelleri İçin Öngörümleme Kriterleri

Kurulan Yarı Parametrik Modelin Özellikleri	Nadaraya-Watson	İkinci dereceden Yerel polinom
Ortalama Hata Karesinin Karekökü	0.010286	0.008492
Ortalama Mutlak Hata	0.005881	0.004913
Theil Test İstatistiği	0.194168	0.159479

⁹ Yarı-parametrik regresyon modeli sonuçları tablosunda verilen değerler değerlerin istatistiksel olarak anlamlılık düzeyleri değerlerin altındaki parantezlerde verilmiş olup; ayrıca 1% anlamlılık düzeyi değerlerin yanında verilen * işareti ile belirtilmiştir.

Kurulan yarı-parametrik regresyon modeller, hem parametrik modeller, hem de parametrik olmayan modellere karşın ngrmlenme ve modelin istatistiksel değerleri açısından çok daha uygun sonuçlar vermektedir. İkinci dereceden yerel polinom tahmincisi kullanılarak triweight Kernel düzeltici fonksiyonu ile kurulan parametrik olmayan regresyon modeli ile parametrik modeli bir araya getiren yarı-regresyon modeli, katsayılar açısından istenilen anlamlılık dercesine sahip değildir. Nadaraya-Watson tahmincisi kullanılarak oluşturulan yarı parametrik regresyon modelinde ise, model sabiti istatistiksel olarak anlamsız bulunmuş ve modelden dışlanmıştır. Genel olarak özetlenirse; Kernel tahmincilerinin kullanıldığı parametrik olmayan modeller genel olarak ngrlmeme daha başarılı bulunmuş ancak model katsayıları istatistiksel açıdan anlamsız olarak tespit edilmiştir. Burada amaçlanan yarı-parametrik regresyonu oluşturmak için en uygun tahminci türü ve fonksiyon tipini belirlemektir.

Bu nedenle, ngrmlenme gücü daha yüksek ve model hatalarının görece daha düşük olması sebebiyle Nadaraya-Watson tahmincisinin kullanıldığı model; çalışmada arzu edilen varsayımın açıklanması için uygun bulunmuştur. Ayrıca; katsayıların yorumlanması bakımından da anlamlı bulunan model olarak belirlenmiştir. Kurulan diğer modeller istatistiksel açıdan daha başarısız olarak kabul edilmiştir. Sonuç olarak; finansal ürünlerin getiri serilerinin modellemesinde sıkça kullanılan doğrusal regresyon modelleri yerine istatistiksel açıdan daha başarılı olan yarı-parametrik modeller tercih edilmelidir.

Regresyon modellerinin tercihinde dikkat edilmesi gereken bazı unsurlar yer almaktadır. Bu unsurlardan neredeyse en önemli olanı; açıklayıcı modelin içerdiği değişken sayıdır. Parametrik olmayan regresyon modellerinin en önemli dezavantajı, istatistiksel olarak anlamlı model elde etmek için bağımsız değişken sayısını fazla arttırmamak gerekmektedir. Uygulamada bağımlı değişkeni; iki bağımsız değişkenden fazla değişken ile açıklamaya çalışılan parametrik olmayan regresyon modelleri tercih edilmemektedir. Bunun sebebi deterministik açıdan enterpolasyonun giderek zorlaşması ve modelin tahmin gücünü düşürmesidir. Bu yüzden çalışmada değişken sayısının az tutulmasına zen gösterilmiştir.

Bunun yanı sıra modelleme başarılarını karşılaştırmak için değişkenlerin farkı alınmıştır. Bu durum parametrik regresyon modellerindeki değişkenlerin maruz kaldığı benzer etkilerden ve kendi gecikmeli etkilerinden arındırılması için gereklidir. Oysa parametrik olmayan regresyon modellerinde değişkenlerin durağanlığı, otokorelasyon özellikleri ve eşbütünleşme durumlarının incelenmesi gibi varsayımlar yer almamaktadır. Özetle veri düzenlenmesine çok fazla ihtiyaç duyulmamaktadır. Seçilen yarı-parametrik model $y_i = z_i * (0.401009) + f(x_i) + \varepsilon_i$ halini almıştır.

Döviz bazında BIST-100 Bileşik endeksinin getirisinin artması, yabancı yatırımcının sermaye varlıklarına yatırım yapmasını olağan hale getirecektir. Bu durum yabancı sermayenin söz konusu konjktrde piyasayı tercih edilebilir olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak yabancı yatırımcılar için çapraz kur bazında endeks değeri bir indikatör olarak, al-sat kararlarını desteklemek için kullanılabilir. BIST-100 endeksi de bu durumda artış

gösterecektir. Bu tercihin piyasanın fiyat mekanizmasını doğrudan etkileyen bir hal aldığı düşünülebilir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yatırım kavramında, yatırım dönemi sonunda elde edilecek kar tutarının belirlenmesi için yatırım anının belirlenmesi oldukça önemlidir. Sermaye piyasası yatırımlarında kar temelde iki şekilde elde edilmektedir. Bu anlamda kar, ticarete konu olan varlığın alım ve satımı arasındaki fiyat farklılığı ile önceden belirlenmiş dönemler itibariyle dağıtılan prim ödemeleridir. Günümüz ticari konjunktüründe ticaret hacmi ve bu hacmin değişim hızı oldukça artmıştır. Bu yüzden yatırımcıların odak noktasını finansal ürünlerin kar payı ödemelerinden ziyade, alım-satım farkından elde edilecek olumlu fark oluşturmaktadır. Temelde hisse senedi yatırımcıları açısından teknik analiz sonuçları önem taşımaktadır. Teknik analize göre kurumsal yatırımcıların hisse senedi alımına başlaması, fiyatların düşme hızının azaldığı bölgede yani fiyatların dibe yaklaştığı yerde başlamaktadır. Fiyatlar dip noktasına yaklaşırken artan işlem hacmi fiyatların yukarı döneceğinin sinyalini vermektedir. Bireysel yatırımcılar da fiyatların yükselmeye başladığı anı fark eder ve piyasadan alıma başlarlar. Bu durumda bireysel yatırımcılar, kurumsal yatırımcının oluşturduğu işlem hacmini takip ettikleri kabul edilmektedir. Benzer bakış açısıyla bireysel yatırımcının, yabancı yatırımcıyı takip ettiği düşünülebilir. Bu durumun tersi olan piyasadan çıkma durumunda da benzer bir şekilde çalışmaktadır. Daha önce yapılan çalışmalarda bu durum incelenmiş ve benzer sonuçlar bulgulanmıştır. Sonuç olarak yabancı yatırımcının piyasayı etkilemesi piyasanın konjunktürel durumuna ve çapraz kur değerine bağlı olarak değişmektedir.

Çalışmada, yabancı yatırımcının sermaye piyasalarının fiyat mekanizmasına etkisi incelenmiştir. Bu durumda herhangi bir endeksin değeri, aynı endeksin yabancı kur bakımından değeri ile açıklanabileceği düşünülmüş ve bu şekilde yabancı yatırımcının etkisi araştırılmaya çalışılmıştır. Söz konusu düşünce; kurulan parametrik, parametrik olmayan ve yarı-parametrik regresyon modelleri ile açıklanmaya çalışılmıştır. İstatistiksel bakımından en uygun olarak seçilen model, yarı-parametrik olarak oluşturularak elde edilmiştir. Bu durum finansal ürünlerin fiyat getirilerinin modellenmesi ve tahminlenmesinde; doğrusal modellerden çok daha dinamik bir çözüm yolu olan yarı-parametrik modellerin kullanılmasının daha rasyonel olduğunu kanıtlamıştır.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, ř., Ve atalbaş, G. K., (2010), ‘‘Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynakları: Parametrik Olmayan Bir Yaklaşım’’, Dokuz Eylül İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:25, Sayı:2, S:1-22.
- Adabağ, M. C. Ve Ornelas, J. R. H., (2005), ‘‘Behavior And Effects Of Foreign Investors On Istanbul Stock Exchange’’, 4th Annual Conference Of The European Economics And Finance Society On Economic And Financial Issues In An Enlarged Europe, 19-22 Mayıs 2005, [Http://www4.fe.uc.pt/eefs/pap/adabag&ornela-11.pdf](http://www4.fe.uc.pt/eefs/pap/adabag&ornela-11.pdf), Ziyaret Tarihi: 16.10.2012.
- Akkuş, Ö., Demir, S., Ve Karasoy, D., (2008), ‘‘İki Düzeyli Bağımlı Değişken Modelinin Yarı Parametrik Tahmini’’, İstatistikçiler Dergisi, Sayı:1, S:135-143.
- Akkuş, Ö., Demir, S., Ve Tatlıdil, H., (2009), ‘‘Nadaraya-Watson Çekirdek Kestiricilerinin Yarı Parametrik Model Tahminindeki Performansı Üzerine Bir Benzetim alışması’’, İstatistikçiler Dergisi, Sayı:2, S:28-36.
- Albeni, M., Ve Demir, Y., (2005), ‘‘Makro Ekonomik Göstergelerden Mali Sektör Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi (İmkb Uygulamalı)’’, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar Dönemi, Sayı:14, S:1-18.
- Ayvaz, Ö., (2006), ‘‘Döviz Kuru Ve Hisse Senetleri Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisi’’, Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:8, Sayı:2, S:1-14.
- Chen, Y., (2002), ‘‘Domestic Investors’ Herding Behavior In Reaction To Foreign Trading’’, National Taiwan University College Of Management, International Conference On Finance, 24-25 Mayıs 2002, [Http://www.fin.ntu.edu.tw/~conference2002/proceeding_en.html](http://www.fin.ntu.edu.tw/~conference2002/proceeding_en.html), Ziyaret Tarihi: 20.10.2012.
- Clark, J., Ve Berko, E., (1997), ‘‘Foreign Investment Fluctuations And Emerging Market Stock Returns: The Case Of Mexico’’, Frb Of New York Staff Report No.24, S:1-43.
- Çiçek, M., Ve Öztürk, F., (2007), ‘‘Yabancı Hisse Senedi Yatırımcıları Türkiye Döviz Kuru Volatilitelerini şiddetlendiriyor Mu?’’Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:62, Sayı:4, S:83-107.
- Erdoğan, N. K., Ve Uzgören, N., (2009), ‘‘Box-Ljung Ve Nonparametrik Regresyon Yöntemlerinin Etkinliklerinin Karşılaştırılması: Bist-100 Endeksine Yönelik Bir Uygulama’’ İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Ve İstatistik Dergisi, Ekonometri Ve İstatistik, Sayı:10, S:1-19
- Ergül, N., Dumanoğlu, S., Ve Akel, V., (2008). ‘‘İmkb’de Günlük Anomaliler’’, Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:25, Sayı:2, S:601-629.
- Eubank, R. L., (1990), ‘‘Nonparametric Regression And Spline Smoothing’’, Statistics: A Series Of Textbooks And Monographs, Second Edition.
- Fama, E. F., (1970), ‘‘Efficient Capital Markets: A Review Of Theory And Empirical Work’’, Journal Of Finance, Cilt:25, S:338-417.

- Faraway, J. J., (2006) , “Extending The Linear Model With R”, Chapman And Hall /Crc.
- Fox, J., (2008), “Applied Regression Analysis And Generalized Linear Models”, Sage Publications Inc.
- Hardle, W., Mammen, E., Ve Muller, M., (1998), “Testing Parametric Versus Semiparametric Modelling In Generalized Linear Models”, Journal Of The American Statistical Association, Sayı:93, S:1461-1474.
- Hardle, W., Muller, M., Sperlich, S., Ve Werwatz, A., (2004), “Nonparametric And Semiparametric Models”, Springer, New York.
- Hastie, T., Ve Tibshirani, R.J., (1990), “Generalized Additive Models”, Chapman & Hall London.
- Heckman, N., (1986), “Spline Smoothing In Partly Linear Models”, Journal Of The Royal Statistical Society, Series-B, Sayı:48, S:244–248.
- Kandır, S. Y., (2006), “Turkiye’de Yatırımcı Duyarlılığının Hisse Senedi Getirileri zerindeki Etkisi”, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Doktora Tezi, [Http://Tez2.Yok.Gov.Tr/](http://Tez2.Yok.Gov.Tr/), Ziyaret Tarihi: 16.10.2012.
- Loader, C., (1999), “Local Regression And Likelihood”, Statistics And Computing, Springer, New York.
- Nadaraya, E. A., (1964), “On Estimating Regression”, Theory Pb. Appl., Cilt:10, S:186-190.
- Speckman, P., (1988), “Kernel Smoothing In Partially Linear Model”, Journal Of The Royal Statistical Society, Series-B, Sayı:5, S:413-436.
- Tabakan, G., (2009), “Yarı Parametrik Regresyonda Tahmin Metodları”, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstatistik Bölümü, İstatistik Anabilim Dalı Doktora Tezi, [Http://Tez2.Yok.Gov.Tr/](http://Tez2.Yok.Gov.Tr/), Ziyaret Tarihi: 16.10.2012,
- Takezawa, K., (2006), “Introduction To Nonparametric Regression”, John Wiley And Sons Inc. (Wiley Series In Probability And Statistics),
- Thaler, R. Ve Russell, T., (1987), “The Relevance Of Quasi-Rationality In Competitive Markets”, American Economic Review, Cilt:77, Sayı:3, S:499-501.
- Watson, G. S., (1964), “Smooth Regression Analysis”, Sankhya, Series A, Cilt:26, S:359-372.

İNSAN KAYNAKLARININ İNSAN SERMAYESİNE DÖNÜŞÜMÜ: BİR LİTERATÜR TARAMASI

TRANSFORMING HUMAN RESOURCES INTO HUMAN CAPITAL: A SCAN OF THE LITERATURE

Yrd. Doç. Dr. Nurullah KAYA
Bayburt Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

Öğr. Gör. Mustafa KESEN
Bayburt Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

Öz

İnsan kaynakları, örgüt alışanlarında somutlaşan üretken beceriler ve bilginin stoklanması anlamına gelmektedir. İnsan kaynakları yönetiminin amacı, çalışanları örgütün stratejik hedeflerini karşılamak için motive ederek örgütün verimliliğini sağlamaktır. İnsan sermayesi ise, insan kaynaklarının maddi ve maddi olmayan yönünü ifade eder. İnsan kaynaklarının çeşitli yollarla motive edilmesi verimliliği artıracadıından bu durum işverenler ve çalışanlar için bir kazan-kazan hedefinin çarpan etkisi yapmasına ve personel ile beraber örgütün piyasa değerinin artmasına neden olur. İnsan kaynaklarını motive ederek çalışan verimliliğini arttırabilen bir işletme, rekabet avantajı oluşturabilecek insan sermayesini kazanma ve bu sermayenin devamlılığını sürdürürebilme noktasında önemli bir adım atmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *İnsan Kaynakları, Motivasyon, Verimlilik, İnsan Sermayesi,*

Abstract

Human resources that have the meaning of productive skills that embodied in workers and accumulation of knowledge are tangible in nature. The goal of human resource management is to increase the productivity of organization by motivating employees to meet the strategic goals of the organization. Human capital refers to the tangible and intangible aspects of human resources. Because the motivation of human resources through different ways will increase the efficiency, this situation causes a multiplier effect of win-win goal for employers and employees and also this causes an increase in market value of both staff and organization. An organization that achieves success in increase of productivity by motivating employees will be taking an important step in obtaining human capital that can provide competitive advantage and it also will be having the advantage of sustain the continuity of this human capital.

Key Words: *Human Resources, Motivation, Productivity, Human Capital*

1. GİRİŞ

Günümüz bilim çevreleri ile modern örgütler, ağırlıklı olarak insan kaynaklarının bilgi ekonomisine sağladıkları katkıya odaklanmıştır. Herhangi bir örgütün temelini insanların yeteneği oluşturur (Ulrich & Lake, 1991). Bir örgütün finansal ve fiziksel kaynaklarını etkin kılması için çalışanların fikirlerine büyük önem vermesi gerekmektedir. Uzman yöneticiler, birden fazla değişken özelliğe sahip ve birbirini tamamlayıcı insan kaynağını bütünleştirerek işletmelerinin başarıya ulaşmasına katkıda bulunabilirler. Bir örgüt, taklit edilmesi zor, sosyal karmaşıklıkta bulunan ve heterojen yapıdaki bütünleştirilmiş kaynakları ile rekabet avantajına ulaşabilir (Barney, 1991; 1995).

İnsan sermayesi, stratejik insan kaynakları uygulamaları yoluyla, çalışanların beceri ve yeteneklerini belli bir ölçüde artırarak, öngörülemeyen çevresel değişiklik taleplerini karşılayabilir. Bu uyum süreci sonucunda sınırsız dış değere sahip olan örgüt, benzersiz yordam ve süreçleri oluşturur. (Pennings, Lee ve Witteloostuijn, 1998). Bunun sağlanması üzerine örgütün insan sermayesi, örgüte özgü hale gelmiş olur ve bu da bireysel ve örgütsel performansa olumlu etki oluşturabilir.

İnsan kaynakları veya çalışanlar, bir örgütün sahip olduğu en önemli kaynaktır. Bu kaynağın motive edilmesi, örgütün beklenen hedeflere ulaşmasını mümkün kılacaktır. Motivasyonun performans ve verimlilik açısından sağladığı çarpan etkisi, insan kaynağını, insan sermayesine dönüştürecek ve örgütün piyasa değeriye olumlu yönde katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmanın temel amacı, örgütlerin faaliyetlerini iyileştirme aşamasında yararlanacağı en önemli kaynağı olan insan kaynaklarını nasıl değerlendireceği sorusuna cevap bulmaktır. Literatür araştırması ve tecrübelerden yola çıkarak insan kaynağının insan sermayesine dönüşümü için dikkat edilmesi gerekenler ele alınacaktır.

1.1. İnsan Kavramı

Herhangi bir örgütte çalışan bireyler başarı veya başarısızlığın en önemli kaynağıdır. Üretim faktörlerinden biri olarak insan veya insan sermayesi, örgütün amaçlarını gerçekleştirmesi için finansal ve fiziksel kaynakları içine alan diğer çıktılar, yöneticiler ve tamamlayıcılardan oluşmaktadır. Bir örgütün başarısı için insan faktörünün ne kadar önemli olduğunu yöneticilerin akıldan çıkarmaması gerekir (Robbins, 1978). Çünkü bir örgüt, en son teknolojiyi kullanarak bütün faaliyet zincirini robotlar vasıtasıyla sürdürse de, faaliyeti planlayan, yürüten, süreçleri gözden geçiren ve sonlandıran yine insan olacaktır.

Yöneticilerin insan kaynaklarının bilgi, beceri ve yetenek gibi özelliklerini kavrayamaması ve bu değerleri etkin kullanamaması, örgütün hedeflerine ulaşmasında en büyük engellerden biridir. Yönetim, hem kişisel hem de örgütsel hedeflere ulaşmak için çalışanların ihtiyaçlarını tatmin ederek onlardan en etkin biçimde yararlanmaya ve çalışanları örgütün amaçlarına doğru motive etmeye çaba sarf etmelidir.

1.2. İnsan Kaynakları Kavramı

İnsan kaynakları yönetimi, insan kaynağının sahip olduğu niteliklerin, örgütün maddi kaynaklarıyla birlikte, sistematik ve dengeleyici bir yaklaşımla ele alınarak, örgüt amaçları doğrultusunda verimliliğe dönüştürülebilmesi için

faaliyet gösteren fonksiyonlar bütünü olarak belirtilmektedir (Argon ve Eren, 2004).

İnsan kaynakları yönetimi, eleman ihtiyacının belirlenmesi, eleman ilanlarının yapılması ve uygun elemanların seçilerek örgüt kültürüne alıştırmalarından, işgörenlerin motivasyonu, performans değerlendirmesi, çatışmaların çözümü, bireyler ve gruplar arası ilişkilerin ve iletişimin sağlanması, yeniden yapılanma, sağlıklı bir kurumsal iklimin oluşması, “biz” duygusunun gelişmesi, çalışanların eğitimi ve gelişmesi gibi birçok uygulamayı kapsamaktadır (Fındıkçı, 1999, s. 13)

İnsan bir örgütün izlediği stratejileri ve yenilikleri yönetir. İnsan gücü geliştirilip isteklendirilirse, örgütte gelişir, amaçlarını kolaylıkla gerçekleştirebilir. Aksi takdirde örgüt, fiziksel kaynak ve imkânları ne kadar mükemmel olursa olsun faaliyetlerini sürdürmez (Bingöl, 1998, s. 8).

İnsan kaynaklarının tam ve etkin kullanılması ve niteliğinin artırılması gereklidir. Örgütler için rekabet kavramı, geleneksel dar kalıplara sığdırılmış tanımlamasının ötesinde bir şeyler ifade etmeye başlamıştır. Yeni rekabet anlayışı beraberinde insan kaynakları politika ve uygulamalarında önemli bir örgütsel değişimi getirmiştir. (Büyüksulu, Ekim 1998, s.11) Bu noktada örgütlerin başarılı yaşam süreçlerini geçirmelerinin, insanın artan önemini dikkate alınması şartına bağlı olduğu görülmektedir. (Storey-Sisson; 1993, s.1)

Örgütlerin artan rekabet ortamında başarıyı hedeflemeleri açısından "insan" faktörünün gözden kaçırılmaması düşüncesi çalışma hayatında özellikle son yıllarda kabul görmüş ve bu düşünce örgütlerin misyon ve vizyon gibi temel örgüt kültürü unsurlarında yer almıştır. İnsanın, psiko-sosyal bir varlık olması, (bireyin duygu ve düşünceleri ile bir bütün olması dikkate alınır) üretim faktörleri içinde doğal olarak farklı bir yere ve öneme sahip olduğunu göstermesi bakımından tartışılmaz bir gerçektir.

İnsan kaynağının örgüt faaliyetlerinin yürütülmesinde en önemli faktör olarak kabul eden ve insan unsurunu merkeze alan anlayışa göre, örgütün insan kaynakları bir yatırım unsuru olarak görülmekte ve örgütün amaçlarına ulaşması için bu kaynağın sürekli geliştirilmesi gerektiği savunulmaktadır.

Sürekli gelişen teknolojik sistemler, çevre şartlarındaki değişimler ve uluslararası rekabet, günümüzde insan kaynağının her zaman olduğundan daha fazla etkin ve verimli kullanılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu yüzden teknolojik gelişmeler karşısında yetersiz kalmamak, çevreye uyum sağlayabilmek ve rekabet gücünü artırmak için insan kaynağının verimliliğinin artırılması önemli bir konu olmuştur. İnsan kaynağının verimliliği bir yönüyle mevcut performansın sürekli iyileştirmesiyle ilgiliyken, bir yönüyle de var olan potansiyelin ortaya çıkarılmasıyla ilgilidir.

1.3. Örgütsel Motivasyon

Günümüzde örgütlerde verimliliği etkileyen önemli değişkenlerden biri motivasyondur. İşgücü her şeyden önce objektif ve sübjektif yanları olan bir faktördür. Objektif yönüyle insan emeği dışı dönük, görülebilen faaliyetleri kapsamaktadır. Sübjektif yönüyle emek, duygu, düşünce, hal, tavır, istek, irade gibi ruhi duruma bakar. Bu bakımdan yöneticiler ancak çalışanların bütün bu özelliklerini dikkate alarak örgütte uyumlu, verimli ve istekli bir çalışmayı

sağlayan motivasyon esaslarını belirleyebilir (Atamanalp, Karcıoğlu, Orhan, 2000, s. 140).

alışan motivasyonunu arttırmak için takımlar, sık kullanılan araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişi başına üretkenliğin artması, maliyetlerin düşüşü ve dolayısıyla finansal verimliliğin artmasıyla birlikte sermaye yapısındaki olumlu gelişmeler, takımların başlıca yönetsel yararlarının birer göstergesidir. Takımların geleneksel olarak, yönetim düzeylerinin birer fonksiyonu olarak kabul edilen planlama, örgütleme, yürütme ve gözetim faaliyetlerini devraldıkları, böylece üst yönetimin performans alanının operasyonel düzeylerden stratejik düzeye kaydığı görülmektedir. Robbins ve Finley' e (1995, s.11-12) göre takım çalışması verimlilik artışı, iletişimin gelişmesi, sıradan grupların yapabildiğinden fazlasının yapılması, kaynakların daha iyi kullanılması, sorunların çözümünde daha belirleyici ve etkin olunması, daha iyi kararlar alınması, daha kaliteli ürünler ve hizmetlere ulaşılması, süreçlerin iyileştirilmesi gibi faydalar sağlamaktadır.

Örgütte motivasyonun etkinliğini sağlamak için takımlar işlevsel hale getirilmeli, etkin iş paylaşımı ve görev dağılımı sağlanmalı ve örgüt kültürü ve örgüt iklimine gereken önem verilmelidir. Bu durum ürün ve hizmetlerin kalitesinin artmasında, işletmenin müşteri güvenini optimal biçimde organize edebilmesinde etkili olur. Diğer taraftan olumlu iş ortamı oluşturma ve takım temelli ödüllendirme sistemleri, hem çalışanları hem de örgüt dışındaki kamuoyunu cezbeder. Bu durum örgütün imajını arttırırken, örgütte görev almak isteyen yetenekli elemanların istihdamına yönelik olumlu bir başlangıca öncülük eder. Dolayısıyla örgüt pazar payını artırarak rekabet üstünlüğüne ulaşır.

Motivasyon insan davranışlarını yönlendirmenin dolayısıyla da verimlilik artırma çabalarının temelidir. Maddi ihtiyaçlar her zaman çok önemlidir, ancak bu parasal olmayan teşviklerin etkili veya gerekli olmayacağı anlamını taşımaz. İşçilerin verimlilik artışı sağlamadaki başarısı hemen ödüllendirilmelidir. Ödüllendirme yalnız parasal olmamalı, aynı zamanda takdir, katılım, eğitim imkânları sağlanmalı ve adaletsiz ödüllendirmelere hayat hakkı tanınmamalıdır (Prokopenko, ev. Baykal, O. vd., 1995, s. 15).

Örgütlerde zaman zaman görülebilen düşük verimlilik, şirketteki kayıplar, beceriksiz çalışanlar, taahhütlerin yerine getirilmeyişi, moralsizlik, zayıf yönetim anlayışı gibi bazı nedenlerden dolayı ortaya çıkabilir. Örgütler, sermaye, varlık ve diğer kaynaklara sahip olabilirler. Fakat yönetim çalışanlara önderlik yapmada başarısız olursa, çalışanlar ya vasat veya beklenenin altında bir performans sergileyeceklerdir.

Örgüt tarafından onaylanmayan politik motivasyonlar tehlikeli olabilir. Çünkü gücü kötüye kullanmak isteyen kişiler ve kişinin tercih edilen sonuçları elde etmek için kaynakları manipüle etmesine öncülük eder (Drunmond, 1993).

1.4. Rekabetçi Bakış Açısı

Bir örgüt çevresinde verimlilik, kârı maksimize edilmesine ve kaynakların etkin kullanımına sıkça vurgu yapılır. Dolayısıyla en verimli kullanılmak zorunda olunan kaynakların başında insan gelmektedir. Birçok literatürde insan kaynakları yönetimi, insanı, herhangi bir örgütte başarının en

belirleyici faktörü olarak tanımlamıştır. İnsan, fiziksel, entelektüel, duygusal, sosyal, politik, ruhsal yönleriyle gelişimin bütün formlarını içine alır (Rao, 1996). Bu nedenle, örgütlerde hedeflere ulaşmak için sıkı çalışmanın değerini telkin etme, kabul edilebilir örgüt kültürüdür. “Örgütünüz için sıkı çalışın.” Türünden posterler, sloganlar, yazılar, sürekli olarak çok çalışma gereğini yineleme ve hatırlatmada kullanılır. Çok çalışma politikasını desteklemek için ödüller, sadakat ve şikâyet etmeyen personeli elde tutmak için önemli bir motivasyon aracı olarak sıkça kullanılır (Rao, 1996).

Faaliyetlerdeki değişimin nerede başladığını gösterir nokta, örgütün çalışanlarına sonuna kadar önem verdiği noktadır. Warburg’a göre herhangi bir örgütte yönetici veya lider olan insanın çalışanları bir emtia olarak görüp onları tehdit etmekten ziyade onlara öncelik tanımak suretiyle ve gelişmeler doğrultusunda narin davranması gerekecektir. Günümüzde rekabetin yoğun yaşanması, örgütlerin sürekliliği için yetenekli ve uyarlanabilir işgücünü daha etkin ve buluşçu özelliklerini ortaya çıkararak kullanması noktasında en önemli bir faktör olan insan kaynakları gelişimine odaklanma ile mümkün olacaktır (Porter & Jenkins, 1996).

Her ne kadar olumlu bir örgütsel iklim oluşturma çabası örgütler tarafından üstlenilmiş olsa da, çalışanlar arasında düşük motivasyon ve tatminsizlikten dolayı bazı örgütlerde ortalama performansın altında iş tatmin sonuçları ve ödüller arasında dengesizlikler hâlâ mevcuttur. Bu nedenle, insanları bir emtia gibi kabul eden anlayışla üretime vurgu ve odaklanma, bugünün şartlarında geçerli değildir. Şimdiki iş çevresinde iş tatmini ve bir motivasyon iklimi oluşturma, bir örgütün gündemindeki hedeflerden biridir. Personelin refahı için değerlendirme merkezi kurulması, esnek ödül sistemi, prim planı, amaç merkezli performans değerlendirme, örgütsel gelişim ve esnek çalışma çizelgeleri gibi daha yüksek öncelikler dikkate alınır (Hiltrop, 1996). Bu yeni bakış varsayımları, endüstriyel faaliyetler, stres, düşük moral, sadakat, motivasyonun olmayışı ve çalışmanın “son ürünü” gibi birçok olumsuzluğu azaltmaktadır. Çoğu örgüt, yüksek beklentilerinden dolayı insan kaynaklarını daha dikkatli belirlenmektedir. Ayrıca işverenler, ihtiyaç duyulan alanlarda, daha karmaşık ve değişken çalışma seçeneklerini yerine getiren çalışanları tercih etmektedir (Devanna vd., 1982).

Bu nedenle örgütlerde lider konumundaki insanların terör estirerek yetki kullanımı, kabul edilemez. Yönetim ve çalışanlar, örgütün amaçlarına ulaşmak için diğer her bir fonksiyonu anlamalıdır. Yönetici ve liderlerin örgütün amaçlarına ulaşmada kurumsal plan veya herhangi örgüt politikasını ana hatlarıyla belirlemesi gerekir. Çalışanlar, üst yönetimin hazırlamış olduğu yönergeleri ve ihtiyaçları izleme ve bunlara uymaları zorunludur. Çalışanların beklentileri, çevre şartları ve uzmanlık alanının kapsamı ile bir birey olarak potansiyelini geliştirmek ve değiştirmek, faydalı olma ve buluşçuluğu artırmak olmalıdır (Collier, 1968).

Storey (2007), bir maliyet olarak kabul edilmeyen ve değerli varlıklar olarak bilinen insan sermayesini önermektedir. İnsan kaynakları veya çalışanlar, bir örgütün sahip olduğu en önemli kaynaklarıdır. Çünkü insan sermayesi, bir örgütün karar alma mekanizması veya kaynak tahsisi değil, herhangi örgütün kapasitesinin gizli yönünü ortaya çıkarır (Ulrich & Lake, 1991). Gerçekte örgütler, finansal ve fiziksel kaynakları, finansal olarak geri dönüşüm sağlamak

için çalışanların fikirlerini dikkate alırlar. Bir rgt, insan kaynakları uygulamalarında, yetenekli çalışanları birden fazla tamamlayıcı ile birleştirerek, taklit edilmesi zor ve sosyal açıdan karmaşık bir yapıyla heterojen olarak birleştirilmiş bu kaynaklar ile rekabet avantajı elde edebilir (Barney, 1991; 1995).

Stratejik insan kaynakları uygulamaları aracılığı ile insan sermayesinin boyutu artırılarak çalışanların yetenek ve kapasiteleri, beklenmeyen çevresel değişikliklerin taleplerini karşılamak üzere geliştirilebilir. Bunun sonucunda örgütün sınırlı olan dışa dönük değeri, benzersiz iş programları ve yordamlar ile uyum süreci oluşturur (Pennings, Lee & Witteloostuijn, 1998). Bunun sağlanması, örgüte özgü bir insan sermayesini oluşturur. Aynı zamanda performansa pozitif etki sağlar.

İnsan sermayesinin örgüt performansına katkı sağlaması, temelde örgüt çalışanları ile örgütün uzmanlık bildirisi, yetenek, kapasite ve tecrübeden doğan gte bulunan insan varlıklarının esnek bileşkesi ile mümkün olabilir (Edvinsson & Malone, 1997). İnsan sermayesi büyük ölçüde doğada gizlidir ve örgüte ait değildir. Bununla beraber bir örgüt onu kiraladığında, işlem maliyetlerinin etkileri, oluşturulan insan sermayesinin örgüte özgü bazı aşamalarını, en iyi insanlar yürütür ve geliştirir. Aynı zamanda insan sermayesi değerindeki bir artışta istihdam kaynaklı içselleştirme kararları da güçlü bir şekilde etkili olabilir (Lepak & Snell, 1999). Yine Lepak and Snell (1999) rgt, kaynak tabanlı bakış açısına atfederek, potansiyel tehditleri ortadan kaldıran ve piyasa fırsatlarından faydalanan, verimliliği ve etkinliği artıran, stratejik uygulamaları etkinleştirildiğinde örgüte kazandırılan insan sermayesi değerinin o örgüte özgü elde tutulan değer olduğuna vurgu yapmaktadır. Bir rgt, esas yeteneği veya rekabet avantajını elde etmek için bu değere sahip olmak zorundadır. Bu nedenle, insan sermayesi, örgütün temel stratejileri ve bunların uygulanması için eğitim, uzmanlık ve yetenek gibi insan sermayesinin öz nitelikleri olarak çoğu örgütte en önemli kaynaklar olduğu söylenebilir. Bu z nitelikler, maddi kaynaklar ile birleştirildiğinde, örgütün eşsiz kaynak zenginliklerinin bir sonucu olarak performansın pozitif bir etkisi olarak ortaya çıkar.

1.5. Verimlilik

Örgüt yapısı ne olursa olsun verimlilik, ekonomik refahın ölçümü için çok önemlidir (Kreitner, 2006). Bir örgütte liderlik vasfı taşıyan yöneticiler için örgütsel verimlilik çok anlamlıdır. Örgütsel verimlilik, belirli bir zaman diliminde, düzeltilmiş enflasyon da dikkate alınarak bir örgütün toplam çıktılarının toplam girdilere oranıdır (Kreitner, 2006).

Bir verimli çalışanın değerinin ne olacağı yönündeki soruya aranan cevap için çok sayıda yapılan araştırma, üretim çalışanının nakit değerini belirlemeye çalışmaktadır. Araştırmacılar, insan kaynakları muhasebesi üzerinden yaptıkları denemelere rağmen başarılı olamamışlardır. Bu anlamda verimliliğin tanımı karmaşık ve problemlidir. Genellikle bankacılık, sigorta ve diğer hizmet ve üretim işletmeleri gibi özel sektörün kullandığı daha çok bilinen göstergeler, verimlilik seviyelerini ölçmede krın esas alınması yönündedir. Bununla beraber bu ölçüm, çalışanların genel katkısını yansıtmayan hâlâ sübjektif bir ölçümdür (Cook, 1994).

Verimliliği artırma çabalarının temel kaynağı ve ana faktörü olarak bir örgütte çalışanların tümünün, işçiler, mühendisler, yöneticiler, girişimciler ve sendika üyelerinin oynayacağı rol söz konusudur. Her rolün de uygunluk ve etkinlik olarak iki yönü bulunmaktadır (Prokopenko, ev. Baykal, O. vd., 1995, s. 16).

Uygunluk, insanların kendilerini işlerine verme derecesidir. İnsanlar, yalnız yetenekleri bakımından değil, çalışma arzuları bakımından da farklıdırlar. Bu davranış yasaıyla açıklanmaktadır. Doyum sağlandığı veya engellendiği zaman motivasyon azalır. Örneğin alışanlar işlerini çok fazla çalışmadan yapabilirler (motivasyon yok); ancak tüm kapasitelerini harcayarak yapmaları durumunda doyum sağlayamayabilirler (Prokopenko, ev. Baykal, O. vd. 1995, s. 16).

Bir örgütte verimlilik artışı, yönetim etkinliğinin bir fonksiyonu ve sonucudur ve iyi yönetimle eř anlamlıdır. Verimliliği arttırmak ve bu artışı sürdürmek, en başta yönetimim temel amacı ve sorumluluğudur.

Verimlilik artışının bir nedeni de, çalışma yaşamının kalitesidir. Çalışma yaşamının kalitesi, örgüt çalışanlarının ücret, fiziksel çalışma şartları, örgüt kültürü, liderlik, işbirliği ortamı, iletişim, bağımsızlık, bilgi ve beceri geliştirme, işle bütünleşme, tanımlama, takdir ve planlama, sorun çözme, karar almaya katılım gibi çok çeşitli sistem olgularına karşı oluşan davranış biçimlerini ve düşüncelerini açıklayan bir kavramdır. Daha kısa bir ifadeyle çalışma yaşamının kalitesi ile çalışanların çalışma şartlarının değişik yönlerine ilişkin düşünce ve davranışları anlatılmak istenir (Akal, 1996, s. 35).

Çalışanların bu yöndeki davranış ve düşünceleri, işletme performansını önemli ölçüde etkileyen faktörlerden biridir. Ancak alışma yaşamının kalitesi ile işletme performansı arasındaki bu ilişki çok karmaşıktır. Bunun tek nedeni, konunun insanla ilgili olmasıdır. İnsanlar sosyal yaşamlarında olduğu gibi çalışma yaşamlarında da kendi dünyaları içinde yaşar, şartlardan ve olaylardan farklı biçimde etkilenir ve farklı tepki gösterirler. Kişisel emelleri ve istekleri zamana ve duruma göre sürekli değişim içindedir. Örgüt yönetimi de iyi bir çalışma ortamı hazırlamak için bu istekleri olabildiğince karşılamak durumundadır (Akal, 1996, s. 35- 36).

Verimlilik, işleri doğru yapmaktır. Verimlilik artırma çabalarında insanın oynadığı diğer bir rol etkililiktir. Etkililik, insan çabasının çıktı ve kalite için konulan hedefleri gerçekleştirme derecesidir. Etkililik, yöntem, teknik, kişisel beceri, bilgi, davranış ve yetenek gibi unsurların “yapma yeteneği”nin bir fonksiyonudur. Verimli iş yapma yeteneği, eğitim ve geliştirme, iş rotasyonu ve doğru içe yerleştirme, sistematik iş geliştirme (teşvik) ve kariyer planlaması ile artırılabilir (Prokopenko, ev. Baykal, O. vd., 1995, s. 16). Verimlilik işleri doğru yapmak ise etkinlik amaca giden yolda doğru işleri yapmaktır.

Kimi zaman çalışmaya direnç veya isteksizliğe rağmen değişim yapılmasına gerek duyulur. Böyle durumlarda, yöneticilerin yaptırım yetkilerini kullanarak değişimi başlatmaktan geri durmamaları gerekir.

Örgütsel değerler lehine insani değerleri tamamen reddeden veya tamamen tersini uygulayan bir yöntem etkili olmayacaktır. Örgütsel amaçların insani değerlere tam anlamıyla uygun olacağını düşünmek gerçekçi olmaz. Belli düzeydeki çelişki normaldir, özel şartlar altında ve belli bir görev için en iyi dengeyi bulmak ve ihtiyaç doğunca bu dengeyi değiştirmek yönetimin görevidir

Verimliliğin sosyal yönünün önemi her geçen gün artmaktadır. Bazı Amerikan firmalarındaki yöneticiler ve sendikalar arasında yapılan bir araştırma, yöneticilerin (%78) ve sendika liderlerinin (%70) büyük çoğunluğunun yalnızca nicel değerlendirmeye dayanan bir verimlilik tanımı kullanmadıklarını ortaya koymuştur (www.ikademi.com).

Ölçülmeyen performans iyileştirilemez. Bu nedenle, günümüzde örgüt performanslarını belirlerken sadece paranın kıt olduğu dönemlerde geliştirilen öz sermaye kârlılığı gibi ölçülerle değil, aynı zamanda insan sermayesinin etkin değerlendirilmesini de içeren çalışan başına kârlılık gibi ölçüleri de kullanmak önem kazanmaktadır. Çünkü günümüzde değer oluşturan yegâne unsur insandır.

2. İNSAN SERMAYESİ

Küreselleşen dünyada bilginin sürekli ve sistematik gelişimi eğitim sürecini de olumlu etkilemektedir. Eğitime yapılan yatırım aslında insana yapılan yatırım demektir. Eğitimli insan örgütün en değerli varlığıdır. Bu nedenle örgütler giderek eğitime daha çok yer vermektedirler (Viargues, 1999, s. 88)

İnsan sermayesi, son yıllarda bilim ve ekonomi çevrelerinde, dikkate değer bulunmuş ve üzerinde çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. İnsan sermayesi, örgüt bünyesinde bulunan insanların tecrübe, yetenek, bilgi ve kabiliyet gibi beşeri unsurlarının tümünü ifade etmektedir (Edvinsson, Malone, 1997, s. 34).

İnsan sermayesi bireylerin yeteneklerini, okul eğitimlerini, iş eğitimlerini ve sağlıklarını temsil eden bir kavramdır (Becker, 1998). Başka bir tanıma göre bireyin doğuştan sahip olduğu ve sonradan kazandığı niteliklerin değeridir (Tunç, 1998, s.85). İnsan sermayesi zamanla biriken bir sermaye türüdür. Bireyler, doğuştan gelen özelliklerine dış çevreden elde ettikleri bilgi, beceri ve davranışsal özellikleri eklediklerinde sermayelerini arttırabilmektedirler.

İnsanlar kendi insan sermayelerini kendileri ellerinde tutarlar ve bu sermayelerini kurumlara karşılığında bir fayda sağlamak üzere kiraya verirler. Bu fayda gerek finansal gerekse finans dışı olabilir. Örgütler, kendileri için uygun insan sermayesine erişebilirler. Eğer birey örgütten ayrılacak olursa, sahip olduğu insan sermayesi de onunla birlikte gitme özelliğini taşır. İnsan sermayesi kazanılabilir ve tekrar yenilenebilir. (Kinney, 1999, s. 1).

İnsan sermayesi, araştırma - geliştirmeden yüz yüze müşteri ilişkilerine kadar bir örgütün en önemli varlığıdır. İnsan sermayesi, entelektüel sermayenin sadece bir unsuru değil aynı zamanda onun deposu, kapasite kaynağı ve bazen sınırlayıcı faktörüdür.

Modern ve geniş bir anlamda insan sermayesi “müşterilerin ihtiyaçlarını karşılayacak çözümler üretebilme kabiliyeti, çalışanların yetenekleri ve fikir yapıları” şeklinde de tanımlanabilir. İnsan sermayesi yeniliklerin kaynağıdır (Arıkboğa, 2003, s,85).

İnsan sermayesi statik bir varlıktan çok, işletmenin ihtiyaçlarına uygulandığında katma değer oluşturan dinamik bir unsurdur ve örgüt için değer oluşturma sürecidir. Örneğin, futbol takımlarının değerini insan sermayesi olarak adlandırılan futbolcular belirlemektedir.

Geleneksel muhasebe anlayışına göre entelektüel sermaye ve onun bir unsuru olan insan sermayesinin karşılığı şerefiye olarak görülebilir. Ancak esas anlam, kabaca öyle tanımlansa da, her iki kavramın sadece defter değeri ile

piyasa değeri arasındaki fark olmadığı ve görünmeyen değerlerden oluştuğu bilinmektedir.

İnsan sermayesi üzerine çok uzun yıllar çalışılmış olup, birçok tanımı yapılmasına rağmen, muhasebeleşmesi ve raporlanması konusunda ciddi atılımlar yapılamamıştır. İnsan sermayesi bir örgütün kişisel ve kolektif anlamda sahip olduğu iş gücü faktörlerinin kombinasyonuna işaret etmektedir. Bu kombinasyon içerisinde öğrenmeye teşvik, teknik yetenek, bağlılık, öğrenme yeteneği, nitelik ve bilgiyi paylaşma isteği gibi faktörler sayılabilir. Bu faktörlerin ortaya çıkarılması, geliştirilmesi ve desteklenmesi örgütsel hedeflerin arasında yer almalıdır.

İnsan sermayesi üzerine yapılan çalışmalar iki nokta üzerinde yoğunlaşmıştır. Birincisi kişisel yeteneklerin kolektif hale getirilmesidir. İkincisi ise kişisel ve kolektif hale getirilmiş olan yetenek ve yetkinliklerin örgütsel sermayenin içine dâhil edilmesidir. İnsan sermayesi yetenek, ilişkiler ve değerler şeklinde temelde üç özelliğe ayrılmıştır. Yetenek kısmında çalışanların işiyle ilgili yeteneği profesyonel yetenek şeklinde isimlendirilmiştir. Bir çalışanın iş arkadaşlarıyla olan ilişkilerinin kalitesi sosyal yetenek ve müşteriler ve dış çevreyle olan ilişkilerinin başarısı da ticari yetenek olarak isimlendirilmektedir. İlişkiler, sosyal yetenek kısmına giren işğörenin çalışma arkadaşlarıyla ilişkilerinin ve paylaşımındaki başarıya odaklanmıştır. Değerler ise aynı kurumun çalışanlarının aynı dile ve aynı ortak işletme kültürüne sahip olma gerekliliğidir (Arıkboğa, 2003, s. 87- 88).

Nitelikli insan sermayesi eğitilmiş çalışanlar anlamına gelmektedir. Dolayısıyla örgüt için eğitime yapılacak harcamalar insan sermayesine yapılan yatırım niteliği taşıyacaktır. Ancak bazı konularda eğitime ihtiyaç duyulmayabilir. Basit el işçiliği gerektiren işlerde otomasyona geçmek daha kârlı olabilmektedir. Elle yapılsa bile, rutin ve düşük becerili işler, örgütler açısından insan sermayesi oluşturmaz veya kullanılmasına sebep olmaz. Bu sermayenin israfı anlamına gelmektedir (Stewart, 1997, s.94).

İnsan sermayesi, örgütlerde tek tek çalışanların sahip olduğunun toplamından daha fazladır. İnsan sermayesi, örgütü çevreleyen, kişisel ağlar ve bilgi kaynaklarıdır. Günümüzde bilgi ve bilgili insan kaynaklarına sahip olan örgütlerin üretkenliğinin, kârlılığının ve piyasa değerlerinin diğer örgütlerden yüksek olduğu gözlenmektedir (şamiloğlu, 2002, s. 86).

İnsan sermayesi, insan kaynaklarının maddi ve maddi olmayan yönünü gösterir. Bir örgütün insan sermayesinin fiziki görünümü, yalnızca insan kaynakları seçim süreci ve kiralama ile ilişkilidir. Örgüt, daha çok örgütün amaçlarına uygun olarak verilen herhangi bir görevin yerine getirilmesinde insan kaynaklarının bilgi, beceri, kapasite, esneklik yeteneği ve başarısını dikkate almaktadır (Edvinsson & Malone, 1997, Wright & McMahon, 1992). Üretim süreçlerine katılan insan, eski ekonomilerde ima edilen insan sermayesi teorisindeki gibi, sermayenin bir biçimi olarak yapılandırılmıştır. Birçok teorik ve empirikal temelli çalışmalar, insana yatırım yaparak ekonomik fayda sağlayan öncü örgütlere odaklanmıştır (Sweetland, 1996). İnsan yetenekleri, örgütte çalışanların çıktı verimliliğiyle ilişkilendirilerek fiziki varlıklar adı altında sınıflandırılmıştır. İnsan sermayesi ile ilgili ilk çalışma, seçim, eğitim, değerlendirme ve ödöl kategorileri altında gruplandırılmış insanların yönetimine

odaklanmıştır. Çalışanların ekonomik ücretleri yanında iş tecrübesi ile eğitim seviyelerinin doğrudan ilişkisi de ele alınmıştır (Wright & McMahon, 1992).

İnsan sermayesinin maddi olmayan yönü, çalışanların bilgi, yetenek ve kapasitelerini içermektedir (Edvinsson & Malone, 1997, Youndt & Snell, 1996). Başlangıçta yetenekli kişileri içe almak önemli iken insan kaynaklarının kullanımı üzerinden araştırma ve kontrol gerçekleştiren örgütler, insan sermayesinin maddi olmayan ve esnek bileşimini keşfetmişlerdir. Barney (1991), sürdürülebilir rekabet avantajının bir kaynağı olarak insan sermayesinin örgüt kaynakları içerisinde etkin kullanımını savunmuştur. Barney'in (1995) alışması, hem birey olarak çok farklı hem sosyal açıdan karmaşık bir yapıya sahip ve örgütler genelinde türdeş olmayan bu iki kaynağın bileşimini yinelemiştir. Bu bakış açısı, örgüt performansı ve stratejik tercihlerde insan değişkeninin önemini gösteren çalışma ile Finklestein ve Humbrick (1996) tarafından desteklenmiştir.

Temelde Becker (1964) tarafından desteklenen insan sermayesi teorisinde insan sermayesinin özellikle maddi ve maddi olmayan boyutuna odaklanma ile örgütün kaynak temelli bakış açısında bir değişiklik söz konusu olmamaktadır. Maddi insan sermayesi ile örgüt ilişkisi, örgüt çalışanlarının bilgi ve yeteneği, gelişim sürecindeki yatırımlardan geri dönüşümü ve örgütten diğer örgütlere yetenek transferinin nasıl önleneceğini araştırma ve gelecekteki verimlilikle işçi maliyet ilişkisinin belirlenmesidir. Diğer yandan maddi olmayan boyutu ise bilginin elde edilmesi ve paylaşılması ile geliştirilen rekabetin stratejik ilişkisidir. (Barney, 1991, Hamel & Prahalad, 1990).

Değeri oluşturan unsur, kaynaklardan kıt olanlardır. Günümüzde kıt olan finansal sermaye değil, proje üretebilen ve katma değer oluşturan insan sermayesidir. Bu nedenle, eskiden bilançolarında taşıdıkları fiziki varlıklarla bağlantılı olarak belirlenen örgüt değerleri, günümüzde örgütlerin insan sermayesini ne kadar iyi yönettikleriyle belirlenmektedir.

Örgütte yenilikçiliği teşvik edebilmek için ödüllendirme sadece bireysel performansa değil, aynı zamanda bireyin paylaşım ve yardıma açıklığına da dayandırılmalıdır. Nitekim günümüzde yatırımcılar özellikle nitelikli insanları cezbedebilmek için onlara sadece maaş ve prim değil, aynı zamanda hisse vererek hem içe odaklanmalarını, hem de takım olarak çalışmalarını teşvik etmektedirler.

2.1. İnsan Sermayesi Kriterleri

Bontis, "insan sermayesi çalışması" adlı araştırmasında insan sermayesi için 10 farklı boyut tanımlamıştır. Bunlar; alışanların tatmini, çalışanların işletmeye taahhüdü, eğitim, değer oluşturma, anahtar personelin elde tutulması, liderlik, süreçlerin uygulanması, bilgi oluşturma, bilgi paylaşımı ve bilgiyi kullanarak sonuç elde etmedir (Bontis, 2001).

İsveç'te yapılan başka bir araştırmada da insan sermayesi kriterleri olarak hastalanma oranı, insan sermayesi endeksi (bu endeks eğitim, yetkinlik ve bilgi bazında), çalışanlara verilen eğitim günü olarak tanımlanmıştır (Johanson vd., 1999).

Kanada endüstrisinde yapılan başka bir araştırmada da insan sermayesi kriterleri olarak; profesyonel yaşamdaki tecrübe, içe alımlardaki maliyet oranı, çalışan tatmini, çalışan devir hızı, çalışanların teknoloji hakkındaki bilgileri,

liderlik becerileri, çalışan başına eğitim harcaması, çalışanların yüksek eğitim oranı (yüksek lisans ve doktora), çalışan yönetici oranı, çalışan başına yenilik gibi özellikler tanımlanmıştır (Miller vd., 1999).

2.2. İnsan Kaynakları ile İnsan Sermayesi Kavramları Arasındaki Farklar

İnsan kaynakları ve insan sermayesi kavramları birbirinden farklı özellikler taşımaktadır. İnsan kaynakları, insan verimini arttırmak için katlanılan maliyetleri ön planda tutarken insan sermayesi kavramı maliyetler sonucu oluşan değere odaklanmaktadır. Diğer taraftan insan kaynakları işletmenin bir fonksiyonu olarak ele alınırken insan sermayesi örgütte çalışan tüm çalışanları içine almaktadır.

İnsan kaynakları genellikle insandan elde edilen verime odaklanırken insan sermayesi çoğu zaman insanların yetenek gelişimi ve eğitimine odaklanır. Dolayısıyla insan kaynaklarının öznesi çalışandan elde edilebilecek “performans” iken insan sermayesinin öznesi bizzat insanın kendisidir. İnsan sermayesi insanı yatırım yapılabilir bir kaynak olarak ele alır ve maddi sermayelerden beklendiği gibi yatırım sonucu elde edilecek faydayı ilerleyen zamanlara bırakır. Bu sebeple insan sermayesi günümüzden ziyade geleceğe odaklanır ve gelecekte elde edilebilecek faydalar için bugünün çıkarlarından genellikle vazgeçer.

2.3. İnsan Kaynağının İnsan Sermayesine Dönüşümü

Örgütlerin çokça vurgu yaptıkları konu, verimliliği ve kârı maksimize edebilmek için kaynakların etkin ve verimli kullanılmasıdır. Bundan dolayı insan, örgüt için her açıdan önemlidir ve verimli kullanılması gereken bir kaynaktır. Birçok insan kaynakları yönetim literatüründe insan, herhangi bir örgütün başarisında en belirgin faktordr. İnsan entelektüel, duygusal, sosyal, politik bir varlıktır ve gelişimin bütün formlarını kapsamaktadır (Rao, 1996).

Herhangi bir örgütün yönetici ve liderleri, bir malın kalitesini geliştirmekten ziyade inisiyatifin gelişmesi konusunda daha hassas olmak zorundadırlar. Günümüzde bir örgütün rekabet avantajına odaklanması ve onu elde edebilmesi, yetenekli, işgücüne uyarlanabilir ve daha çok üretimi gerçekleştirmede önemli bir faktör olan insan kaynaklarının geliştirilmesine yönelmesi ile mümkün olacaktır (Porter & Jenkins, 1996). Örgütler tarafından çok olumlu bir çalışma iklimi oluşturulsa da, çalışanlar arasında düşük motivasyon seviyeleri ve iş tatminsizliğinden dolayı bazı örgütlerde ortalama performans seviyelerinin altında iş tatmin sonuçları ve ödüller arasında dengesiz dağılım söz konusu olmaktadır. Günümüz iş çevrelerinde, iş tatmini ve motivasyon iklimi oluşturma, herhangi bir örgütün en önemli amaçlarından biridir. İşçi sağlığı, değerleme merkezlerinin kurulması, esnek dl sistemi, ikramiye planı, amaç merkezli performans değerleme, örgütsel gelişim ve esnek çalışma tablosu gibi çok daha yüksek öncelikler ele alınmaya başlamıştır (Hiltrop, 1996).

Bazı rgtler, örgütte yaşanan olumsuzlukları azaltmak için çalışanların çok karmaşık ve değerken olan farklı konulardaki beklenti ve çalışma seçeneklerini ele alan personel istek ve ihtiyaçlarını dikkate almaktadır (Devanna, 1982).

Yönetim ve çalışanlar, örgütün amacına ulaşabilmesi için diğer bütün unsurlarla omuz omuza vermelidir. Yöneticiler ve liderlerin amacı, üstlerinin talimatlarını ve ihtiyaçlarını takip etme, çalışanların görevlerini yerine getirip getirmediğini gözlemlenme ve herhangi bir örgütsel politika veya kurumsal plan çıktılarının neler olduğunu elde etmektir (Collier, 1968).

Hemen hemen bütün örgütler, finansal ve fiziksel kaynaklardan finansal getiri sağlamak için çalışanların fikrinden faydalanırlar. İnsan kaynakları uygulamalarında, tamamlayıcı ve yetenekli çalışanların bütünleşmesi ile taklit edilmesi zor bir örgüt ortaya çıkabilmekte ve bütünleşmiş olan bu kaynakları da rekabet avantajını beraberinde getirebilmektedir (Barney, 1991, 1995). Çalışanların yetenekleri ve kapasiteleri insan sermayesi kapsamında artışlara neden olmuş, bu da beklenmedik çevresel değişimlerin talebi karşılama yönünü geliştirmiştir. Bu uyum sürecinin sonucunda, sınırlı bir dış değere sahip olan örgütün, kendine özgü değerleri ortaya çıkmış olur (Pennings, Lee & Witteloostuijn, 1998).

Çalışanlar için varlık ıkışları, herhangi bir harcama değil, daha çok bir yatırım gideri olarak kabul edilir, günümüzde bazı büyük örgütler, her çalışanın içsel değeri üzerinde durmaktadır. Aynı zamanda insan sermayesindeki değer artışı, içselleşmiş istihdam kararını güçlü bir biçimde etkileyebilir (Lepak & Snell, 1999).

Lepak ve Snell (1999), örgütün kaynağa dayalı bakışına atfederek, pazar fırsatlarını ve potansiyel tehditleri etkisiz hale getiren, etkinliği, verimliliği artıran ve strateji gelişimine imkân veren bir örgütün, kendisine değer kazandıran insan sermayesini elinde tutmayı tavsiye etmektedir. İnsan sermayesi, rekabet avantajı veya öz yeteneğe ulaşmak isteyen bir örgütün fırsat değeridir. Bu yüzden örgütlerin temel stratejileri, uygulamaları, eğitim, uzmanlık ve yetenek gibi insan sermayesine bağlı nitelikleri, örgütlerin en önemli kaynaklarıdır. Bu niteliklerin maddi kaynaklarla etkileşmesi halinde, örgütün kaynak yeteneğinin bir sonucu olarak performansa pozitif bir etki sağlar.

2003 yılında Mercer'in 200 üst düzey yönetici üzerinde yaptığı gözlemlerde % 92'sinin insan sermayesinin müşteri tatminini büyük ölçüde etkilediğini, % 82'sinin kârlılığa pozitif etkide bulunduğunu % 72'sinin ise yeni ürün geliştirmeye etkisinin olduğuna inandığını ifade etmiştir (Mercer, 2003).

Rekabet avantajı elde edebilmenin yollarını açan, çalışan ilişkilerinde tutarlı yeni bir strateji izleyen insan kaynakları yönetiminin kurumsal dünya ile arasında bir ilgi söz konusudur (Legge, 1995).

İnsan sermayesinden maksimum verim almayı hedefleyen insan kaynakları yöneticileri, girişimciliği ve buluşçuluğu teşvik etmeli, çalışanların bilgi birikimlerini ve örgüt içi bilgi paylaşımını geliştirmelerine imkân sağlayacak sistemler geliştirmeli ve örgüt kültürü, örgüt iklimi ve örgütsel bağlılık gibi araçlarla bireyin örgütle mümkün olduğu kadar çok bütünleşmesini sağlamalıdır (Şamiloğlu, 2002, s. 106 - 107).

Günümüz alışanları, kendilerini yönetim tarafından kullanılan ve istismar edilen varlıklar olarak hissederlerse, yönetime karşı eleştirel bir yaklaşım sergileyeceklerdir. Daha da ileri giderek tereddütsüz reaksiyon gösterecek ve mücadele başlatacaklardır. Bir araştırma, hem saldırgan hem de

kayıtsız davranışların, baskıcı liderlerin neden olduğu hüsrana bir reaksiyon olarak ortaya çıktığını göstermektedir (Luthans, 2007).

İnsan sermayesi, entelektüel sermaye yaklaşımının temel unsuru olarak kabul edilir. İnsan kaynaklarının insan sermayesine dönüşümü için gerekli bazı iç ve dış şartlar bulunmaktadır. Örgüt içerisinde insan kaynaklarının insan sermayesine en büyük etkisi, insan kaynakları birimlerinin eğitim ve gelişim göreviyle ortaya çıkar. Çapraz fonksiyonel eğitim, iş başı ve iş dışı eğitim, informal eğitim, oryantasyon programları gibi insan kaynakları uygulamaları, insanın sermayeye dönüşmesinde atılan önemli adımlardandır. Eğitim vermenin yanında belki de daha önemlisi çalışanlara öğrenmeyi öğretmektir. Bunun yanında çalışanların motivasyonunun sürekli olarak arttırılmaya çalışılması ve buluşçu düşüncelerin teşvik edilmesi gerekmektedir. Üretkenlik ve karar destek süreçlerine katılım, çalışanları ödüllendirmede önemli kriterlerden bazıları olmalıdır. Bunun yanında örgütler yatırım yaptığı çalışanlarını kaybetmemeyi hedeflemelidirler.

İnsan sermayesinin elde edilmesinde çevresel şartlar da büyük rol oynamaktadır. Dış çevredeki değişimler sürekli gözlemlenerek örgütün iç çevresine doğru faydalı ve gerekli olan açık ve örtük bilgilerin akışı sağlanmalıdır. Böylece bu bilgilerin çalışanlarca kazanılarak sermayelerini arttırmaları mümkündür. Piyasadaki yetenekli bireyler örgüte kazandırılarak mevcut insan sermayesini arttırma hedeflenebilir. Dış çevredeki eğitim ve gelişim fırsatları araştırılarak çalışanların son bilgilere ulaşmaları sağlanmalı ve örgüt yöneticileri bu konuda teşvik edici olmalıdır.

İnsan kaynakları uygulamalarının doğrudan örgütsel performansı etkilemeyip, öncelikle işgörenlerin bilgi ve becerilerini arttırdığı (insan sermayesi); grup etkileşimi ile bilgi ve becerinin paylaşıldığı (sosyal sermaye) ve elde edilen bilgi ve beceri birikimlerinin örgütlerdeki sistem, süreç ve nihayetinde örgüt kültüründe yerleştiği (örgütsel sermaye) düşünülebilir (Görmüş, 2009).

İnsan kaynakları, insan sermayesinden istenilen sonucu almayı kolaylaştıran örgütsel bir yapı oluşturmalıdır. Esnek, çok yönlü bilgi akışı sağlayan, örgütsel pozisyonlarda gücün mevkiden değil uzmanlık ve tecrübeden alındığı bir örgüt yapısı kurulmalıdır.

İnsan kaynakları yönetimlerinin, insan sermayesini geliştirme ve yönetmede etkin bir rol oynayabilmesi için temel yetkinliğin sınır ve becerileri tanımlanmalı, yönetici gelişimi daha yüksek bir düzeye çıkarılmalıdır. Bunun yanında hayati teknolojilerde yüksek potansiyele sahip yönetici ve uzmanlar arasında çapraz etkileşimi destekleyerek ve özendirici ücret sistemleri geliştirilerek işletmeye özgü ve yüksek değerli uzmanlığa yatırımlar yapılması gerekmektedir (Görmüş, 2009).

3. SONUÇ

Modern yönetim anlayışı, çalışanları bir insan kaynağı olarak görerek fertleri çalışmaya yönelten nedenleri, işin anlam ve önemini ne olduğunu araştırmakta, fertlerin hangi tutumlardan etkilendiğini anlamak için motivasyona ve ihtiyaçlar kuramlarını incelemeye odaklanmaktadır. Örgütsel motivasyon, çalışanların işletme amaçlarına odaklanmasını sağlamakta ve ihtiyaç duyulan performans bariyerlerinin aşılmasına etki etmektedir. Örgütler

alışanlarını motive ederken takım odaklı bir motivasyon modeli ile harekete geçmeleri halinde, verimlilik ve kalite bağlamında başarılı sonuçlar elde edebileceklerdir.

Personelin refah endişesini ortadan kaldırma, kariyer yollarını planlama, performanslarını değerleme, ödüller ve ikramiyeler verme, eğitimlerini sağlama ve iş rotasyonu ile verimliliklerini arttırma, insan kaynakları gelişimi ile ilgili olduğu kadar çalışanların başarısı için de en temel faaliyetlerdendir. Böylece çoğu örgütte insan kaynakları departmanının fonksiyonu layıkıyla yerine getirilmiş olacak ve örgütün stratejik amaçlarına giden önemli bir adım başarıyla tamamlanmış olacaktır. İnsan kaynakları planlaması ve gelişim ile insan sermayesi olarak temsil edilen insan kaynakları bir işletmenin rekabet avantajı olabilecektir.

Sonuç olarak, örgütlerin insan kaynağını motive etmesi halinde çalışan verimliliğinin artacağı, bu verimlilik artışının insan kaynağının maddi ve manevi boyutunu ifade eden insan sermayesinin değer artışına katkıda bulunacağı, bu dönüşümün de hem bireyin hem de örgütün piyasa değerini arttıracağı muhakkaktır.

KAYNAKÇA

- Açıkalın, A. (1994), ağdaş rgtlerde İnsan Kaynağının (Personel) Yönetimi, Ankara, PEGEM Yayını No: 7, s. 3
- Akal Z. (1996), İşletmelerde Performans lm ve Denetimi, ok Yönlü Performans Göstergeleri, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, No: 473, Ankara, s. 35- 36
- Argon, T. ve Eren, A. (2002). İnsan kaynakları yönetimi, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s.17.
- Arıkboğa, ř. F. (2003) Entelektüel Sermaye, Derin Yayınları, İstanbul, .
- Atamanalp C., Karcıoğlu, R., Orhan S. (2001), Maliyet Muhasebesi, Aktif Yayınları, Erzurum, s. 140
- Barney, J. (1991), Firm Resources and Sustained Competitive Advantage, Journal of Management,17, s. 99- 120
- Barney,J. (1995), Looking Inside for Competitive Advantage, Academy of Management Executive, 9, 4, s. 49- 61
- Becker, G. S. (1962). Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis, Journal of Political Economy,70, 9-49.
- Becker, G.S. (1964), Human Capital, New York, Columbia University Press
- Bingl D.(1998), İnsan Kaynakları Yönetimi, Beta Basım Yayım Dağıtım A.ř., İstanbul, s. 8
- Bontis, N. (2001). Human Capital Study. Acceture, IICR and Saratoga Institute internal written report, 35pp, McMaster University, Canada.
- Bykuslu, A. R. (1998), "Türkiye'de İnsan Kaynakları Yönetimi ve Gelişimine Kritik Bir Yaklaşım", MESS Mercek Dergisi, Ekim
- Collier, A.T. (1968), Business Leadership and a Creative Society, Harvard Business Review Classic, Jan- Feb.
- Cook, M. (1994), Personnel Selection and Productivit, John Wiley & Sons

- Devanna, M. A., Formbrum, C., Tichy, N. and Warren, L. (1982), Strategic Planning and Human Resource, Human Resource Management, 21(1)
- Edvinsson L, Malone M. (1997), Intellectual Capital, Harper Collins Pub., USA, s. 34.
- Fındıkçı, İ., İnsan Kaynakları Yönetimi, Alfa, İstanbul, 1999, s.13
- Finkelstein, S. & Humbrick, D. (1996), Strategic Leadership, St. Paul, West
- Görmüş, A.Ş., (2009), Entelektüel Sermaye ve İnsan Kaynakları Yönetiminin Artan Önemi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi (C.X I, S I)
- Harnel, G. & Prahalad, C.K. (1990), The Core Competence of the Corporation, Harvard Business Review, s. 79- 91
- Hiltrop, J.M. (1996), The Impact of Human Resource Management on Organization Performance: Theory and Research, European Management Journal, 14 (96), s. 31- 48
- Johansson, U., Martensson, M., Skoog, M. (1999). Measuring and managing intangibles/eleven swedish qualitative exploratory case studies, International Symposium: Measuring and Reporting Intellectual Capital, Amsterdam, Holland, June 9-10.
- Kinney T. (1999), “Knowledge Management, Intellectual Capital and Adult Learning”, Adult Learning, Vol:10, Issue:2, s.1.
- Kreitner, R. (2006), Management, Houghton Mifflin,
- Legge K. (1995), Human Resource Management, Rhetoric Reality and Hidden Agendas in Human Resource Management: A Critical Text Edited By John Sturey, Routledge
- Lepak, D. P. & Snell, S.A. (1999), The Human Resource Architecture: Towars a Theory of Human Capital Allocation Development, Academy of Management Review, 24 (1), s. 31- 48
- Luthans, E. (2007), Organizational Behavior, McGraw- Hill
- Mercer (2003), “The CFO’s Perfesctive” Capital Management, Retrieved March, 1, s. 2004
- Miller, M., DuPont, B., Fera, V., Jeffrey, R., Mahon, B., Payer, B., Starr, A., (1999). Measuring and reporting intellectual capital – from a diverse canadian industry perspective, International Symposium: Measuring and Reporting Intellectual Capital, Amsterdam, Holland, June 9-10.
- Motivasyon ve İş Yaşamına Etkileri forum.teknikvideo.com/.../motivasyon-yasamina-etkileri-t372.html 20 Nisan 2011
- Pennings, J. M., & Witteloostuijn, A. (1998), Human Capital, Social Capital and Firm Dissolution, Academy Management Journal, 41 (4), 425- 440
- Porter, M. & Jenkins G. (1996), Competitiveness and Human Resource, Management Policies, Journal of General Management, 22 (2)
- Prokopenko, J. (1995), Verimlilik Yönetimi, Uygulamalı El Kitabı, Milli Produktivite Merkezi Yayınları, No: 476, Ankara, , s. 15- 16, Çevirenler: Olcay Baykal, Nevda Atalay, Erdemir Fidan
- Rao, T.V. (1996), Human Resource Development- Experiences, Intervention, Strategies, SAGE Publicitions
- Robbins, H. ve Finley, M. (1995). Why Teams Don’t Work. United States of America: Peterson’s/Pacesetter Books.
- Robbins, S. (1978), Personnel The Management of Human Resource, Prentice-Hall Inc.

- Stewart, A. T. (1997), Entellektüel Sermaye ev: Nurettin Hlhüseyini, Mess Yayınları, İstanbul.
- Storey, J., Sisson, K. (1993), Managing Human Resources and Industrial Relations, Open University Press, s. 1
- Sweetland S.R. (1996), Human Capital Theory, Foundations of a Field of Inquiry, Review of Educational Research, 66 (3), s. 341- 359
- Şamiloğlu, Famil. Entelektüel Sermaye. Gazi Kitabevi. Ankara, 2002
- Tunç, M. (1998). Kalkınmada İnsan Sermayesi: İ Getiri Oranı Yaklaşımı ve Türkiye Uygulaması. Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13 (1), 83-106.
- Ulrich, D. & Lake, D. (1991), Organizational Capability: Creating Competitive Advantage, Academy of Management Executive, 5(1), s. 77- 92
- Üstünel, B. (1997), Ekonominin Temelleri, Yedinci Bası, Ankara, Alfa Yayınevi, s. 52
- Viargues, J.L., (1999), Manager Les Hammes, Manuel de la Gestion des Ressources Humaines a l'usage des Operationnels, Editions d'Organisation, Paris, s. 88, (ev. Z. Sabuncuoğlu)
- Wright P.M. & McMahan, G.C. (1992), Theoretical Perspectives for Strategic Human Resource Management, Journal of Management, 18 (2), s. 295-320

TÜRKİYE’DE KAMU HARCAMALARI DIş TİCARET AÇIKLARI ÜZERİNDE ETKİLİ Mİ?

ARE GOVERNMENT EXPENDITURES EFFECTIVE ON TRADE DEFICITS IN TURKEY?

Yrd. Doç. Dr. Uğur ADIGÜZEL
Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik
Bölümü

Öz

Son yıllarda ekonomik büyüme ile birlikte artan dış ticaret açıkları önemli bir tartışma konusu olarak iktisat literatüründeki yerini almıştır. Konu ile ilgili çalışmalarda açığın oluşmasında farklı değişkenlerin rolünün olduğu söylene de önemli bir çoğunluğun kamu harcamaları üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çalışmada ise 1982Q1-2010Q3 dönemine ait Türkiye ekonomisinde kamu harcamaları ve dış ticaret açıkları arasındaki ilişki yapısal kırılma(lar) ve uzun dönemli ilişkiler incelenerek ortaya konulmuştur. Bu amaçla Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (1992, KPSS) geleneksel birim kök testi, Zivot-Andrews (1992) ve Lee-Strazicich (2003, 2004) yapısal kırılmalı birim kök testleri ile birlikte Kejriwal (2008) ve Kejriwal-Perron (2009) tarafından geliştirilen yapısal kırılmaları dikkate alan eşbütünleşme testleri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, 2000’li yılların hemen başında yapısal kırılma bulunmaktadır. Ayrıca kırılma öncesi ve sonrası dönemlere ait uzun dönemli ilişkinin varlığı sonucuna ulaşılmıştır. Ampirik analiz sonuçları göstermektedir ki:1990’lı yıllarda kamu harcamaları dış ticaret açıkları üzerinde etkili iken, 2000 yılı sonrasındaki dönemde etki azalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış ticaret açıkları, Kamu harcamaları, Zivot-Andrews, Lee-Strazicich , Kejriwal-Perron

Abstract

Increasing trade imbalances parallel to growing economies take place in literature of economics in recent years. Although there is a number of factors affecting trade balance, an important number of studies focus on government expenditures. In this study, we analyze the relationship between government consumption expenditures and trade imbalance in the period of 1982Q1 – 2010Q3by employing structural breaks and long-run relationship. So we employ KPSS (1992) unit root test, Zivot-Andrews (1992) and Lee-Strazicich (2003) unit root tests with structural break and cointegration test considering structural breaks developed by Kejriwal (2008) and Kejriwal-Perron (2009). Unit root tests find structural breaks in this period. According to results, there is a structural break in 2000Q1. Also, it is more effective during 1990’s. Although the potency of consumption expenditures of government decreases, importance of it on deficits continues.

Key Words: Trade Deficits, Government Expenditure, Zivot-Andrews, Lee-Strazicich ,Kejriwal-Perron

1. GİRİŞ

24 Ocak Kararları ile Türkiye ekonomisi bir dizi yapısal değişim geçirmiştir. Dış ticaret stratejisini de bu kapsamda değiştiren Türkiye bu tarihten itibaren ithal ikameci sanayileşme stratejisini terk etmiş ve ihracata dayalı sanayileşme stratejisini benimsemiştir. İhracata dayalı sanayileşme stratejisine geçiş ile birlikte dış ticaret açığı problemi gündeme gelmiştir. İhracat ve ithalat arasındaki fark sürekli olarak ithalat lehine olmuştur. Otuz yıldan bu yana artarak devam eden dış ticaret açıkları, Türkiye ekonomisi için önemli bir problem haline gelmiştir.

Artan ticaret açıkları akla “ticaret açıklarının temel belirleyicileri nelerdir?” sorusunu getirmiştir. Çok sayıda çalışmada ticaret açıklarının ana sebeplerini araştırılmıştır. Bu alışmada, Türkiye ekonomisi için hükümet tüketim harcamalarının ticaret açıklarının açıklanmasında başarılı olup olmayacağını incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmada Kejriwal ve Perron (2009) tarafından geliştirilen yapısal kırımları dikkate alan eşbütünleşme testi kullanılarak 1982:Q1-2010:Q3 dönemini incelemektir. Çalışmanın ikinci bölümünde teorik altyapı ve literatür incelemesine, nc bölümünde analizlerde kullanılan verilere ilişkin bilgilere, dördüncü blmde ise metodoloji ve ampirik sonuçlara yer verilecektir.

2. TEORİK ALTYAPI VE LİTERATÜR

Dış ticaret açıklarının nasıl kapatılacağına dair farklı görüşlerin hakim olduğu iktisat literatüründe, iktisat okulları arasında fikir birliği sağlandığı söylenemez. Ekonomik istikrarın sağlanması için devlet müdahalesini savunan Keynesyen iktisatçılar bu konuyu gelir yaklaşımı ile ele almışlardır. Bu yaklaşıma göre ticaret açıklarının temel belirleyicisi ekonomik aktivitedir ve o da yerel gelir ile ölçülür. Keynesyen iktisatçılar ticaret açıklarını düşürmek için daraltıcı maliye politikalarını kullanmayı önermişlerdir.

Keynesyen iktisatçılar hükümet btcelerinin önemine atıf yapmışlar ve ticaret açıkları ile bt açıkları arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu iddia etmişlerdir. Açık bir ekonomide gayri safi yurtiçi hasılanın temel bileşenleri harcamalar yöntemi ile;

$$Y = C + I + G + (X - M) \quad (1)$$

şeklinde gösterilebilir.

Y gayrisafı yurtiçi hasılayı gösterirken C zel tüketim harcamalarını ifade etmektedir. I ve G ise sırasıyla gayrisafı özel yurtiçi yatırım harcamalarını ve hükümet harcamalarını göstermek için kullanılmıştır. Son olarak $(X - M)$ ise dış ticaret farkını göstermektedir. Gayrisafı yurtiçi hasıla, gelir yaklaşımı kullanılarak 2 no’lu denklemdeki gibi tekrar elde edilebilir;

$$Y = C + S + T \quad (2)$$

Y ve C yine sırasıyla gayrisafı yurtiçi hasıla ve özel tüketim harcamalarını simgelerken S tasarrufları ve T hükümet tarafından toplanan vergileri göstermektedir. 1 ve 2 no’lu denklemlerin sağ taraflarını birbirlerine eşitlediğimizde Keynesyen yaklaşımda dış ticaret açıklarının bileşenleri ortaya çıkmaktadır.

$$C + I + G + (X - M) = C + S + T \quad (3)$$

$$(X - M) = (S - I) + (T - G) \quad (4)$$

4 no'lu denklemde tasarruflar ile gayrisafi özel yurtiçi yatırımlar arasındaki fark özel tasarrufların miktarını vermektedir. Hükümetin tüketim harcamaları ile toplamış olduğu vergiler arasındaki fark ise kamu tasarruflarını göstermektedir.

Dış Ticaret Açıkları = Özel Tasarruflar + Kamu Tasarrufları

Darrat (1988) bütçe açıklarının ticaret açıkları üzerindeki etkisini döviz kuru kanalı ile açıklamıştır. Buna göre, daha yüksek bütçe açıkları, eğer geniş anlamda parasallaştırılmazlar ise faiz oranları üzerinde yukarı doğru baskı yapacaktır. Daha yüksek faiz oranları ise yabancı döviz kurunun değerini yükseltecek ve bu da net ihracatın değerinde düşüşe sebebiyet verecektir.¹

Ticaret açıkları ile bütçe açıkları arasındaki bir diğer tartışma konusu ise bütçe açıklarının kaynağı konusundadır. Bu bağlamda bütçe açıklarının iki kaynağı vardır. Birincisi vergi gelirlerindeki azalış ve diğeri de hükümetin tüketim harcamalarındaki artıştır. Ricardocu denklik hipotezini savunan iktisatçılara göre vergi oranlarında bir düşüş sonucunda oluşan bütçe açığının ne ticaret açığı üzerinde ne de cari açık üzerinde etkisi olmayacaktır.² Hükümetin tüketim harcamalarının sabit ve hiçbir borçlanma sınırının olmadığı varsayımları altında vergi oranlarındaki düşüşün tasarruflar üstünde hiçbir etkisi bulunmayacaktır. Çünkü rasyonel bireylere uygulanan vergi oranlarındaki azalma, bütçe açıklarına neden olacaktır. Bu durumda hükümet bir sonraki dönemde bütçe açıklarını telafi edebilmek için vergi oranlarını artıracaktır. Böylece bireyler bir sonraki yıl için ekstra para tasarrufunda bulunacaktır. Bundan dolayı hükümetin tüketim harcamaları ticaret açıklarına neden olurken, herhangi bir vergi oranı düşüşü ticaret açığına neden olmayacaktır. Ergec vd. (2005) ticaret açıkları ile ilgilenen iktisatçıları iki grupta sınıflandırmıştır. İlk grup iktisatçılar daha önce Labonte ve Makinen'in (2004) yapmış olduğu maliye politikası tanımından hareketle ticaret açıklarında önemli bir rolünün olduğunu iddia etmişlerdir. Maliye politikası anlamında hükümet harcamalarındaki bir artış ulusal tasarrufu doğrudan etkileyecektir. Bu bağlamda Roubini (1988) ve Normandin (1999) hükümet harcamalarındaki büyümeden kaynaklanan bir bütçe açığının ticaret dengesinin bozacağı sonucuna ulaşmışlardır. alışmaları sonucunda ABD ekonomisinde, hükümet harcamalarındaki bir Amerikan Dolarlık artış ticaret açığını 0,22 ila 0,98 Amerikan Doları arasında artışa sebep olacağı çıkarsamasında bulunmuşlardır. De long (2004) ABD ekonomisinde ticaret açıklarının iki ana nedeni olduğunu, bunlardan birincisi federal hükümet bütçelerindeki açıkların önceki döneme göre daha büyük olması, diğerinin ise özel tasarrufların GSYİH'deki payında görülen azalma olduğunu belirtmiştir. Yapılan bu açıklamalar 4 no'lu denklem ile paralellik göstermektedir.

Tam tersine, diğer bir grup iktisatçı ticaret açıklarını açıklamada maliye politikalarının tahmin edilenden küçük bir rolü olduğunu savunmuşlardır.

¹ Darrat, Ahmed, (1988) "On Fiscal Policy And The Stock Market", **Journal Of Money, Credit, And Banking**, 20, pp. 353-362.

² Vamvoukas, George, (1997) "Have Large Budget Deficits Caused Increasing Trade Deficits? Evidence From A Developing Country", **Atlantic Economic Journal**, 25(1), pp. 80-90.

Taylor ve Taylor'a (2004) göre son on yıldıki ABD cari işlemler açığındaki artışın kaynağı ulusal tasarruflardan daha hızlı artan ulusal sermaye oluşumudur. Zira dünyanın geri kalanına göre daha sağlam üretim büyümesine dayanan ABD varlıklarının yüksek oranlı getirileri, etkin ve güvenli Amerikan sermaye piyasaları ile birleşmesi yabancı yatırımcıları çekmiştir.

Ahmad (1987) bu soruya cevap bulabilmek için İngiltere'nin geçmiş dönem verilerini kullanarak hükümet harcamaları ile ticaret açıkları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. alışmasında 1701 ve 1913 yılları arasında İngiltere verilerini kullanmış ve özellikle 1732-1830 yılları arasında kalan dönemde hükümet harcamalarındaki geçici artışların ticaret açıkları üzerinde hükümet harcamalarındaki sürekli artışlara göre daha etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte elde ettiği sonuçlar maliye politikalarının ticaret açıkları üzerindeki etkisi konusunda kanıtlar sunsa da, sonuçların ele alınan dönem ve hükümet harcamalarının nasıl ayrıştırıldığına duyarlı olduğunu belirtmiştir.

Çok sayıda alışma ABD ekonomisindeki ticaret açıklarının sebeplerini ve bileşenlerini analiz etmiştir. Bu bağlamda, Yi (1993), Muller (2004) ve Ergec vd. (2005) hükümetin tüketim harcamaları yoluyla bütçe açıklarının ticaret açıkları üzerindeki etkilerini görmek amacıyla ABD ekonomisinin 1950-2010 dönemini analiz etmişlerdir. Yi (1993) ve Muller (2004) ticaret açıklarını açıklamakta hükümet harcamalarının önemli bir rol oynadığı sonucuna ulaşırken, Ergec vd. (2005) tersi istikamette sonuçlara ulaşmıştır.

Cavallo (2005) ise aynı dönem ABD ekonomisini ticaret açıklarının nedenleri bağlamında incelediği çalışmasında farklı bir yol izlemiştir. alışmasında hükümet harcamalarını iki kısma ayıran yazar harcamaların niha ürünlere olan kısmının dış denge üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşırken, harcamaların ücretlere yönelik kısmının ise doğrudan etkili olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Konu ile ilgili çalışmaların büyük bir bölümü ABD ekonomisini ele alırken bir kısım çalışmada da diğer ülke ekonomileri dikkate alınmıştır. Bu alışmalarda OECD lkeleri dikkate değer bir pay almaktadır. Bunlardan Lane ve Perotti (1998), Monacelli ve Perotti (2006) hükümetin tüketim harcamalarının ticaret açıklarının açıklanmasında önemli bir yeri olduğu konusunda hemfikir sonuçlar elde etmişlerdir. Gelişmekte olan ülkeleri ele alan çalışmalarda, Alkswani (2000) Suudi Arabistan ekonomisini, Saleh ve Harvie (2005) Lübnan ekonomisini, Chowdhury ve Saleh (2007) Sri Lanka ekonomisini ve Hye ve Ali de (2010) Pakistan ekonomisi için söz konusu ilişkiyi incelemiş ve benzer sonuçlar elde etmişlerdir.

3. VERİLER

Bu alışmada Türkiye Ekonomisi'ne ait tüketim harcamaları (T-G) ve ticaret açıkları (NX) verilerini kullanarak analizler gerçekleştirilmektedir. Çalışmada hükümetin bütçe açıkları yerine tüketim harcamaları ele alınarak vergi oranlarındaki değişmelerin etkileri bertaraf edilmiştir. Dışa açık ekonomiye geçişin yaşandığı 1980 yılından itibaren analiz yapılmak istense de 1980 ve 1981 yılları arasında kalan döneme ait verilerin olmaması sebebiyle 1982Q1 ve 2010Q3 tarihleri arasındaki doğal logaritmaları alınmış çeyreklik veriler kullanılmıştır. Her iki değişken de Uluslararası Para Fonu'nun yayımlamış olduğu Uluslararası Finansal İstatistikler yıllığından elde edilmiştir.

Tablo 1: Veri Seti

Değişken	Tanımı	Kaynak
Ticaret Açığı (NX)	ABD Doları Cinsinden Ticaret Açığı	Uluslararası Finans İstatistikleri
Hükümetin Tüketim Harcamaları (T-G)	ABD Doları Cinsinden Hükümetin Tüketim Harcamaları	Uluslararası Finans İstatistikleri

4. METODOLOJİ VE AMPİRİK SONUÇLAR

4.1. Kwiatkowski, Phillips, Schmidt Ve Shin (1992, Kpss) Birim Kök Testi

Kejriwal-Perron testi uygulamasının ilk adımı değişkenlerin durağanlığının test edilmesidir. Çünkü zaman serileri model içerisine durağan iken dahil edilmelidir. Aksi takdirde model sahte regresyon sorununa yakalanılacaktır. Bu amaçla durağanlığın test edilmesinde Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (1992, KPSS) tarafından geliştirilen birim kök testi kullanılmaktadır. Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS, 1992) tarafından geliştirilen birim kök testinde seriden deterministik trend arındırılarak durağan hale getirilir.³ KPSS testinde Genişletilmiş Dickey-Fuller (1979, ADF) ve Phillips-Perron(1989, PP) birim kök testlerin aksine boş hipotez, serinin durağan olduğunu (birim kök içermediğini) alternatif hipotez ise serinin durağan olmadığını (birim kök içerdiğini) ifade etmektedir.⁴ Boş hipotez yer alan durağanlık kavramı seriler trendden arındırıldıkları için temelde trend durağanlığı ifade etmektedir. Dolayısıyla trendden arındırılan serideki birim kök olmaması, serinin aslında trend durağan olduğunu göstermektedir.

KPSS testinde zaman serisi olarak alınan değişken; bir deterministik trend, bir rassal terim ve bir sabit bozucu terim olmak üzere üç bileşen içerir.⁵

Buna göre t deterministik trend, ϕ rassal süreç ve ε_t hata terimi olmak üzere;

$$y_t = \beta_t + \phi_t + \varepsilon_t \quad (5)$$

şeklinde ifade edilir. Denklemdede yer alan rassal süreç (ϕ_t);

$$\phi_t = \phi_{t-1} + u_t \quad (6)$$

şeklinde dir. Rassal süreçte yer alan hata terimi u_t 'nin bağımsız ve eř dağılım özelliklerine sahip ($0, \sigma_u^2$) olduğu varsayılır. Bu durumda $\sigma_u^2 = 0$ boş

³ Syczewska, Eva, (2010), "Empirical Power of The Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin Test", Warsaw School Of Economics Institute Of Econometrics, **Department Of Applied Econometrics Working Papers**, No:3-10, pp:1-27

⁴ Hurne, Olivier, Doarau, Jean-François, (2007), "Further Evidence On Mean Reversion in The Australian Exchange Rate", **Bulletin Of Economic Research**, 59:4, 0307-3378, pp:390-392

⁵ Syczewska, Eva, (2010), "Empirical Power of The...", a.g.m., pp:4

hipotezi ile serinin durağan olup olmadığı test edilir. Hata teriminin varyansının (σ_u) sıfır olması, hata teriminin (u_t) sabit olmasını, dolayısıyla rassal sürec olarak nitelendirilen φ_t sürecinde durağan olmasını gerektirecektir.⁶ KPSS testi esas itibariyle bir rassal terimin sıfır varyansa sahip olduğu hipotezinin Lagrange arpanı (LM) ile test edilmesidir.⁷

Tablo 2: Kwiatkowski, Phillips, Schmidt and Shin (1992, KPSS) Birim Kok Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzey Değerleri		Birinci Fark Değerleri	
	Sabit*	Sabit+Trend*	Sabit*	Sabit+Trend*
(T-G)	1. 233	0.104	0. 126	0.077
NX	1. 24	0.068	0. 057	0.046

* LM test istatistiği asimptotik kritik değerleri sırasıyla %1 ve %5 için sabitte 0.739, 0.463, **Sabit +Trendde sırasıyla %1 ve %5 için 0.216, 0.146'dir.

Tablo 2'de birim kok testi sonuçlarına göre ticaret açığı ve hükümetin tüketim harcamaları serilerinin düzeyde durağan olmadıkları, bunların birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri görülmektedir.

4.2. Yapısal Kırılmalı Birim Kok Testleri

4.2.1. Zivot-Andrews (1992) Tek Kırılmalı Birim Kok Testi

Yapısal kırılmaları dikkate alan birim kok testleri kırılmanın içsel-dışsal olarak belirlenmesine veya kırılma sayısına göre gruplandırılabilir. Perron (1997) ve Zivot-Andrews (1992) testleri yapısal kırılmanın tek-içsel olarak belirlendiği testlerdir. Zivot-Andrews tek-içsel kırılma testi tüm rneklemi ve mümkün olan her bir kırılma için farklı bir kukla değişken kullanan ardışık (sequential) testtir. Kırılma tarihi t istatistiğine dayalı Genişletilmiş Dickey-Fuller testinin birim koknn minimum olduğu noktaya göre seilir.⁸ Zivot-Andrews yapısal kırılmalı birim kok testinde Model A dzey tek kırılmaya,

⁶ Kwiatkowski, Denis, Phillips, Peter, Schmidt, Peter, Shin, Youngcheol, (1992). "Testing The Null Hypothesis Of Stationarity Against The Alternative Of A Unit Root: How Sure Are We That Economic Time Series Have A Unit Root?", **Journal Of Econometrics**, 54, pp: 162-163.

⁷ Kwiatkowski, Denis, Phillips, Peter, Schmidt, Peter, Shin, Youngcheol, (1992). "Testing The Null Hypothesis...", a.g.m., pp:159

⁸ Glynn, John, Perera, Nelson ve Verma, Reetu, (2007), " Unit Root Tests and Structural Breaks: A Survey With Applications", **Revista De Metodos Cuantitativos Para La Economica Empresa**, July 2007, No:SE-2927-06, pp:67

Model B eğimde tek kırılmaya, Model C ise hem eğimde hem de düzeye tek kırılmaya izin veren üç model tasarlanmıştır.⁹ Buna göre;

Model A;

$$y_t = \hat{\mu}^A + \hat{\theta}^A DU_t(\hat{\lambda}) + \hat{\beta}^A t + \hat{\alpha}^A y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^A \Delta y_{t-j} + \hat{e}_t \quad (7)$$

Model B;

$$y_t = \hat{\mu}^B + \hat{\beta}^B t + \hat{\gamma}^B DT_t^*(\hat{\lambda}) + \hat{\alpha}^B y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^B \Delta y_{t-j} + \hat{e}_t \quad (8)$$

ve Model C;

$$y_t = \hat{\mu}^C + \hat{\theta}^C DU_t(\hat{\lambda}) + \hat{\beta}^C t + \hat{\gamma}^C DT_t^*(\hat{\lambda}) + \hat{\alpha}^C y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^C \Delta y_{t-j} + \hat{e}_t \quad (9)$$

şeklinde dir. Buradaki Δ birinci farkı, ε_t beyaz gürültü hata teriminin varyansı, $[\varepsilon_t \square iid(0, \sigma^2)]$ ve $t=1, \dots, T$ zaman endeksini göstermektedir.¹⁰ Δy_{t-i} ifadesi hata terimindeki otokorelasyonu ortadan kaldırmak amacıyla modele eklenmiştir. Sabit terime ait kukla değişken olan DU_t düzeye değişmeleri, eğime ait değişimleri de DT_t ifade etmektedir.

$$DU_t(\lambda) = \begin{cases} 1 & t > T\lambda \\ 0 & \text{diğer} \end{cases} \quad (10)$$

ve

$$DT_t^*(\lambda) = \begin{cases} t - T\lambda & t > T\lambda \\ 0 & \text{diğer} \end{cases} \quad (11)$$

Kırılma tarihinin yaşandığı her bir gzlemde boş hipotezin testi için t istasitiği minimumudur. Her  modelinde boş hipotezi birim kkn ve yapısal

⁹ Zivot, Eric, Andrews Donald, (1992) "Further Evidence On The Great Crash, The Oil-Price Shock, And The Unit-Root Hypothesis", **Journal Of Business And Economic Statistics**, Vol. 10(3), pp:253.

Glynn, John, Perera, Nelson ve Verma, Reetu, (2007), "Unit Root Tests and...", a.g.m., pp:67-68

¹⁰ Narayan, Paresh ve Smyth, Russel, (2005), "Electricity Consumption, Employment And Real Income in Australia Evidence From Multivariate Granger Causality Tests", **Energy Policy**, Vol:33, pp. 1109-1116.

Waheed, Muhammed, Tasneem, Alam ve Ghauri, Saghir, (2007), "Structural Breaks And Unit Root: Evidence From Pakistani Macroeconomics Time Series", **Munich Personal Repec Archive**, No:1797, pp:6-7

kırılmanın olduğu üzerine kuruludur.¹¹ Alternatif hipotezler durağanlığı ifade etmektedir.

Zivot-Andrews'un (1992) kritik değerleri Perron'dan (1989) farklıdır. Zivot and Andrews (1992) testlerinde asimptotik kritik değerleri bulur; fakat küçük örneklem hacminde güvenilir değildir. İki modelin her biri boş hipotezinin altında bir kırılma ile birim köke sahiptir. Kukla değişkenler sıfır hipotezinin altında regresyonla birleştirilir. Alternatif hipotez durağan süreçte kırılma trendidir. Test sonucunda bulunan t istatistiğinin mutlak değeri Zivot-Andrews'un (1992) elde ettiği kritik değerlerden küçükse birim kök sürecini ifade eden boş hipotez kabul edilir. Yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testlerinin iki dezavantajı vardır. İlk olarak Perron (1989) tarafından dile getirilen boyut bozukluklarından kaynaklı test sonuçlarının boş hipotezi red etmeme eğiliminde olmasıdır. Kırılma tarihine göre testin gücü ile seride bulunan bilgi arasında bir takas mevcuttur. Kırılma tarihini bulmak amacıyla ilgili gözleme kukla değişken koyması bilgi kaybına yol açmaktadır. İkincisi ise tüm seri boyunca iktisadi açıdan iki veya üç farklı rejim, krizi yapısal dönüşümler olsa bile seriyi tek kırılma bulmaya zorlamasıdır. Literatürde genellikle Model A ve Model C kullanıldığı için trend fonksiyonunun eğiminde sadece bir defalık değişime izin veren Model B sonuçlarına yer verilmemiştir.

Tablo 3: Zivot-Andrews (1992) Birim Kök Testi Sonuçları (Düzeyde ve eğimde kırılma)

Değişkenler	Model A		Model C	
	Min T-stat	Kırılma	Min T-stat	Kırılma
(T-G)	-3.5933	2000:Q3 (8)*	-3.2781	1988:Q3 (8)*
		[2.8703]**		[-0.4563]**
NX	-3.8664	1990:Q3 (8)*	-3.6945	1995:Q3 (8)*
		[-2.2141]**		[1.9564]**

Not: Trim değeri 0.1 alınmıştır. *Parantez içindeki değerler Akaike Bilgi Kriteri tarafından seçilen gecikme sayısını göstermektedir.**Modeller için Zivot ve Andrews (1992)'den alınan kritik değerler Model A'da %1 ve %5 anlam seviyeleri için sırasıyla -5.34 ve -4.80, Model C'de %1 ve %5 anlam seviyeleri için sırasıyla -5.57 ve -5.08'dir.

Zivot-Andrews birim kök testi sonuçlarına göre hükümetin tüketim harcamaları değişkeni üzerinde üzerinde Asya ve Rusya krizlerin, dış açık değişkeni üzerinde ise Kasım 2000 krizinin etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 2000:Q3 ve 1988:Q3'de hükümetin tüketim harcamaları değişkeni serisinde düzeyde ve eğimde kırılma olduğu tespit edilmiştir. Dış açık serisinde

¹¹ Glynn, John, Perera, Nelson ve Verma, Reetu, (2007), "Unit Root Tests and...", a.g.m., pp:68-70

ise 1990:Q3 dönemi için düzeyde ve 1995:Q3 dönemi için de eğimde kırılma tespit edilmiştir.

4.2.2. Lee-Strazicich (2003,2004) İki Kırılmalı Minimum LM Birim Kök Testi

Birim kök testleri içersinde yer alan Lumsdaine-Papell (1999) ve Lee-Strazicich (2003,2004) testlerinde yapısal kırılma çift-içsel olarak belirlenir. Lee-Strazicich (2003,2004) testinin alternatif hipotezi trend durağanlığı içerir. Boş hipotezinde ise yapısal kırılmanın olduğunu ifade eder. Belirlenen yapısal kırılma sabitte (Model AA), sabit ve trendde (Model CC) ift kırılmaya olanak sağlar.¹² Test süreci Zivot-Andrews (1992) baz alınarak Lagrange arpanı (LM) istatistiğinin kullanılması ile oluşturulur. T_B kırılma tarihi, Z_t dışsal değişkenler vektörü ve kalıntılar $\epsilon \sim iid(0, \sigma^2)$ dağılmak üzere;

$$y_t = \delta Z_t + e_t \quad \text{ve} \quad e_t = \beta e_{t-1} + \epsilon_t \quad (12)$$

$Z_t = [1, t, D_t, DT_t]'$ ise düzey değerinde çift kırılma için Model AA'da D_{jt} için $t \geq T_{Bj}$ iken 1, diğer durumlarda 0 değerini alır.

$Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}, DT_{1t}, DT_{2t}]'$ ise Model CC'de DT_{jt} için $t \geq T_{Bj} + 1$ iken 1, diğer durumlarda 0 değerini alır. Boş hipotez altında yapısal kırılmaları ($\beta = 1$), alternatif hipotez ise $\beta < 1$ şeklinde ifade edilir. $\tilde{S}_{t-1} = y_t - \tilde{\psi}_x - Z_t \tilde{S}_{t-1}$ ve $\tilde{\delta}; \Delta y_t$ 'nin Δz_t üzerine regrese edilmesinden bulunan katsayılar ve $\tilde{\psi}_x = y_1 - z_1 \delta$ ise Lagrange arpanına dayanan test istatistiği;

$$\Delta y_t = \delta' \Delta Z_t + \phi \tilde{S}_{t-1} + u_t \quad (13)$$

şeklinde elde edilir. T tane gözlem sayısı için T_{Bj} kırılma noktası olmak üzere $\lambda_j = T / TB_{j}$ ise kırılma tarihinin bulunması için $\tilde{\tau}$ istatistiğinin

minimum olduğu nokta ($\inf_{\lambda} LM_{\tau}(\lambda)$) seçilir.¹³

¹² Temurlenk, Sinan ve Oltulular, Sabiha, (2007), "Türkiye'nin Temel Makro Ekonomik Değişkenlerinin Bütünleşme Dereceleri zerine Bir Araştırma", **İnönü Universitesi Ekonometri ve İstatistik Kongresi**, ss:4

¹³ Moccero, Diego ve Winograd, Carlos, (2006), "Real Exchange Rate Volatility And Exports: Argentina Perspectives", **Economic Policy Review, Federal Reserve Bank Of New York**, Vol. 2, October, pp:14-15

Tablo 4: Lee-Strazicich (2003, 2004) ift-İçsel Kırılma Testi Sonuçları

Değişkenle r	Model AA			Model CC		
	Min. t stat.	Kırılma 1	Kırılma 2	Min. t stat	Kırılma 1	Kırılma 2
(T-G)	-3.4224	1986:Q1 (8)* [-3.7894]**	1992:Q4 (8)* [0.0278]**	-4.3114	1988:Q3 (7)* [-3.9238]**	1993:Q4 (7)* [4.1236]**
NX	-3.9203	1991:Q4 (8)* [-2.7141]**	1994:Q3 (8)* [2.0000]**	-4.5953	1987:Q3 (8)* [-4.0598]**	1995:Q4 (8)* [4.3540]**

Not: Trim değeri 0.1 alınmıştır.* Parantez içindeki değerler Akaike Bilgi Kriteri tarafından seçilen gecikme sayısını göstermektedir.** Kiritk değerler Lee-Strazicich (2003) Model AA için %1 ve %5 için kritik değerler sırasıyla -4.54 ve -3.842, Model CC için kritik değerler %1 ve %5 için sırasıyla -5.82 ve -5.74'tür.

Lee-Strazicich iki kırılmalı minimum LM (Lagrange Multiplier) birim kök testi sonuçlarına göre Model AA baz alındığında hükümetin tüketim harcamaları serisinde 1986:Q1 ve 1992:Q4 dönemleri ve Model CC'de ise 1988:Q3 ve 1993:Q4 için, dış açık serisinde ise Model AA'da %1 anlam seviyesinde 1991:Q4 ve 1994:Q3, Model CC'de 1987:Q3 ve 1995:Q4 dönemlerinde kırılma yapısal kırılma yaşandığı tespit edilmiştir. Ticaret açığı serisi ise 1994:Q4 ve 2004:Q4 dönemlerinde anlamlı kırılma göstermiştir. Türkiye ekonomisinde 1986-1993 dönemi iç talep genişlemesine dayalı büyüme stratejisinin sürdüğü, büyümenin istikrara tercih edildiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde popülist eğilimler daha belirgin biçimde sergilenmiş, istikrar hedefinden uzaklaşılmıştır. Örneğin cret ve maaşlar ve tarımsal destekleme fiyatları önceki döneme kıyasla daha yüksek oranlarda arttırılmıştır. Kamu kesimi gelirleri sağlıklı biçimde arttırılamamasına karşılık devlette israf ve savurganlık boyutunda kamu harcamaları arttırmıştır. 2008-2008 döneminde Türkiye ekonomisinde dış ticaret açığından kaynaklanan cari açık ve dış borçlarda artış meydana gelmiştir. Cari açığın artmasında enerji fiyatlarındaki artışın da etkisi büyük olmuştur.¹⁴

4.2.3. Kejriwal (2008) ve Kejriwal-Perron (2009) Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi

Ng-Perron (1996), Bai-Perron (1998), Ziwot-Andrews (1992), Lumsdaine-Papel (1999), Lee-Strazicich (2003,2004) yapısal kırılmayı dikkate alan testler doğrusal regresyon modellerinde her bir testin niteliğine göre zaman serilerinde olası muhtemel yapısal değişmeleri test etmeye çalışmışlardır. Uzun bir süreci kapsayan serilerde bir veya iki tane yapısal kırılmanın bulunması, serilerin iktisadi açıdan yorumlanmasında yetersiz kalmıştır. Kaldı ki seriyi bir veya iki tane kırılma bulmaya zorlamaktadır. Bu nedenle Kejriwal (2008),

¹⁴ şahin, Hüseyin (2009). **Türkiye Ekonomisi**, 10.B., Ezgi Kitabevi, Bursa., ss:212

Kejriwal-Perron (2009) doğrusal eşbütünleşik sistemlerde yeterli sayıda yapısal değişimin varlığını ortaya koymak amacıyla alternatif özömlere yönelmişlerdir. Kejriwal-Perron (2009) m tane çoklu yapısal kırılmanın olduğu doğrusal modeldeki yapısal değişmeleri genel bir ifadeyle (m+1 rejim için);

$$y_t = c_j + z'_{ft} \delta_f + z'_{bt} \delta_{bj} + x'_{ft} \beta_f + x'_{bt} \beta_{bt} + u_t \quad (14)$$

($t=T_{j-1}+1, \dots, T_j$) için regresyonda T örneklem büyüklüğü olmak üzere, $j=1, \dots, m+1$ için $T_0=0$ ve $T_{m+1}=T$ olarak tahmin etmişlerdir. Modelde yer

alan skaler y_t değişkeni birinci farkında durağan [I(1)], x_{ft} ($q_f \times 1$) ve z_{bt} ($p_b \times 1$) vektörleri de birinci farkında durağan [I(1)] serileri ifade etmektedir. T_1, T_2

,... T_m olarak ele alınan kırılma tarihleri ise bilinmemektedir. Genel regresyonda yer alan kısmi yapısal değişme modelini analiz kapsamında ele alınan ticaret açığı ve hükümetin tüketim harcamaları serileri birinci farkında durağan olduğu için ($p_f = p_b = q_f = 0$) eğim ve sabitte oluşan kırılmalar;

$$y_t = c_j + z'_{bt} \delta_{bj} + u_t \quad \text{ve} \quad (t=T_{j-1}+1, \dots, T_j) \quad (15)$$

olarak ifade edilmektedir. Kesin dışsallık varsayımının yeterince katı olması ve değişkenlerde içsellik sorunu çoklu kırılmanın test edilmesinde kullanılan test istatistiklerinde güçlü (robust) sonuçlar verilmesini engellemektedir. Kejriwal-Perron (2008, 2009) birinci farkında durağan serilerde oluşabilecek içsellik sorununa karşı Saikkonen (1991) ve Stock-Watson (1993) tarafından önerilen dinamik en küçük kareler (DOLS) yöntemini kullanmıştır. Buna göre;

$$y_t = c_j + z'_{bt} \delta_{bj} + \sum_{j=-l_t}^{l_t} \Delta z'_{bt-j} \Pi_{bj} + u_t^* \quad (16)$$

eğer $T_{i-1} < t \leq T_i$ ise k tane kırılma için $i=1,2,..k+1$ ve $T_0=0$ ve

$T_{m+1}=T$ 'dir. Hansen (1992) boş hipotezde eşbütünleşik serilerde değişmenin olmadığı fakat regrese edilen bütün katsayılarda değişmeye izin veren sup ve mean LM testlerini önermiştir. Kejriwal-Perron (2008:10, 2009:14) ise LM testlerinin sonlu örneklemlerde güçlerinin (power) düşük olmasından dolayı farklı derecelerde durağan eşbütünleşik seriler için Bai-Perron (1998) tarafından önerilen tutarlı kırılma tarihlerinin elde edilmesine olanak sağlayan ardışık süreçleri (sequential procedure) kullanmıştır. Bu bağlamda çoklu yapısal kırılma için 3 tip test istatistiği kullanmışlardır. İlk olarak boş hipotezi yapısal kırılmanın olmamasını ($m=0$), alternatif hipotezi sabit sayıda kırılmanın olmasına ($m=k$) test eden supWald testi;

$$\sup F_T^*(k) = \sup_{\lambda \in \Lambda \mathcal{E}} \frac{SSR_0 - SSR_k}{\hat{\sigma}^2} \quad (17)$$

ve

$$\hat{\sigma}^2 = T^{-1} \sum_{t=1}^T \hat{u}_t^2 + 2T^{-1} \sum_{j=1}^{T-1} \omega(j/\hat{h}) \sum_{t=j+1}^T \tilde{u}_t \tilde{u}_{t-j} \quad (18)$$

testinde yer alan SSR_0 ; kırılmanın olmadığı boş hipotezden elde edilen kalıntı kareler toplamını, SSR_k ; k tane kırılmanın olduğu alternatif hipotez altında elde edilen kalıntı kareler toplamını, $\lambda = (\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_m)$ ise her bir $\lambda = T_i \setminus T$ için $i=1, 2, \dots, m$, T_i adet kırılmayı veren vektörü ifade etmektedir.¹⁵ İkinci olarak yine boş hipotezi yapısal kırılmanın olmadığı ($m=0$), alternatif hipotezin $1 \leq m \leq M$ aralığında bilinmeyen kırılma sayısını test eden;

$$UD \max F_T^*(M) = \max_{1 \leq k \leq m} F_T^*(k) \quad (19)$$

M kırılma sayısının üst sınırını temsil etmektedir. Son aşamada ise boş hipotezin k tane kırılma olduğu, alternatif hipotezin k+1 tane kırılma olduğunu test eden;

$$SEQ_T(k+1|k) = \max_{1 \leq k \leq m} \sup_{\tau \in \Lambda_{j\varepsilon}} T \{SSR_T(\hat{T}_1, \dots, \hat{T}_k)\} - \{SSR_T(\hat{T}_1, \dots, \hat{T}_{j-1}, \tau, \hat{T}_j, \dots, \hat{T}_k)\} / SSR_{k+1} \quad (20)$$

‘de yer alan $\Lambda_{j,\varepsilon} = \{\tau : \hat{T}_{j-1} + (\hat{T}_j - \hat{T}_{j-1})\varepsilon \leq \tau \leq \hat{T}_j - (\hat{T}_j - \hat{T}_{j-1})\varepsilon\}$ modeli Bai-Perron (1998)’e uygun olarak k tane kırılmayı kalıntı kareler toplamının global minimizasyonu ile elde etmektedir. Kejriwal-Perron (2008 ve 2009) yapısal değişimleri sahte regresyon sorununa karşı powerlarının düşük olmasını engellemiştir. Bunun anlamı regresyonlardan biri sahte olduğunda, testler durağanlığın boş olduğunu reddedeceklerdir.¹⁶ Uzun dönemli eşbütünleşik ilişkilerde katsayılar yapısal kırılmalara eşbütünleşmenin olup olmamasına duyarlılık kazandırmıştır.¹⁷ Bununla birlikte Kejriwal (2008) ardışık süreçte bilgi kriteri olarak Akaike Bilgi Kriteri yerine Yao (1988) tarafından önerilen Bayesian Bilgi Kriterini kullanmıştır;

$$BIC(m) = \ln \hat{\sigma}^2(m) + p^* \ln(T)/T \quad (21)$$

¹⁵ Kejriwal, Mohitosh ve Perron, Pierre, (2008) ”The Limit Distribution Of The Estimates in Cointegrated Regression Models With Multiple Structural Changes”, **Journal of Econometrics**, 146, pp:10-11

¹⁶ Esteve, Vicente, Ibanez, Manuel ve Prats, Maria, (2010) “ The Spanish Term Structure Of Interest Rates Revisited:Cointegration With Multiple Structural Breaks,1974-2010”, **Economia Aplicada II**, Working Paper Series, WPS-2010-01, pp:5

¹⁷ Esteve, Vicente, Ibanez, Manuel ve Prats, Maria, (2010), “ The Spanish Term Structure...”, a.g.m., pp:7

$$\text{eşitliğinde } P^* = (m+1)q + m + p \text{ ve } \hat{\sigma}^2(m) = T^{-1}S_T(\hat{T}_1, \dots, \hat{T}_m)$$

olarak ifade edilmiştir. $(\hat{T}_1, \dots, \hat{T}_m)$ tahmin edilen kırılma tarihlerini, $S_T(\hat{T}_1, \dots, \hat{T}_m)$ ise m tane kırılma altında yer alan kata terimleri kareler toplamıdır. Ayrıca q değişmeye izin verilen katsayıların sayısını, p ise sabit tutulan katsayıların sayısını vermektedir.

Kejriwal (2008) boş hipotezde eşbütünleşme yer almak üzere çoklu yapısal kırılmaları bulmak için Arai-Kurozumi (2007) tarafından geliştirilen Langrange arpanı (LM) testini kullanmışlardır. Arai-Kurozumi (2007) düzeyde (Model 1), trendde (Model 2) ve rejimde (Model 3) değişmeyi ele almak

amacıyla tek kırılmayı dikkate alan $\hat{V}_1(\hat{\lambda})$ için LM testi;

$$\hat{V}_1(\hat{\lambda}) = (T^{-2} \sum_{t=1}^T S_t(\hat{\lambda})^2) / \hat{\Omega}_{11} \quad (22)$$

‘de $\hat{\Omega}_{11}$ (Bai-Perron (2003) tarafından geliştirilen dinamik algoritma kullanılarak) $\hat{\lambda} = (\hat{T}_1/T, \dots, \hat{T}_k/T)$ kırılma tarihleri olmak üzere genel

modelde yer alan u_t^* ’ın uzun dönem varyans matrisidir. Boylece Kejriwal (2008: 14) boş hipotezinde eşbütünleşme ilişkisini ele alarak k tane kırılma için $\hat{V}_k(\hat{\lambda})$ çoklu yapısal değişmeleri bulmuştur.

Tablo 5: Yapısal Kırılmalar Arasında Eşbütünleşik Regresyon İçeren Kejriwal-Perron (2009) Testi

Spesifikasyonlar			
$y_t = \{\text{Ticaret Açığı}\}, z_t = \{1, \text{Hükümet Harcamaları}\}, q=2, p=0, h=16, M=5$			
Test sonuçları			
2000Q1			
c_1	δ_1	c_2	δ_2
-2.056 [1.518]	1.224 [0.134]	-12.960 [2.132]	1.011 [0.082]
$R^2 = 0.890$		$R^2 = 0.909$	

Not: LWZ kriterine göre seçilen kırılma sayısı 1'tir. y_t bağımlı değişkeni, z_t bağımsız değişkeni, q birinci farkında durağan [I(1)] olan seri sayısını, p düzeye durağan [I(0)] olan seri sayısını, h her bir rejimde minimum gözlem sayısını, M ise maksimum kırılma sayısını göstermektedir. Köşeli parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir.

Test sonuçları analize dahil edilen dönem içerisinde sadece 2000 yılının birinci çeyreğinde kırılmanın var olduğunu göstermektedir. Yapısal kırılmalar altında eşbütünleşik regresyonlar elde eden Kejriwal-Perron (2009) test sonuçlarına göre 1982:Q1-2000:Q1 döneminde hükümetin tüketim harcamalarındaki her %1'lik artış ticaret açığını %1,224 artırmaktadır. 2000Q1-2010:Q3 döneminde ise bu ilişki nispeten zayıflamış ve hükümetin ticaret harcamalarındaki her %1'lik artış ticaret açığını %1,011 artırmıştır. Her iki döneme ait belirlilik katsayıları ise yüksek çıkmıştır. Bu durumda vergi gelirinde herhangi bir yükselme veya özel tasarruflarda artış olmadan hükümet harcamalarındaki bir artış ticaret açıklarını negatif etkileyecektir. Bu denklikten hareketle hükümet harcamalarından kaynaklanan bütçe açıkları ekonominin ticaret açıklarını artıracaktır.

5. SONUÇ

Literatürde çok sayıda araştırmacı kamu harcamaları ile dış ticaret açıkları (veya cari işlemler açığı) arasındaki ilişkiyi analiz etmişler ve ilişkinin varlığı ve nedenselliğin yönünü belirlemeye çalışmışlardır. Bu çalışmada da Türkiye'de 1982:Q1 ve 2010:Q3 yılları arasında hükümetin tüketim harcamalarının ticaret açıkları üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Bu amaçla Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS, 1992), Zivot-Andrews (1992) ve Lee-Strazicich (2003, 2004) birim kök testleri ile Kejriwal-Perron (2009) oklu yapısal kırılmaları dikkate alan eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS, 1992) birim kök testinde değişkenlerin düzey değerlerinde durağanlık koşulu sağlamamıştır. Tek ve içsel yapısal kırılmaları dikkate alan Zivot-Andrews (1992) birim kök testinde ise hükümetin tüketim harcamaları değişkeninde Model A için 2000:Q3, Model C için 1988:Q3, ticaret açığı değişkeninde ise Model A'da 1990:Q3 ve Model C'de 1995:Q3 tarihleri yapısal kırılmanın olduğu bulgusuna rastlanmıştır. Çift ve içsel yapısal kırılmaları dikkate alan Lee-strazicich (2003, 2004) tarafından geliştirilen birim kök testi sonuçlarına göre hükümetin tüketim harcamalarında Model AA için 1986:Q1 ve 1992:Q4, Model CC için 1988:Q3 ve 1993:Q4 tarihlerinde, ticaret açığı değişkeni için Model AA'da %1 anlam seviyesinde 1991:Q4 ve 1994:Q3, Model CC'de 1987:Q3 ve 1995:Q4 tarihlerinde yapısal kırılma yaşanmıştır. Kejriwal ve Perron (2009) tarafından geliştirilen çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme testinde ise 2000 yılının ilk çeyreğinde kırılmaya rastlanmış ve bu tarihe göre uzun dönem ilişkiler elde edilmiştir. Bulgular hükümet harcamalarının Türkiye'nin dış ticaret açıkları üzerindeki etkisinin büyük olduğunu göstermektedir. Yani hükümetin tüketim harcamalarını azaltabilecek politikaların dış ticaret açıklarının azalmasına da katkı yapabileceği görüşünü desteklemektedir. Sonuçlar zellikle ABD ekonomisi için yapılan analizler ile tutarlılık gösterirken, maliye politikalarının ülkenin demeler bilançosu

üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu savunan iktisatçıların görüşlerini destekler niteliktedir. Bu sonucun politika çıkarımı ise, hükümetin tüketim harcamalarının azaltılmasının dış ticaret açıklarının azalmasına neden olacağıdır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Shaghil. (1987) “Government Spending, The Balance Of Trade And The Terms Of Trade In British History”, **Journal Of Monetary Economics**, 20, 195-220.
- Alkswani, Alkhatip, (2000) “The Twin Deficit Phenomenon In Petroleum Economy: Evidence From Saudi Arabia”, Seventh **Annual Conference, Economic Research Forum**, Amman.
- Arai, Youchi Ve Kurozoumi, Eiji , (2007) ”Testing For The Null Hypothesis Of Cointegration With A Structural Break”, **Econometric Reviews**, 26, 705-739.
- Bai, Jushan Ve Perron, Pierre, (1998) "Computation And Analysis Of Multiple Structural-Change Models", Cahiers De Recherche 9807, **Universite De Montreal, Departement De Sciences Economiques**.
- Bai, Jushan Ve Perron, Pierre, (2003), “Computation And Analysis Of Multiple Structural Change Models”, **Journal Of Applied Econometrics**, Vol:18, 1–22.
- Cavallo, Michele, (2005) “Government Consumption Expenditures And The Current Account”, **Federal Reserve Bank Of San Fransisco, Working Paper**, No. 2005-03.
- Chowdhury, Khorshed Ve Saleh, Ali Salman, (2007) “Testing The Keynesian Proposition Of Twin Deficits In The Presence Of Trade Liberalisation: Evidence From Sri Lanka”, **University Of Wollongong Economics Working Paper Series**, No. Wp 07-09.
- Darrat, Ahmed, (1988) “On Fiscal Policy And The Stock Market”, **Journal Of Money, Credit, And Banking**, 20, 353-362.
- Delong, Brad, (2004) John Taylor Blasts Off For The Gamma Quadrant, **In Brad De-Long’s Semi-Daily Journal: A Weblog**. İndirilme Adresi [Http://Www.J-Bradforddelong.Net/Movable Type/2004-2Archives/000519.Html](http://www.J-Bradforddelong.Net/MovableType/2004-2Archives/000519.Html). (Tarih: 15.01.2011).
- Ergec, Christopher, Guerrieri, Luca Ve Gust, Christopher, (2005) “Expansionary Fiscal Shocks And The Trade Deficit”, **International Finance Discussion Papers**, No. 825.
- Esteve, Vicente, Ibanez, Manuel Ve Prats, Maria, (2010) “ The Spanish Term Structure Of Interest Rates Revisited:Cointegration With Multiple Structural Breaks,1974-2010”, **Economia Aplicada Ii, Working Paper Series**, Wps-2010-01, 1-23.
- Glynn, John, Perera, Nelson Ve Verma, Reetu, (2007), “ Unit Root Tests And Structural Breaks: A Survey With Applications”, **Revista De Metodos Quantitativos Para La Economica Empresa**, July 2007, No:Se-2927-06, 63-80

- Hansen, Bruce, (1992) “Test For Parameter Instability In Regressions With I(1) Processes”, **Journal Of Business And Economic Statistics**, 10, 321-335.
- Harne, Olivier, Doarau, Jean-François, (2007), “Further Evidence On Mean Reversion In The Australian Exchange Rate”, **Bulletin Of Economic Research**, 59:4, 0307-3378
- Hye, Muhammed Ve Ali, Asghar, (2010) “Relationship Between Budget Deficit And Trade Deficit: A Case Study Of Pakistan Economy”, **The Uip Journal Of Monetary Economics**, 9(1), 7-13.
- Kejriwal, Mohitosh, (2008) ”Cointegration With Structural Breaks: An Application To The Feldstein-Horioka Puzzle”, **Studies In Nonlinear Dynamics & Econometrics**, 12(1), 1-37.
- Kejriwal, Mohitosh Ve Perron, Pierre, (2008) ”The Limit Distribution Of The Estimates In Cointegrated Regression Models With Multiple Structural Changes”, **Journal Of Econometrics**, 146, 59-73.
- Kejriwal, Mohitosh Ve Perron, Pierre, (2009) “Testing For Multiple Structural Changes In Cointegrated Regression Models”, **Purdue University Economics Working Papers**, No. 1216.
- Kwaitkowski, Denis, Phillips, Peter, Schmidt, Peter, Shin, Youngcheol, (1992). “Testing The Null Hypothesis Of Stationarity Against The Alternative Of A Unit Root: How Sure Are We That Economic Time Series Have A Unit Root?”, **Journal Of Econometrics**, 54: 159–178.
- Labonte, Marc Ve Makinen, Gail, (2004) **Monetary Policy And Price Stability**. Nove Science Publishers, Inc., New York.
- Lane, Philip Ve Perotti, Roberto, (1998) “The Importance Of Composition Of Fiscal Policy: Evidence From Different Exchange Rate Regimes”, **Journal Of Public Economics**, 87, 2253-2279.
- Lee, Junsoo Ve Strazicich, Mark, (2003) “Minimum Lm Unit Root Test With Two Structural Breaks”, **Review Of Economics And Statistics**, 1082-1089.
- Lee, Junsoo Ve Strazicich, (2004) “Minimum Lm Unit Root Test With One Structural Breaks”, **Apalachian State University Working Papers**, No: 04-17.
- Lumsdaine, Robin Ve Papell, David, (1999) “Two Structural Breaks And The Unit Root Hypothesis: New Evidence About Unemployment In Australia”, **Working Paper Series Victoria Univ. Applied Economy Working Paper**, No. 3/00.
- Mackinnon, James, (1996), ‘Numerical Distribution Functions For Unit Root And Cointegration Tests’, **Journal Of Applied Econometrics**, Vol:11, 601–618.
- Moccero, Diego Ve Winograd, Carlos, (2006), “ Real Exchange Rate Volatility And Exports: Argentina Perspectives”, **Economic Policy Review**, Federal Reserve Bank Of New York, Vol. 2, October.
- Monacelli, Tommaso Ve Perotti, Roberto, (2006) “Fiscal Policy, The Trade Balance, And The Real Exchange Rate: Implications For International Risk Sharing”, **Cepr Working Paper**, No. 1662.
- Müller, Gernot, (2004) “Understanding The Dynamic Effects Of Government Spending On Foreign Trade”, **Mimeo, European University Institute**.

- Narayan, Paresh Ve Smyth, Russel, (2005), “Electricity Consumption, Employment And Real Income In Australia Evidence From Multivariate Granger Causality Tests”, **Energy Policy**, Vol:33 , 1109-1116.
- Ng, Serena Ve Perron, Pierre, (1996) “ Useful Modifications To Some Unit Root Tests With Dependent Errors And Their Local Asymptotic Properties”, **Review Of Economic Studies**, 63(3), Pp. 435-463.
- Normandin, Michel, (1999) “Budget Deficit Persistence And The Twin Deficits Hypothesis”, **Journal Of International Economics**, 49, 171-193.
- Perron, Pierre, (1997), “ The Great Crash, The Oil Price Shock And The Unit Root Hypothesis” , **Econometrica**, Vol:57
- Perron, Pierre, (1997), “Further Evidence On Breaking Trend Functions In Macroeconomic Variables, **Journal Of Econometrics**, Vol:80 (2), 385.
- Roubini Nouriel, (1988) “Current Account And Budget Deficits In An Intertemporal Model Of Consumption And Taxation Smoothing. A Solution To The Feldstein-Horioka Puzzle”, **Nber Working Paper**, No. 2773.
- Saikkonen, Pentti, (1991) ”Asymptotically Efficient Estimation Of Cointegration Regressions”, **Econometric Theory**, 7, 1-21.
- Saleh, Ali Ve Harvie, Charles, (2005) “An Analysis Of Public Sector Deficits And Debt In Lebanon: 1970-2000”, **The Middle East Review Of International Affairs**, 9(4), 106-136.
- Stock, James Ve Watson, Mark, (1993) “A Simple Estimator Of Cointegrating Vectors In Higher Order Integrated Systems”, **Econometrica**, 61, 783-820.
- Syczewska, Eva, (2010), “Empirical Power Of The Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin Test”, **Warsaw School Of Economics Institute Of Econometrics, Department Of Applied Econometrics Working Papers**, No:3-10, 1-27
- şahin, Hüseyin (2009). Türkiye Ekonomisi, 10.B., Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Taylor, Alan Ve Taylor, Mark, (2004) “The Purchasing Power Parity Debate”, **Journal Of Economics Perspective**, 18(4), 135-158.
- Temurlenk, Sinan Ve Oltulular, Sabiha, (2007), “Türkiye’nin Temel Makro Ekonomik Değişkenlerinin Bütünleşme Dereceleri Üzerine Bir Araştırma” ,**İnönü Üniversitesi Ekonometri Ve İstatistik Kongresi**.
- Vamvoukas, George, (1997) “Have Large Budget Deficits Caused Increasing Trade Deficits? Evidence From A Developing Country”, **Atlantic Economic Journal**, 25(1), 80-90.
- Waheed, Muhammed, Tasneem, Alam Ve Ghauri, Saghir, (2007), “ Structural Breaks And Unit Root:Evidence From Pakistani Macroeconomics Time Series”, **Munich Personal Repec Archive**, No:1797, 1-20
- Yao, Dennis, (1988) “Strategic Responses To Automobile Emissions Control: A Game-Theoretic Analysis”, **Journal Of Environmental Economics And Management**, 15, 419-438.
- Yi, Kei-Mu, (1993) “Can Government Purchases Explain The Recent U.S. Net Export Deficits”, **Journal Of International Economics**, 35, 201-225.
- Zivot, Eric, Andrews Donald, (1992) “Further Evidence On The Great Grash, The Oil-Price Shock, And The Unit-Root Hypothesis”, **Journal Of Business And Economic Statistics**, Vol. 10(3), 251-270.

AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE İÇİN ENERĐİ KIRILGANLIK ENDEKSLERİ

ENERGY VULNERABILITY INDEX FOR EUROPEAN UNION AND TURKEY

Arş. Gör. Dr. Cem GÖKÇE*
Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
cgokce@aku.edu.tr

Öz

Enerji arz güvenliği kavramı son dönemde sıkça dile getirilmeye başlanan bir kavramdır. Bu kavram özellikle fosil kaynaklardaki tükenme endişelerinin artmasıyla birlikte enerjinin temininde ortaya çıkabilecek sorunlara önlem alınması amaçlı bir kavramdır. Çalışmada Türkiye ve Avrupa Birliği gibi enerjide dışa bağımlılığı yüksek ülkelerin enerji alanındaki kırılganlık derecelerinin tespit edilmesi amacıyla bu ülkeler için Enerji Kırılganlık Endeksi oluşturulmuştur. Türkiye ve Avrupa Birliği'nin enerji kırılganlık endeksleri neticesinde çeşitli politika önermeleri ortaya konulmuştur. Çalışmada enerji kırılganlık endeksinin oluşturulması amacıyla yöntem olarak Temel Bileşenler Analizi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enerji Arz Güvenliği, Enerji Kırılganlık Endeksi, Temel Bileşenler Analizi

Abstract

The concept of “energy supply security” become to frequently be accentuated in recent years. With the increasing concern on the depletion of fossil resources, this concept especially aims to take precautions the problems that may arise in the supply of energy. In this study, having with high dependence on foreign energy countries such as Turkey and European Union, a Energy Vulnerability Index has been constituted in order to determine their degree of vulnerability. Regarding this subject, various energy policy suggestions produced over Turkey and European Union’s Energy Vulnerability Index. Finally, the method of Principal Component Analysis used in order to constitute the Energy Vulnerability Index.

Key Words: Energy Supply Security, Energy Vulnerability Index, Principal Component Analysis

---

* Bu alışma, 2013 yılında, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde, Prof.Dr. İsmail AYDOĐUŐ ve Doç.Dr. Harun ÖZTÜRKLER danışmanlığında, Cem GÖKÇE tarafından yazılan “Avrupa Birliği ve Türkiye’de Enerji Arz Açığı ve Enerji Kırılganlığı” isimli doktora tezinden çıkarılmıştır.

1. GİRİŞ

Çalışmada Avrupa Birliği ve Türkiye açısından önemli bir sorun teşkil eden enerji arz açığı sorunu ve bu sorunun zmne yönelik ampirik uygulama yapılacaktır. lkelerdeki enerji arz açığının büyük boyutlara ulaşması sonucu bu durumun bir güvenlik açığına dönüŐmesi ile birlikte, Avrupa Birliği ve Türkiye gibi lkelerin enerji politikaları ve hatta ekonomi politikaları bu açıkla baŐ edebilmenin yollarını bulmaya çalışmışlardır. Özellikle fosil kaynaklardaki tükenme endiŐesi ile birlikte, son dönemde bu problemin zmne yönelik ciddi adımlar atılmaktadır. Bu alışma da kullanılacak yöntem ile birlikte, enerji arz açığının mevcut durumu ve oluşan kırılganlığın ortaya konulmasına yönelik bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

Özellikle 1970'lerden sonra önemine dikkat çekilmeye baŐlanan enerji arz güvenliği konusunda, 1980'li yıllardan itibaren gelişmiş ülkeler ciddi adımlar atmaya baŐlamıřlardır. Avrupa Birliği bu konuda çeşitli önlemler almıŐ ve halen de günümüzde çeşitli politikalarla bu önlemleri desteklemektedirler. Türkiye'de ise konunun önemi biraz daha geç anlanmıŐ ve 2000'li yıllarda bu konuya yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Enerji arz açığı ve bu açığın büyük boyutlara ulaşması sonucunda enerji alanındaki dışa bağımlılığın yarattığı güvenlik açığının llmesine yönelik literatürde birçok çalışma bulunmaktadır. Bu bölümde enerji arz açığı ve bu açığın oluşturduğu risklere karşın oluşturulmuş olan ekonometrik modeller incelenecek ve bu çalışmada uygulanacak olan model hakkında bilgiler verilecektir. Daha sonra bu model sonuçlarıyla birlikte değerlendirilecektir. Özellikle 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizleri, enerji arz açığının ve bu açığın doğurduğu güvenlik açığının sıkça dile getirilmeye baŐlandıęı yıllardır. Aynı zamanda bu yıllardan sonra literatürde bu konuya yönelik çalışmalar ağırlık kazanmaya başlamıştır. Son dönemde de literatürde sıkça bu konuya yönelik çalışmalara rastlamak mümkündür. Çalışmanın konu baŐlıęını da oluşturan Avrupa Birliği lkeleri ve Türkiye açısından konunun oldukça gündemde olduğu da söylenbilir. Türkiye'nin ve Avrupa Birliği'nin enerji alanındaki dışa açık konumu günümüzde de bu konuya yönelik zm sürecinin gündemde olmasını sağlamaktadır.

Enerji arz açığı yüksek olan ülkelerde bu durumun oluşturduğu riskin aynı zamanda bir güvenlik problemine yol açtığı ortadadır. Enerji arz güvenliğinin nasıl ölçülebileceğine yönelik literatürde birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı betimsel analizler olmakla beraber, ampirik analizlerde mevcuttur. Çalışmaların bazıları enerji arz güvenliğinin sağlanmasına yönelik literatür doğrultusunda uygulamalar yapmışlardır. Yani enerji arz güvenliği kavramı tanımlanırken bahsedilen değişkenlerin yardımı ile enerji arz güvenliği ölçülmeye çalışılmıştır. Bir başka grup çalışma da ise, enerji arz açığı sonucu ekonomilerde oluşan kırılganlıık (vulnerability) llmeye çalışılmıştır. Çalışmaların birçoğunda çeşitli endeksler oluŐtularak enerji güvenliği ölçülmeye çalışılmıştır. Bu endekslerden bazıları; petrol kırılganlıık endeksi, enerji kırılganlıık endeksi, arz/talep endeksi, enerji politika endeksi, Shannon-Wiener endeksi, Herfindahl-Hirschman endeksi vb. gibi endekslerden

oluşmaktadır. Çalışmaların ortak yönü ise, enerji güvenliğini ölçmenin yöntemlerinin araştırılmasıdır.

Çalışmanın bu bölümünde daha önce yapılan çalışmaların bir kısmına burada yer verilerek, içerik açısından irdelenecektir. Avrupa Komisyonu Ortak Araştırma Merkezi (European Commission, JRC) tarafından yayınlanan ve Badea (2010) tarafından yazılan raporda, enerji güvenliği göstergeleri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu rapor, enerji güvenliği göstergelerini üç grupta açıklamaktadır. Bunlar; basit göstergeler, çeşitlendirme göstergeleri ve bileşik göstergelerdir. Enerji yoğunluğu, enerji kaynakları açısından enerji bağımlılığı, rezerv-üretim oranı ve enerji fiyatları basit göstergelerin içerisinde yer almaktadır. Enerji (yakıt) tipi, coğrafi kaynağı ve tedarikçiler ise çeşitlendirme göstergelerinin içerisinde yer alır. Arz / Talep endeksi, petrol kırılgnlık endeksi ve kırılgnlık endeksleri ise rapora göre bileşik göstergelerdendir.

Yukarıdaki rapora benzer bir raporda Delgado (2011) tarafından yayınlanmıştır. Bu çalışmada enerji güvenliğinin göstergeleri belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada enerji güvenliği göstergelerini altı grupta ele almaktadır. Bunlar; bağımlılık, kırılgnlık, bağlanabilirlik, kaynakların durumu, sürdürülebilirlik ve pazara ilişkin göstergelerdir. Çalışma bu göstergeleri oluştururken, ithalat bağımlılığından enerji yoğunluğuna ve stok kapasitesinden enerji fiyatlarına kadar birçok değişken kullanmaktadır. Bu alışma, sosyo-ekonomik enerji risk endeksi oluşturarak bu endeksi Avrupa Birliğinin 25 ülkesi açısından değerlendirmiştir.

Enerji arz güvenliğinin ölçülmesine yönelik çalışmalardan bir diğerinde ise, Löschel, Moslener ve Rübhelke (2010) enerji arz güvenliğine farklı bir boyutta yaklaşarak, enerji güvenliği kavramının ex-post ve ex-ante göstergeler olarak iki grup gösterge ile ölçülebileceğini belirtmişlerdir. Ex-post göstergeler gerekleşimiş göstergeleri ifade ederken, ex-ante göstergeler ise öngörülen göstergeleri ifade etmektedir. Çalışmada ex-post göstergelerin açıklayıcı değişkenleri olarak fiyat ve hacim bileşenleri kullanılırken, ex-ante göstergelerin açıklayıcı değişkenleri olarak piyasa yoğunlaşması ve fosil yakıtların çeşitlendirilmesi kullanılmıştır.

'Uzun Dönem Enerji Arz Güvenliğinin Göstergelerinin Tanımlanması' başlığını kullandıkları çalışmalarında, Jansen, Arkel ve Boots (2004), enerji arz güvenliğini ölçmek için Shannon Endeksini kullanarak çeşitlendirme endeksi oluşturmuşlardır. Jansen vd. alışmalarında uzun dönem enerji arz güvenliğinin dört farklı yönü olduğunu belirtmişlerdir. Bu değişkenler; enerji arzı içerisinde yer alan enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, ithal edilen kaynaklarda tedarikçi çeşitlendirmesi, uzun dönemli siyasi istikrar ve ülkelerin kendi bölgelerindeki kaynak durumudur. Çalışmada endeks oluşturmak için kullanılan göstergelerden bazıları; enerji ithalat bağımlılığı, uzun dönemli siyasi istikrar, birincil enerji kaynaklarının birincil enerji arzı içerisindeki oranı ve birincil enerji kaynakları çeşitliliğidir.

Enerji arz güvenliğinin ölçülmesine yönelik önemli yöntemlerden bir diğerisi ise, enerji kırılgnlık endeksi oluşturulmasıdır. Buna yönelik önemli çalışmalardan bazıları Gupta (2008), Gnansounou (2008) ve Christos, Alexandros ve Psarras (2009)'dur. Bu çalışmaların ortak yönü, hepsinin kırılgnlık endeksi oluşturarak enerji güvenliğini ölçmeye çalışmalarıdır. Bu alışmalardan Gnansounou (2008)'de Ortalama Karekök yöntemi kullanılırken,

Gupta (2008) ve Christos vd. (2009)'da ise Temel Bileşenler Analizi (Principal Component Analysis) yöntem olarak seçilmiştir. Gupta (2008) alışmasında petrol kırılğanlık endeksini 26 petrol ithal eden ülke için 2004 yılını temel olarak oluşturmuştur. Christos vd. (2009) ise 1995-2007 periyodunda 27 Avrupa Birliği lkesi için petrol kırılğanlık endeksi oluşturmuştur. Gnansounou (2008)'nun çalışmasında ise 37 sanayileşmiş ülke için 2003 yılı temel alınarak enerji kırılğanlık endeksi oluşturulmuştur. Bu alışmalar kırılğanlık endeksini oluştururken birbirine benzer değişkenler kullanırken, farklı değişkenleri de modele ekledikleri görülmektedir. Gnansounou (2008) kırılğanlık endeksi içerisinde CO₂ emisyonunu kullanırken, diğer çalışmalarda bu değişken kullanılmamaktadır. Ayrıca Gupta (2008) ve Christos vd. (2009) alışmalarında petrol kırılğanlık endeksi oluştururken, Gnansounou (2008) doğalgazı da endeks içerisine sokarak enerji kırılğanlık endeksi oluşturmuştur. Gupta (2008) alışmasının sonucunda petrol kırılğanlık endeksi açısından kırılğanlığın derecesine göre ülkeleri sınıflandırmıştır. Christos vd. (2009) kırılğanlık endeksinin AB-27 lkeleri açısından 1995-2007 döneminde nasıl değiştiğini incelemektedir. Gnansounou (2008)'nun çalışmasında ise enerji kırılğanlığı düşük, orta ve yüksek dereceler olarak sınıflandırılmış ve 37 sanayileşmiş ülke açısından bu sınıflandırma değerlendirilmiştir.

3. METODOLOJİ VE VERİ SETİ

Bu çalışmada uygulanacak yöntem Temel Bileşenler Analizi (TBA)'dir. Bu yöntem literatürde 'Principal Component Analysis' (PCA) olarak adlandırılmaktadır. Bu yöntem birçok çalışmada kullanılmaktadır ve bu çalışmada da enerji kırılğanlık endeksinin oluşturulmasında esas alınacaktır. Çalışmanın bu bölümünde temel bileşenler analizi ve oluşturulacak olan enerji kırılğanlık endeksi hakkında detaylı bilgiler verilecektir.

3.1. Temel Bileşenler Analizi (TBA)

Temel bileşenler analizinin kökeni oldukça eskidir. 1900'l yılların başından itibaren temel bileşenler analizinin çalışıldığı literatürde yer almaktadır. Nitekim Jolliffe (2002), bu tekniğin tarihçesinin 1900'l yılların başına dayandığını belirtmektedir.

Temel bileşenler analizi, çok değişkenli veri analizi için literatürde sıkıca kullanılan yöntemlerden birisidir. Temel bileşenler analizi en basit tanımı ile bir değişken azaltma analizidir. Bu analizde her bir değişken ortalaması 0 ve standart sapması 1 olan başka bir değişkene dönüştürülür. Bu işleme standardizasyon denir. Standardize edilmiş serilerle birlikte bütün değişkenler aynı birimde ifade edilmiş olacaklardır. Standardizasyon işlemi ztrkler ve Türkmen (2013)'in çalışmasında da yer aldığı gibi řu şekilde gerçekleştirilir; öncelikle her bir zaman serisi için ortalama ve standart sapma hesaplanır. Daha sonra (1) no'lu denklemde görüldüğü gibi her bir serinin ortalaması öncelikle her bir dönemin değerinden çıkarılır ve daha sonra serinin standart sapmasına bölünür. Böylelikle her bir zaman serisi ortalaması 0 ve standart sapması 1 olan yeni bir zaman serisine dönüştürülmüş olur.

$$(1) \quad \forall X_i = \frac{X_i - Ort.(X_i)}{Std.S.(X_i)}$$

Serilerin standardize edilmesinden sonra, bu değişkenlerin endeksin oluşumunda yer alacağı ağırlıklar hesaplanır. Bu ağırlıklar temel bileşenler analizi yardımıyla belirlenir. Belirlenen ağırlıklar standardize edildikten sonra oluşturulan endeksin yine ortalaması 0 ve standart sapması 1 olacaktır. Sonuç olarak temel bileşenler analizindeki ağırlıklar, değişkendeki bir standart sapmalık değişikliğin endeks üzerindeki standart sapma cinsinden etkisini gosterecektir.

Temel bileşenler analizi, aralarında korelasyon yani doğrusal bir ilişki bulunan çok sayıda değişkenin açıklayabildiği bir ilişkiyi, orijinal serilerden daha az sayıda değişkenle ve aralarında korelasyonun olmadığı değişkenlerle açıklayabilen bir analiz yontemidir. Sevinç (2012) ise, temel bileşenler analizini bir başka bakış aışıyla, eldeki veri kaynakları ile ifade edilebilen ilişkiyi, bu seriler arasındaki doğrusal ilişki açışından açıklayabilme gulerine gore sıralanmış dik eksenlerle yeniden tanımlayan analiz olarak açıklamıştır.

Bu analiz yoluyla, veri setinin uzunluğu değiştirilmeden, ancak daha az ve aralarında korelasyon olmayan değişkenlerle çeşitli ilişkiler açıklanabilmektedir. Holland (2008)'a gore, bu analizdeki onemli noktalardan bir tanesi, bu analizde birinci temel bileşenlerin veri setindeki en buyok varyansı hesaplamasıdır.

Temel bileşenler analizinin kısaca matematiksel açıklamasının yapılmasında Jolliffe (2002) ve Ersungur, Kızıltan ve Polat (2007) ve Yıldız, Sivri ve Berber (2010)'dan yararlanılmıştır. Bu analizden yararlanılarak gozlem sayısı n olan p kadar değişken m kadar (ki burada $m \leq p$) değişkene donuşturulebilir. Bu analizin en onemli noktalarından birisi, bu analizde p değişkenin yerini alan m değişken toplam varyansın buyok bir kısmını açıklayabilecektir. Yani bu analiz ile birlikte, (2) no'lu denklemde goruileceği uzere, $X_1, X_2, \dots, X_p$ gibi p kadar değişken p 'yi temsil edebilecek daha kuuk sayıda bir değişkene donuşturulebilecektir. (2) no'lu denklemde $Z_1, Z_2, \dots, Z_p$, $X_1, X_2, \dots, X_p$ 'nin standardize edilmiş halidir.

$$(2) \quad \begin{aligned} PC_1 &= (a_1)^t Z = a_{11}Z_1 + a_{21}Z_2 + \dots + a_{p1}Z_p \\ PC_2 &= (a_2)^t Z = a_{12}Z_1 + a_{22}Z_2 + \dots + a_{p2}Z_p \\ &\vdots \\ &\vdots \\ &\vdots \\ PC_p &= (a_p)^t Z = a_{1p}Z_1 + a_{2p}Z_2 + \dots + a_{pp}Z_p \end{aligned}$$

(2) no'lu denklemde, $PC_1, PC_2, \dots, PC_p$ temel bileşenleri gostermektedir. Bu denklemde a_{pp} ise her bir temel bileşenin hangi değişken ile hangi oranda ilişkilendirildiğini gosterir. orneğin a_{pp} p . temel bileşende p . değişkenin ağırlığını verir. Birinci temel bileşen (PC_1) diğer bileşenlerden bağımsızdır ve analizdeki varyansı açıklama gucu en yukse­k olan bileşendir. İkinci temel bileşen (PC_2) yine diğer bileşenlerden bağımsızdır ve toplam varyansı birinci temel bileşenden sonra en fazla açıklayan bileşendir. Dolayısı ile her bir bileşen birbirinden bağımsızdır ve bu bileşenlerin varyansları her birine karşılık gelen

korelasyon matrisinin öz değerine (λ_i) eşittir. Yani her bir temel bileşenin toplam varyansı açıklama oranı öz değerlerden (eigenvalue) bulunur.

a_{pp} 'nin denklemde bileşenlerin ağırlıklarını ifade ettiği belirtilmişti, buradan hareketle, bu bileşenlerin ağırlıklarının kareleri toplamının (3)'nolu denklemdeki gibi bire eşit olduğunu belirtmek gerekir.

$$(3) \quad a_{11}^2 + a_{12}^2 + \dots + a_{1p}^2 = 1$$

3.2. Enerji Kırılğanlık Endeksi

Çalışmanın bu bölümünde oluşturulacak enerji kırılğanlık endeksi ile ilgili bilgiler verilecektir. Enerji kırılğanlık endeksinin neyi ifade ettiği, bu endeksin oluşturulmasındaki amaç ve endeksin işlevi ile ilgili açıklamalar yapılacaktır.

Kırılğanlık endeksi günümüzde ekonominin birçok alanında, birçok makro-ekonomik değişkene uygulanabilen bir uygulamadır. Kırılğanlık en basit tanımı ile değişkenlerin çeşitli olumsuz değişikliklere karşı verdiği tepki olarak tanımlanabilir. Günümüzde ekonomik anlamda birçok alanda kırılğanlık endeksi oluşturulmuş olmakla birlikte, özellikle enerji kaynakları açısından kırılğanlığın literatürde oldukça önemli bir yeri vardır. Dünya Enerji Konseyi WEC (2007, 4) ve Gnansounou (2008, 3735)'de enerji kırılğanlığını yukarıda yapılan tanıma benzer bir şekilde; "Bir enerji sisteminin kırılğanlığı, bu sistemin bazı istenmeyen olaylara karşı baş edememe derecesidir" şeklinde açıklamışlardır.

Daha önceki bölümlerde de değinildiği gibi, günümüz ekonomilerinde enerjinin rolü oldukça büyüktür. Özellikle fosil yakıtlardaki tükenme endişeleri ile birlikte, enerji arz açığı yüksek olan ülkeler, enerji güvenliğinin sağlanmasıya yönelik olarak ciddi adımlar atmaktadırlar. Enerji kırılğanlığı da günümüzde enerji güvenliğinin göstergelerinden birisi olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Dolayısı ile enerji kırılğanlığı, enerji arz açığı neticesinde ortaya çıkan ve enerji arz güvenliğinin ölçülmesine yönelik bir göstergedir. Enerji kırılğanlığının önemine yönelik Christos vd. (2009), bir ülkenin enerji güvenliğini etkileyen önemli faktörlerden birisinin kırılğanlığın seviyesi olduğunu ve bu kırılğanlık o ülkelerdeki birincil enerji arzındaki ana yakıtı gösterdiğini belirtmişlerdir.

Enerji kırılğanlığının günümüzdeki önemi açısından bakıldığında, politika yapıcılara yol gösterici bir özelliği olabileceği de söylenebilir. Gnansounou (2008)'da bu açıklamaları destekleyici şekilde, kırılğanlığın risk teorisi çerçevesinde açıklanabileceğini ve kırılğanlığın enerji politikaları çerçevesinde ele alınabileceğini belirtmiştir.

Bu çalışmada tasarlanacak olan enerji kırılğanlık endeksi ile ilgili bilgi vermeden önce, daha önce literatür ile ilgili bilgiler verilirken değinildiği gibi, günümüze kadar çalışmalarda birçok kırılğanlık endeksi oluşturulmuştur. Bu çalışmalardan bazılarında arz/talep odaklı, bazılarında ise enerji kaynaklarından sadece petrol odaklı kırılğanlık endeksi oluşturulmuştur. Bu alışma da ise fosil yakıtlar olarak isimlendirilen petrol, doğalgaz ve kömür kaynaklarının her biri için ayrı bir kırılğanlık endeksi oluşturulacaktır. Bu üç fosil kaynağın

kırılganlığının ölçülmesindeki temel sebep, gerek Türkiye açısından gerekse de Avrupa Birliği açısından bu üç kaynağın enerji tüketimlerinin çok büyük bir kısmını karşılayarak enerji sistemlerini temsil etme yeteneklerinin yüksek olmasıdır.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2012, 12)'nin verilerine dayanılarak, 2011 yılında petrol, doğalgaz ve kömürün Türkiye'nin birincil enerji talebi içerisindeki oranı %90'dır. Dolayısı ile Türkiye açısından bu üç kaynağın enerji sistemini temsil etme yeteneği oldukça yüksektir. Avrupa Birliği açısından ise, Avrupa Komisyonu (European Commission) (2011)'nin 2010 yılı verilerine göre, bu üç kaynağın Avrupa Birliğinin enerji tüketimi içerisindeki toplam oranı %77'dir. Buradan görüleceği üzere Avrupa Birliği açısından da bu üç kaynağın genel enerji sistemini temsil etme yeteneği oldukça yüksektir.

Bu bölümdeki temel amaç, enerji kırılganlığını belirlediği düşünölen değişkenler yoluyla kırılganlıktaki varyasyonun önemli bir bölümünü açıklayan yeni bir seri (kırılganlık endeksi) oluşturmak ve bu serinin davranışını analiz etmektir.

3.3. Modelin Değişkenleri, Veri Seti ve Dönemi

Bu çalışmada, daha önce açıklanan temel bileşenler analizi yardımı ile hem Türkiye için hem de Avrupa Birliği için Petrol Kırılganlık Endeksi (PKE), Doğalgaz Kırılganlık Endeksi (DKE) ve Kömür Kırılganlık Endeksi (KKE) oluşturulacaktır. Bu üç kırılganlık endeksi içinde ortak bir veri seti kullanılmıştır.

Çalışmada kırılganlık endeksi oluşturulmasına yönelik olarak toplam beş değişken kullanılmıştır ve bu değişkenlerden toplam dört oran elde edilmiştir. Bu değişkenler; birincil enerji tüketimi, birincil enerji üretimi, rezerv miktarı, sanayi üretim endeksi ve ilgili kaynağın ithalat miktarıdır. Literatürde, ekonomik performansın ölçüsü olarak GSYİH kullanılırken, bu çalışma aylık veriler içerdiğinden burada ekonomik performans açısından sanayi üretim endeksi kullanılmıştır.

Bu değişkenler Avrupa Birliği İstatistik Merkezi (Eurostat), ABD Enerji Bilgi İdaresi (U.S. Energy Information Administration), Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'den elde edilmiştir.

Bu oranlar hesaplanırken oranı oluşturan her bir değişken aynı birime çevrilerek hesaplanmıştır. Yani oranlar farklı birimlerde olsa bile her bir oranı temsil eden değişkenler aynı birim ile ifade edilmiştir. Oranların her biri daha sonra standardize edileceğinden aynı birim ile ifade edilmesine gerek yoktur. Ayrıca her bir değişkendeki değişme sonucu oranın artması kırılganlığı artıracak şekilde endekse dâhil edilmiştir. Bu çalışmada kullanılan dört oran aşağıda açıklanmıştır.

• $\frac{\text{Birincil Enerji Tüketimi}}{\text{Birincil Enerji Üretimi}}$ (T/Ü Oranı): Bu oran ülkenin enerji tüketiminin enerji üretimine oranını temsil etmektedir. Bu oranın artması dışa bağımlılığın arttığını gösterir. Dolayısı ile bu oranın artması kırılganlığı artırır.

- $\frac{\text{Birincil Enerji Tüketimi}}{\text{Rezerv}}$ (T/R Oranı): Bu oran ülkenin o dönemki tüketimi baz alınarak kaç dönem yetebilecek rezervi olduğunu göstermektedir. Dolayısı ile bu oranın artması kırılganlığı artırır.
- $\frac{\text{Birincil Enerji Tüketimi}}{\text{Sanayi Üretim Endeksi}}$ (T/SÜE Oranı): Bu oran literatürde enerji yoğunluğu olarak adlandırılmaktadır. Bir birim çıktı elde edebilmek için kaç birim enerji kullanılması gerektiğini gösterir. Dolayısı ile bu oranın artması kırılganlığı artırır.
- $\frac{\text{İthalat}}{\text{Sanayi Üretim Endeksi}}$ (İTH/SÜE Oranı): Bu oran ilgili enerji kaynağının ithalatının sanayi üretim endeksine oranıdır. Bu oranın artması ilgili kaynak açısından dışa bağımlılığın arttığını gösterir. Dolayısı ile bu oranın artması kırılganlığı artırır.

Bu çalışmada, verilerin ulaşılabilirliği çerçevesinde 2008-2012 dönemini kapsayan aylık bazda toplam 60 gözlem kullanılmıştır. Bu çalışma 2008 yılının ocak ayından 2012 yılının aralık ayına kadar olan dönemi kapsamaktadır.

4. UYGULAMA SONUÇLARI

Bu çalışmada uygulanan temel bileşenler analizi yönteminin tahmini için ilk olarak daha önce ifade edilen oranların her biri (1) no'lu denklemden standardize etme yöntemi ile ortalaması 0 ve standart sapması 1 olacak şekilde standardize edilmiştir. Bu oranlar artık başında S olacak şekilde (ST/Ü, ST/R, ST/SÜE ve SİTH/SÜE), yani standardize değişken olarak ifade edilecektir. Böylece değişkenlerin her biri aynı birimden ifade edilmiş olacaktır. Çalışmada modelin tahmini için Eviews 7 programı kullanılmıştır.

Çalışmanın bu kısmında, bir önceki bölümde açıklanan dört değişkenin standardize edilmiş formu ile öncelikle Türkiye açısından PKE, DKE ve KKE oluşturulacak ve temel bileşen analizi sonuçları verilerek bu sonuçlar yorumlanacaktır. Daha sonra yine aynı yöntemle Avrupa Birliği için PKE, DKE ve KKE oluşturulacaktır.

4.1. Türkiye'nin Enerji Kırılganlık Endeksi-TBA Sonuçları

Tablo 1, Türkiye açısından petrol kırılganlık endeksinin temel bileşenler analizi sonuçlarını göstermektedir. Bu tablo da, kümülatif oran temel bileşenlerin toplam varyansı açıklama oranını gösterir. Türkiye için ilk temel bileşenin (PC 1) toplam varyansı açıklama oranı yaklaşık %88'dir. Bu oran oldukça yüksek bir orandır. Alttaki %96 rakamı ise, birinci temel bileşen ve ikinci temel bileşenin (PC 2) toplam varyansın toplam %96'sını açıkladığı anlamına gelmektedir. Özvektörler ise, analizde kullanılan değişkenlerin sırasıyla birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü temel bileşenlerde aldıkları ağırlıkları göstermektedir. Türkiye'nin petrol kırılganlık endeksi için ST/Ü oranı 0,50, ST/R oranı 0,47, ST/SÜE oranı 0,50 ve SİTH/SÜE oranı da 0,50 ağırlığındadırlar. Burada belirtmek gerekir ki, birinci temel bileşenin toplam varyansı açıklama oranı arttıkça modelin başarısı artmaktadır.

Tablo 1: Temel Bileşenler Analizi Sonuçları – Türkiye'nin PKE

Özdeğerler: (Top. = 4, Ort. = 1)					
Sayı	Değer	Fark	Oran	Kümülatif Değer	Kümülatif Oran
1	3,516638	3,188374	0,8792	3,516638	0,8792
2	0,328264	0,228069	0,0821	3,844902	0,9612
3	0,100195	0,045292	0,025	3,945097	0,9863
4	0,054903	---	0,0137	4	1
Özvektörler :					
Değişkenler	PC 1	PC 2	PC 3	PC 4	
STU	0,509938	0,223649	-0,830585	-0,008508	
STR	0,477439	0,728748	0,488898	0,044241	
STSUE	0,508048	-0,426331	0,204494	-0,719939	
SITHSUE	0,503887	-0,486981	0,17114	0,692574	

Tablo 2 ise, Türkiye'nin doğalgaz kırılmalık endeksinin temel bileşenler analizi sonuçlarını verir. Sonuçlara bakıldığında, doğalgaz kırılmalık endeksi için, birinci temel bileşenin modelin toplam varyansını açıklama oranı yaklaşık %82'dir. Bu rakam modelin oldukça başarılı olduğunu göstermektedir. Ayrıca tablo da her bir değişkenin doğalgaz kırılmalık endeksinde aldıkları ağırlıklar görülebilmektedir. Burada bir diğeri önemli nokta ise, değişkenlerin işaretinin pozitif olmasıdır. Yani değişkenler kırılmalık endeksi ile pozitif ilişki içerisindedirler.

Tablo 2: Temel Bileşenler Analizi Sonuçları – Türkiye'nin DKE

Özdeğerler: (Top. = 4, Ort. = 1)					
Sayı	Değer	Fark	Oran	Kümülatif Değer	Kümülatif Oran
1	3,274303	2,780509	0,8186	3,274303	0,8186
2	0,493794	0,311944	0,1234	3,768098	0,942
3	0,18185	0,131798	0,0455	3,949948	0,9875
4	0,050052	---	0,0125	4	1
Özvektörler :					
Değişkenler	PC 1	PC 2	PC 3	PC 4	
STU	0,480839	0,575941	0,659302	0,049062	
STR	0,511034	-0,493142	0,005697	0,704005	
STSUE	0,494702	0,444252	-0,74576	-0,041876	
SITHSUE	0,512747	-0,477224	0,095562	-0,707259	

Tablo 3, Türkiye'nin son kırılmalık endeksi olan kömür kırılmalık endeksinin temel bileşenler analizi sonuçlarını verir. Analiz sonucunda, birinci temel bileşenin analizdeki toplam varyansı açıklama oranı %61'dir. Bu oranda modelin oldukça başarılı olduğunu göstermektedir. Ayrıca yine kömür kırılmalık endeksi içerisinde değişkenlerin aldığı ağırlıklar tablo da görülebilmektedir. Türkiye açısından genel bir değerlendirme yapıldığında, her üç kırılmalık endeksinin de oldukça başarılı sonuçlar verdiği söylenebilmektedir.

Tablo 3: Temel Bileşenler Analizi Sonuçları – Türkiye'nin KKE

Özdeğerler: (Top. = 4, Ort. = 1)					
Sayı	Değer	Fark	Oran	Kümülatif Değer	Kümülatif Oran
1	2,441313	1,589638	0,6103	2,441313	0,6103
2	0,851675	0,221819	0,2129	3,292988	0,8232
3	0,629856	0,5527	0,1575	3,922844	0,9807
4	0,077156	---	0,0193	4	1
Özvektörler :					
Değişkenler	PC 1	PC 2	PC 3	PC 4	
STU	0,587889	-0,067069	-0,430168	0,681794	
STR	0,347081	0,831913	0,429627	0,053627	
STSUE	0,410066	-0,549404	0,726252	0,050586	
SITHSUE	0,604787	-0,039717	-0,320832	-0,72782	

4.2. AB'nin Enerji Kırılanlık Endeksi-TBA Sonuçları

Bu bölümde Avrupa Birliği için oluşturulan kırılanlık endekslerinin temel bileşenler analizi sonuçlarına yer verilecektir. Avrupa Birliği içinde petrol, doğalgaz ve kömür kırılanlık endeksleri olmak üzere üç çeşit kırılanlık endeksi oluşturulmuştur.

Tablo 4: Temel Bileşenler Analizi Sonuçları – AB'nin PKE

Özdeğerler: (Top. = 4, Ort. = 1)					
Sayı	Değer	Fark	Oran	Kümülatif Değer	Kümülatif Oran
1	1,984783	0,880196	0,4962	1,984783	0,4962
2	1,104586	0,194219	0,2761	3,089369	0,7723
3	0,910367	0,910103	0,2276	3,999736	0,9999
4	0,000264	---	0,0001	4	1
Özvektörler :					
Değişkenler	PC 1	PC 2	PC 3	PC 4	
STU	0,173468	0,919983	0,076717	0,343009	
STR	0,283377	-0,13157	0,949936	-0,002889	
STSUE	0,690258	0,14069	-0,188507	-0,684262	
SITHSUE	0,642767	-0,341362	-0,237068	0,643523	

Tablo 4, AB'nin petrol kırılanlık endeksinin temel bileşenler analizi sonuçlarına yer vermektedir. Bu tabloya göre, birinci temel bileşen analizdeki toplam varyansın yaklaşık %50'sini açıklamaktadır. Bu oran da yeterli bir oran olarak kabul edilir. Avrupa Birliği'nin petrol kırılanlık endeksi içerisinde değişkenlerin aldıkları ağırlıklara bakıldığında, enerji yoğunluğunun ve İth/SE oranının daha büyük ağırlıklar aldığı görülebilecektir.

Tablo 5: Temel Bileşenler Analizi Sonuçları – AB'nin DKE

Özdeğerler: (Top. = 4, Ort. = 1)					
Sayı	Değer	Fark	Oran	Kümülatif Değer	Kümülatif Oran
1	3,653088	3,47576	0,9133	3,653088	0,9133
2	0,177329	0,025412	0,0443	3,830417	0,9576
3	0,151917	0,134251	0,038	3,982334	0,9956
4	0,017666	---	0,0044	4	1
Özvektörler :					
Değişkenler	PC 1	PC 2	PC 3	PC 4	
STU	0,489316	0,829414	0,124086	0,239259	
STR	0,50395	-0,387704	-0,511041	0,578409	
STSUE	0,515303	-0,026015	-0,354651	-0,779749	
SITHSUE	0,490985	-0,401349	0,773087	-0,013759	

Bir diğer tablo ise, Avrupa Birliği'nin doğalgaz kırılgnlık endeksinin temel bileşenler analizi sonuçlarının verildiği tablo 5'dir. Tablo da dikkat çekici nokta, birinci temel bileşenin analizdeki toplam varyansı açıklama oranıdır. Bu oran yaklaşık %91'dir. Modelin başarısı açısından bakıldığında bu oran oldukça yüksek bir orandır. Değişkenlerin doğalgaz kırılgnlık endeksi içerisinde aldıkları ağırlıklara bakıldığında ise, bütün değişkenlerin birbirlerine yakın ağırlıklar aldıkları görülebilmektedir.

Model sonuçları ile ilgili son tablo ise, tablo 6'dur. Avrupa Birliği'nin kömür kırılgnlık endeksinin temel bileşenler analizi sonuçlarının yer aldığı tablo da, birinci temel bileşenin analizin toplam varyansını açıklama oranı yaklaşık %60'dır. Modeldeki değişkenlerin kömür kırılgnlık endeksi içerisinde aldıkları ağırlıklara bakıldığında ise, T/R oranının diğer üç değişkene göre daha az ağırlıkta olduğu görülebilmektedir. Avrupa Birliği için genel değerlendirme yapıldığında ise, her üç endeksinde modelde başarılı sonuçlar aldığı söylenebilir.

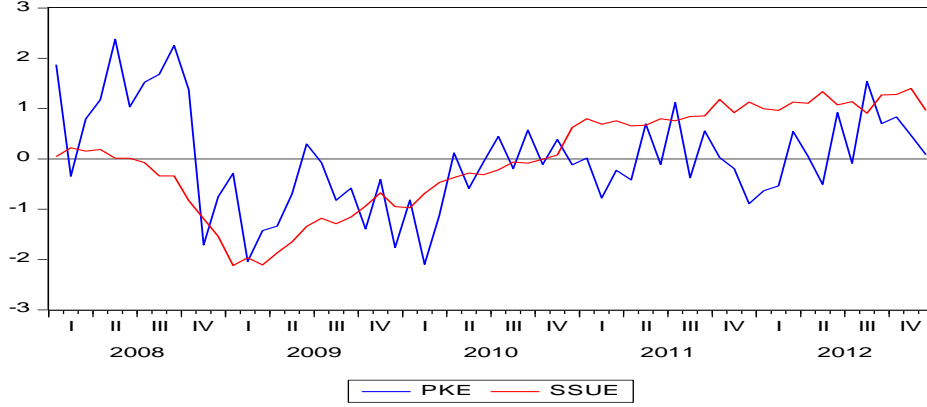
Tablo 6: Temel Bileşenler Analizi Sonuçları – AB'nin KKE

Özdeğerler: (Top. = 4, Ort. = 1)					
Sayı	Değer	Fark	Oran	Kümülatif Değer	Kümülatif Oran
1	2,387603	1,423177	0,5969	2,387603	0,5969
2	0,964426	0,580433	0,2411	3,352028	0,838
3	0,383992	0,120013	0,096	3,736021	0,934
4	0,263979	---	0,066	4	1
Özvektörler :					
Değişkenler	PC 1	PC 2	PC 3	PC 4	
STU	0,183335	0,972798	0,121965	0,071956	
STR	0,549627	-0,180973	0,772158	-0,262547	
STSUE	0,571371	0,008786	-0,596339	-0,563772	
SITHSUE	0,581235	-0,144348	-0,18242	0,779777	

5. UYGULAMA SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde, daha önceki bölümlerde uygulama sonuçları verilen enerji kırılgnlık endekslerinin grafikleri Sanayi Üretim Endeksi'nin grafiği ile birlikte gösterilerek ekonomik kırılgnlık ile birlikte değerlendirilecektir. Böylece oluşturulan kırılgnlık endekslerinin Türkiye ve Avrupa Birliği açısından gerçekçiliği tartışılacaktır.

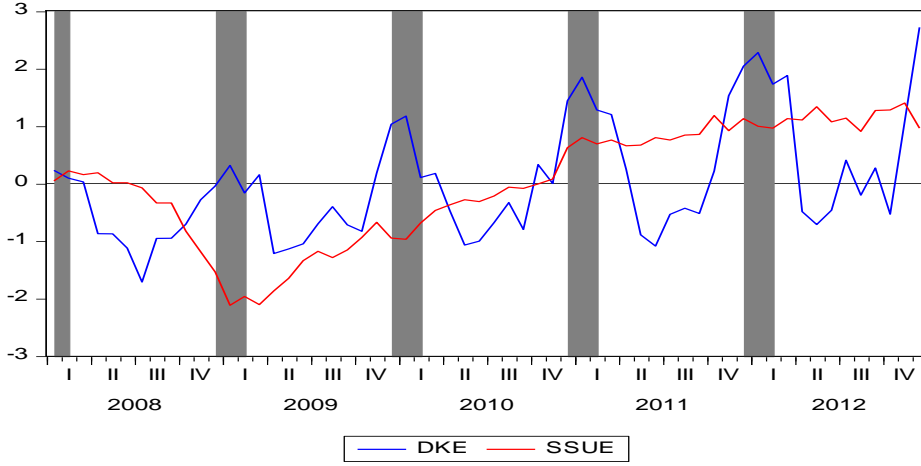
Grafik 1: Türkiye'nin PKE-SÜE Karşılaştırması

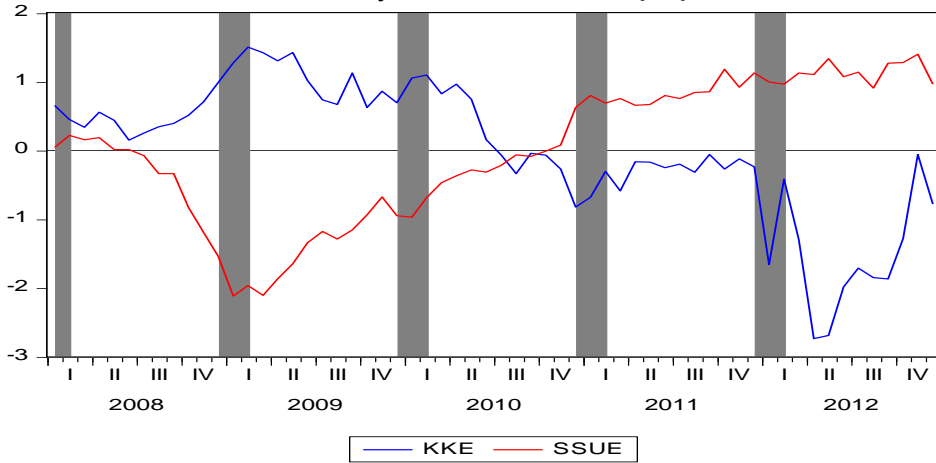
Grafikte çalışmanın uygulama kısmında uygulanan model sonucunda elde edilen Türkiye için PKE'nin Sanayi Üretim Endeksi ile karşılaştırması görülebilmektedir. Öncelikle burada sanayi üretim endeksinin diğer değişkenler gibi standardize edildiğini ve dolayısı ile kırılgnlık endeksleri ile aynı birim cinsinden ifade edildiğini belirtmek gerekir. Endeks değerinin 0'ın altında bir değer alması kırılgnlığın düşük olduğunu, 0'ın üzerinde bir değer alması ise kırılgnlığın yüksek olduğunu gösterir. Türkiye açısından grafik değerlendirildiğinde, küresel krizin yoğun yaşandığı 2008 yılında kırılgnlığın oldukça yüksek olduğu söylenebilir. 2008 yılının sonuna doğru düşmeye başlayan kırılgnlık endeksi 2009 yılında tekrar bir artış içerisine girmiştir. Son dönemde yaşanan ekonomik toparlanmaya rağmen, kırılgnlık endeksinin 2011 ve 2012 yıllarında da 0'ın üzerinde seyretmesi dikkat çekicidir. Son iki yıldaki kırılgnlık 2008 yılındaki kırılgnlık kadar olmasa da petrol açısından kırılgnlığın olduğu bir gerçektir.

Grafik 2 ise, Türkiye için oluşturulmuş DKE ile SÜE arasındaki ilişkiyi gösteren bir grafikdir. Bu grafikte koyu sütunlar kiş aylarını göstermektedir. Grafikten görülebileceği üzere, kiş aylarında DKE oldukça yükselmektedir. Bu durum, kiş aylarında artan talebe bağlanabilir. Mevsimsel etkinin yanında DKE'nin 2008 küresel krizine petrole göre daha geç cevap verdiği görülebilir. Grafikte dikkat çeken bir başka nokta ise, kırılgnlığın her geçen kiş ayında daha da yükseldiğidir. Buradan hareketle doğalgazda kırılgnlığın giderek arttığı söylenebilir.

Grafik 2: Türkiye'nin DKE-SÜE Karşılaştırması

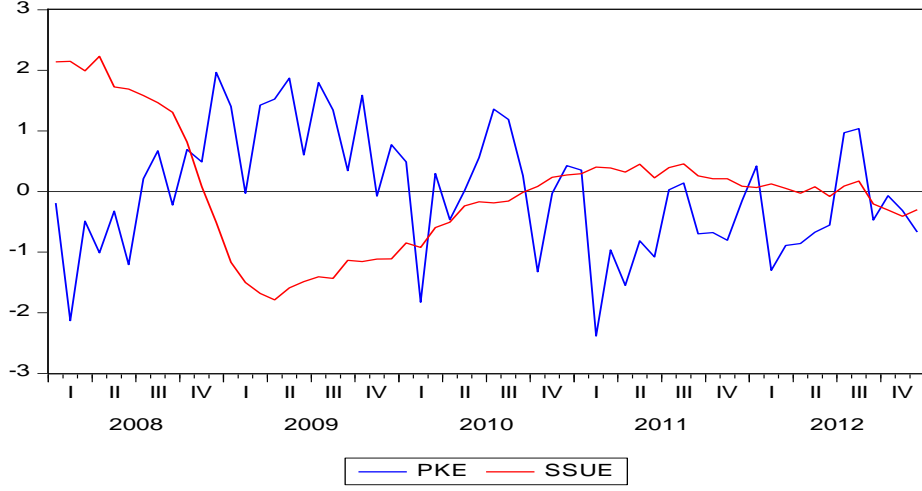
Grafik 3: Türkiye'nin KKE-SÜE Karşılaştırması

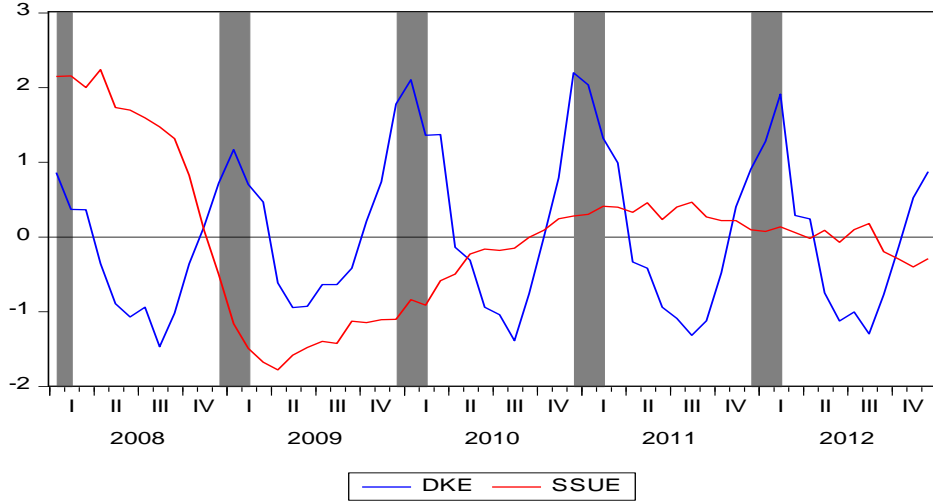
Grafik 3, Türkiye'nin KKE'nin SÜE ile karşılaştırılmasına olanak sağlayan bir grafikdir. Grafikten açıkça görülebileceği üzere, Türkiye'nin KKE SÜE ile tamamen ters yönlüdür. Ekonomik daralmanın yaşandığı 2008-2009 döneminde KKE 0'ın üzerine çıkarak kırılganlığın arttığını göstermiştir. Sonraki dönemde ise, ekonomik toparlanma ile SÜE artarken kömürün kırılganlığı azalmaya başlamıştır. Nitekim son iki yılda SÜE 0'ın üzerine çıkarken, KKE 0'ın altına inerek kırılganlığın azaldığını göstermiştir.

Grafik 4 ise, AB açısından PKE ile SÜE karşılaştırmasını gösterir. Grafikte beklenebileceği üzere, PKE ile SÜE arasında ters bir ilişki görülmektedir. Bu durum ekonomik baskının arttığı ve daralmanın yaşandığı dönemlerde AB'nin petrol kırılganlığının arttığını gösterir. Tam tersi ekonomik büyümenin yaşandığı dönemlerde de kırılganlığın azaldığı görülmektedir.

Grafik 4: AB'nin PKE-SÜE Karşılaştırması

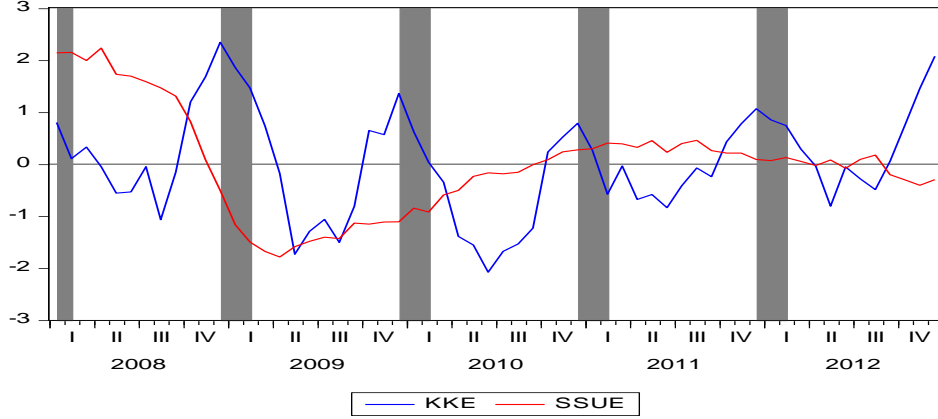

Grafik 5: AB'nin DKE-SÜE Karşılaştırması

Grafik 5 AB'nin DKE ve SÜE arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Burada dikkat çekici nokta, Türkiye'nin durumuna benzer şekilde mevsimsel etkidir. Kış aylarında kırılma yükselirken yaz aylarında azalmaktadır. Ancak burada Türkiye'nin tersine her geçen kış ayında DKE daha da azalmaktadır. Bu noktada, doğalgaz alımlarının sözleşmelere tabi olduğunu ve bu sözleşmelerin uzun dönemler itibarıyla yapılarak miktar ve fiyat taahhütlerini içerdiğini belirtmekte fayda görülmektedir. Bu nedenle sanayi üretim endeksi ile DKE arasında dikkate değer etkileşimin olmayabileceği söylenebilir.

Grafik 6: AB'nin KKE-SÜE Karşılaştırması

AB'nin KKE'nin genel trendine bakıldığında ise, Türkiye'den farklı olduğu görülebilmektedir. Mevsimsel etki KKE'nde oldukça hâkimdir. Mevsimsel etkinin haricinde ise, SÜE ile KKE arasında negatif bir ilişki olduğu söylenebilir. Mevsimsel etkiye rağmen 2008 sonundan itibaren görülen daralma safhasında KKE'nin oldukça yüksek olduğu ve kırılganlığın yükseldiği gözlenmektedir.

6. SONUÇ

Çalışmada uygulanan yöntem ile ulaşılan sonuçlar genel olarak incelendiğinde, enerji kırılganlık endekslerinin ekonomik daralma dönemlerinde alarm verdiği ve kırılganlığın arttığı görülmektedir. Doğalgaz kırılganlık endeksindeki mevsimsel etkiler göz ardı edildiğinde enerji kırılganlık endekslerinin politika yapıcılar için bir öngörü oluşturabileceği düşünülebilir. Ancak bu noktada yaşanan mevsimsel etkilerinde kırılganlık açısından konjoktürel bir anlamı bulunmaktadır. Kış aylarında artan taleple birlikte özellikler doğalgaz kırılganlık endeksi artmaktadır.

Çalışma da ele alınan Avrupa Birliği ve Türkiye açısından durum değerlendirilecek olursa, gerek Türkiye'nin gerekse de Avrupa Birliği'nin dışa açıklığının bir göstergesi olarak enerji arz güvenliği riskinin belli dönemlerde arttığı modelden anlaşılabilir. Türkiye'nin dışa açıklığının nispeten Avrupa Birliği'ne göre daha yüksek olması, modeldeki sonuçlar açısından da Türkiye için enerji kırılganlık endekslerinin daha net sonuçlar vermesine neden olmuştur. Nitekim birçok konjoktürel etkiye karşı Türkiye için oluşturulan endeksler daha keskin cevaplar verdiği gözlenmiştir.

Gerek Avrupa Birliği gerekse de Türkiye için oluşturulan endekslerden de açıkça görüldüğu üzere, enerji arz güvenliği sağlamak ve/veya arttırmak için enerji politikaları tekrar gözden geçirilmelidir. Enerji arz güvenliğini sağlamanın en temel çözümlerinden birisi enerjideki dışa bağımlılığı azaltmaktır. Dışa bağımlılığı azaltmak açısından enerji verimliliği (yoğunluğu), yerli kaynakların enerji üretimi içerisindeki payının arttırılması gibi önlemler yer almaktadır. Bunların yanında boru hattı projeleri, enerji temin pazarının çeşitlendirilmesi ve yenilenebilir enerjinin payının arttırılması gibi enerji arz güvenliğini arttırıcı çeşitli önlemlerinde süratle ele alınması gerektiği ortadadır.

KAYNAKÇA

- Badea, C., A., (2010), *Energy Security Indicators*, Joint Research Center (Jrc), European Commission, [Http://Www.Drustvo-Termicara.Com/Resources/Files/7fa5460.Pdf](http://www.Drustvo-Termicara.Com/Resources/Files/7fa5460.Pdf), Erişim Tarihi: 12.12.2012
- Christos, V., R., Flamos, A., Psarras, J., (2009), Measurement Of Eu27 Oil Vulnerability, *International Journal Of Energy Sector Management*, Vol. 3 No. 2, Ss. 203-218
- Delgado, M., B., (2011), Energy Security Indices In Europe, *Economic Challenges For Energy Workshop*, February, Madrid
- Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, (2007), Enerji Ve evre alışma Grubu, *Enerji Ve evre Raporu*, Ankara, Aralık
- Ersungur, M., Kızıltan, A., Polat, Ö., (2007), Türkiye’de Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması: Temel Bileşenler Analizi, *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 21, Sayı 2,
- Etkb, (2012), *Dünya’da Ve Türkiye’de Enerji Görünümü*, [Http://Www.Enerji.Gov.Tr/Yayinlar Raporlar/Dunyada Ve Turkiyede Enerji Gorunumu.Pdf](http://www.Enerji.Gov.Tr/Yayinlar/Raporlar/Dunyada_Ve_Turkiyede_Enerji_Gorunumu.Pdf), Erişim Tarihi: 25.08.2012
- European Commission, Market Observatory For Energy, (2011), *Key Figures*, June, [Http://Ec.Europa.Eu/Energy/Observatory/Countries/Doc/Key Figures.Pdf](http://ec.europa.eu/energy/observatory/countries/doc/key_figures.pdf), Erişim Tarihi: 01.10.2012
- Frondele M., Schmidt C., (2008), Measuring Energy Security: A Conceptual Note, *Ruhr Economic Papers*, 52, July
- Gnansounou E., (2008), Assessing The Energy Vulnerability: Case Of Industrialised Countries, *Energy Policy*, 36, S. 3734–3744
- Gupta, E., (2008), Oil Vulnerability Index Of Oil-Importing Countries, *Energy Policy*, 36, S. 1195–1211
- Holland, S.M., (2008), Principal Component Analysis (Pca), *Department Of Geology, University Of Georgia*, Athens, Ga 30602-2501, May
- Jansen, J., Arkel, W., Ve Boots, M., (2004), *Designing Indicators Of Long-Term Energy Supply Security*, [Ftp://Ecn.Nl/Pub/Www/Library/Report/2004/C04007.Pdf](ftp://ec.ni/pub/www/library/report/2004/C04007.pdf), Erişim Tarihi: 13.05.2013
- Jolliffe, I.T., (2002), Principal Component Analysis, *Springer Series In Statistics*, Second Edition
- Löschel, A., Moslener, U., Rübhelke, D., (2010), Indicators Of Energy Security In Industrialised Countries, *Energy Policy*, 38, Ss. 1665–1671
- Öztürkler, H., Türkmen, G., (2013), Türkiye İçin Finansal Baskı Endeksi Oluşturulması, *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Politika Notu*, Nisan, [Http://Www.Tepav.Org.Tr/Upload/Files/13666413172.Turkiye İçin Finansal Baskı Endeksi Olusturulmasi.Pdf](http://www.tepav.org.tr/upload/files/13666413172.turkiye_icin_finansal_baski_endeksi_olusturulmasi.pdf), Erişim Tarihi: 18.05.2013
- Sevinç, O., (2012), Enflasyon Ana Eğiliminin Temel Bileşenler Analiziyle İncelenmesi, *Tcmb Ekonomi Notları*, Sayı 2012-08, 02 Mart
- Yıldız, E. B., Sivri, U., Berber, M., (2010), Türkiye’de İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, *Uluslararası Bölgesel Kalkınma Sempozyumu*, 7-9 Ekim, Yozgat, 693-705

THE SYRIAN CRISIS REPERCUSSIONS ON THE PHARMACEUTICAL INDUSTRY: ANALYTICAL FIELD STUDY

Dr. Abdullah Hamada

Abstract

The pharmaceutical industry in Syria underwent a major significant decline, affecting negatively the needs of the Syrian citizen from drugs and vaccines, in which the effect of the current Syrian crisis on the pharmaceutical industry has a great damage to the right of the Syrian citizen in the availability of suitable medication and treatment, and the right of children for a vaccine that helps to avoid many of the diseases that affect their future and growth.

The current crisis in Syria has contributed significantly to the great decline in the proportion of indications, treatment, and the lack of drugs, in which the pharmaceutical industry is concentrated in the hottest areas in Syria, the thing that led to a severe shortage of drugs in the Syrian pharmaceutical market.

Key Words: Syrian, Syrian Crisis, Pharmaceutical Industry

1. INTRODUCTION: ANALYTICAL FIELD STUDY ON THE PHARMACEUTICAL INDUSTRY

1.1. The Research Problem

After thirty-three months of the current crisis in Syria, the pharmaceutical industry sector, in all its aspects, has been sabotaged and destroyed, and serious damage has hit the pharmaceutical factories in Aleppo, Homs, and rural Damascus, where about 90% of the pharmaceutical factories in the country are located. Thus, pharmaceutical factories that used to manufacture local drugs have stopped working in these most damaged areas, which led to a severe shortage of drugs and medical supplies in Syria, and a significant rise in the prices of drugs in the light of the current crisis in Syria.

1.2. The Research Objective

This research aims to identify the most important possible support strategies, in order to contribute to the rehabilitation of pharmaceutical factories to work again, and take its essential role in securing the urgent needs of drugs for citizens.

1.3. The Importance of The Research

The importance of this research rises from its looking into the most important factors that contributed to the significant decline in the production of

drugs and the damage done to pharmaceutical factories, such as the destruction caused by bombing, the theft of raw materials, hazardous working conditions, as well as other factors.

1.4. Research Methodology

This research relies on a descriptive analytical method, which is based on field data collection and analyzing it using the *SPSS program.

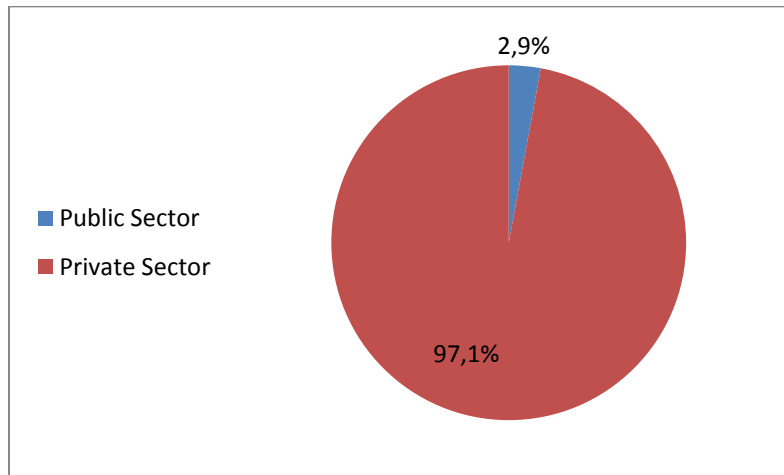
1.5. Sample and Research Limits

This study included data for 25 pharmaceutical factories, and these factories constitute most of the factories located in the studied area.

1.6. The Reality of The Pharmaceutical Sector in Syria Before The Crisis

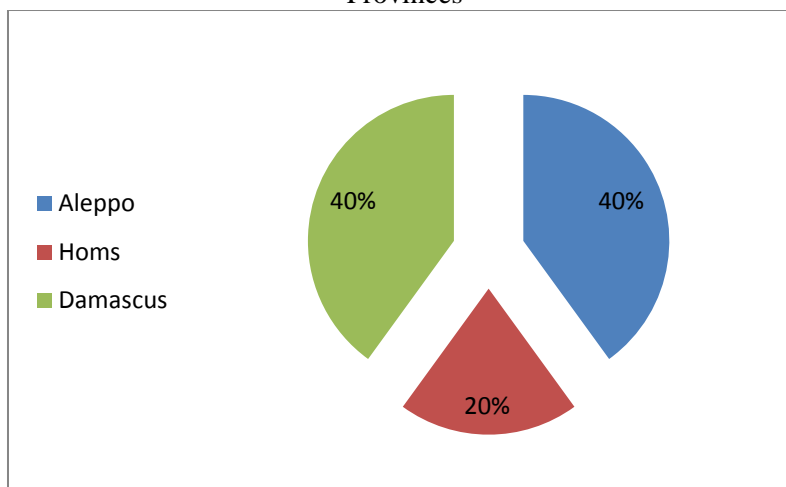
Data of the Central Bureau of Statistics in Syria in 2010, listed in Table (1), show that the number of the productive pharmaceutical factories in Syria (public and private) has reached 70 plants in 2010, in an annual growth rate of 6.5% during the period of 2006 to 2010. Only two of these factories are public sector (Tamiko - AlDimas), and the rest are of the private sector, as shown in Figure (1), except that the geographical distribution of these factories is concentrated in three provinces that are Aleppo by 40%, Damascus and its countryside by 40%, and Homs by 20%¹⁸, as shown in Figure (2).

Figure 1: The Contribution of The Private Sector in The Pharmaceutical Sector

¹⁸ <http://arabic.arabianbusiness.com/politicseconomics/2013/feb/19/324092/#.UsCfnfTIWU> to view 30-12-2013

Figure 2: The Distribution of Pharmaceutical Factories in Syria According to Provinces

In recent years, the pharmaceutical industry in Syria has witnessed a remarkable development, for it covered more than 91% of the local market's need, especially psychiatric, dermal, gynecological, and ophthalmic medications and children's syrup, with an annual growth rate of 3% during the period from 2006 to 2010. Moreover, the number of licensed pharmaceutical items in Syria has reached to 6895 item in 2010, with an annual growth rate of 5% during the period from 2006 to 2010. All but except for blood derivatives, cancer drugs, and vaccines that are all imported through barter protocols, yet the prices were suitable for all society's groups.

Table 1: Pharmaceutical Industry Data in Syria During The Period From 2006 to 2010

Year	2006	2007	2008	2009	2010
Classification					
Number of Pharmaceutical Items Manufactured Locally	5709	5860	6168	6381	6895
Number of Local Pharmaceutical Factories	56	63	66	67	70
Local Pharmaceutical Coverage Ratio of The Pharmaceutical Overall %	90	90	90	90	91

The Source: Central Bureau of Statistics, Statistical Abstract 2011, table 1/12.

The Syrian pharmaceutical industry has created over the past years an economic power that employed around thirty thousand workers, and secured most of the local market's needs of drugs, and then exported to dozens of

countries all over the world. Moreover, recent statistics of the Union of the Arab Pharmaceutical Producers noted that Syria is one of the most recent Arab countries that has widely entered the field of pharmaceutical industry, however, it was able to achieve quantum leaps that made it occupy the second place among Arab countries in covering its local need after Egypt, as well as the second Arab country after Jordan in the volume of exports of medicines. At this point, it is worth of mentioning that the Syrian drug in some markets such as Yemen and Iraq is number one, and there are 57 countries in Asia, Africa, and Eastern Europe that the Syrian pharmaceutical products have reached, as well as international organizations such as the UNICEF and the World Health Organization¹⁹.

1.7. The Reality of The Pharmaceutical Sector in Syria During The Crisis

After a two and half years for this terrible crisis in Syria, the pharmaceutical sector in its various aspects was subjected to sabotage and destruction, which led to the closure of many of the factories that manufactured local drugs, and therefore an acute shortage of medicine, and the entry of many foreign drugs at high prices. All that rendered the citizen in front of a great hindrance in receiving his right to treatment. Moreover, the economic recession, the subordination of the black market to international prices, and the low purchasing power of the Syrian currency have contributed in a major crisis worthy of rapid intervention by the countries of the world, the World Health Organization, and by the government as well, to find out the difficult pharmaceutical status endured by the Syrian citizen.

The domestic market has witnessed the loss of certain types of drugs, and the most important of those missing types are those related to deadly and chronic diseases, and the patient is required to take it regularly. Yet, what raises panic among patients is that the alternatives of these drugs cannot achieve the same pharmaceutical effect, and the most important of these drugs are: "Nitroglycerin" for minor strokes attack, "Daflon" for veins' disorders and the inflammation of veins, "Altroxan, Thiamasul" a medicine for the thyroid gland, "asthma sprays" Vlozon with its measurements, Azmirol, as well as cardiac patches "Netroderm", and most of these types are necessary with no alternative.

World Health Organization (WHO) has indicated that the events in Syria have caused the shutdown of a large number of pharmaceutical factories, and serious damage to factories in Aleppo, Homs, and rural Damascus, which led to a shortage of chronic diseases medications, and that there is an urgent need to TB, hepatitis, high blood pressure, diabetes, and cancer drugs, as well as medical supplies in Syria²⁰.

Medecins Sans Frontieres (MSF) has described the health situation in Syria as devastated, and it stated in its report that the medical aid and many of the hospitals are being destroyed and attacked directly, and that many workers

---

¹⁹ A Report For The Minister of Health in Syria, about the reality of the pharmaceutical sector in Syria, published in the <http://tishreen.news.sy/tishreen/public/read/250701> Website, viewed on 30-12-2013.

²⁰ Report talking about the loss of a number of drugs in the local market in Syria, published in the <http://aliqtisadi.com> Website, dated 1-7-2013, viewed on 30-12-2013.

in the field of hospitalization and health have been hurt. It advocated through its report to facilitate the entry of medical and pharmacokinetics aid to the Syrian territory, and confirmed the spread of many contagious and infectious diseases because of poor pharmaceutical situation in Syria, and that is through a system applied to monitor contagious diseases²¹.

Alternatively, the General Manager of Medico factory has stated that they have stopped the manufacture of some medicines due to the lack in its raw materials, such as drugs allocated for the treatment of migraine, and that the first concern of the pharmaceutical factories in recent times is to secure raw materials, stressing the lack of support for these materials despite the repeated promises they were given, adding that the difficulty in obtaining these materials, the high costs to redeem the goods at customs, which has doubled six times, and the high prices of supplementary materials of glass, plastic, and cardboard have made pharmaceutical factories on the verge of bankruptcy²².

The Chairman of the Federation of Syrian Chambers of Industry has warned that the vast majority of pharmaceutical factories will have to shut down production for about 70% of the bio-pharmaceutical types that are produced normally, because the current exchange rates will lead to higher costs to the extent that production costs will be collected at higher prices than the ones specified by the Syrian Ministry of Health. The Chairman of the Union has pointed out that these factories are on the verge of bankruptcy, and therefore this situation is the beginning of a real disaster, presented in the lack of the locally made drug, and the entry of smuggled drugs that price up to at least five times the local, noting that it's an unreliable medication in its quality because it is smuggled, and one may not know where it came from nor its origin²³.

Some activists and citizens in hot areas have also confirmed that the regime's shells do not exclude pharmaceutical factories in Aleppo and Homs in particular, which led to the destruction of large parts of them. Citizens have also complained of the soaring prices of drugs, and furthermore, recently a phenomenon of cheating in most types has emerged, and local drugs are being secretly sold as foreign, and exploiting the people's need for the drug in addition to the presence of smuggled drugs of unknown origins.

This is a synopsis of the suffering of the Syrian pharmacological reality, but will this deterioration continue until it becomes like other commodities, which have vanished from the markets, and insane rising prices, or are there solutions in the near horizon?

1.8. Some of The Actions Taken by The Government to Resolve The Pharmaceutical Crisis

In front of the reality of the suffocating pharmaceutical crisis citizens wonder in general, and the sick and their families in particular, about the actions that the government has undertaken to find urgent solutions to maintain the national pharmaceutical industry, and to ensure the continuity of covering the

---

²¹ - [Http://sns.sy/sns/?path=news/read/65417](http://sns.sy/sns/?path=news/read/65417) to view 30-12-2013

²² A report on the reality of the pharmaceutical sector in Syria, published in the <http://tishreen.news.sy/tishreen/public/read/250701> Website, viewed on 30-12-2013.

²³ - [Http://breakingnews.sy/ar/article/17676.html](http://breakingnews.sy/ar/article/17676.html), to view 30-12-2013

market's need of local drugs, in terms of manufacturing, distribution, transportation, and prices, down to fit all Syrians during or after the current circumstances.

In the shadow of the Syrian pharmaceutical system vacillation between the shortage of some drugs, and the loss of about 75% of the pharmaceutical varieties in Damascus and its countryside²⁴, and stoppage of production for about 60% of the factories, and the remaining ones being on the verge of bankruptcy, the Chairman of the Scientific Council of Pharmaceutical Industries has clarified that since the beginning of the crisis that Syria is exposed to, a code of honor was signed by the owners of the pharmaceutical factories, including their pledge in not claiming any raise in prices during the crisis, nor laying off any workers, and maintaining production and distribution as much as possible. Factory owners have committed to this pledge for only 22 months from the age of the crisis, but the shortage of stocks of raw materials and the dollar reaching high levels prevented working by this code of honor, moreover it caused some factories to stop production once and for all, which made us sound the alarm over the fate of the pharmaceutical future of Syria²⁵.

The Chairman of the Scientific Council of the Pharmaceutical Industry in Syria has reclaimed the government to act and take decisions away from tossing responsibility. There is no solution but to secure raw materials in order to continue production or raise the prices of drugs to cover the cost which soared with the high exchange rate of the dollar, the thing that the owners of pharmaceutical factories do not take responsibility of. Because of the continuous rising of the exchange rate and the central bank cease of financing imports of the needed raw materials to manufacture the drug in the local factories, this industry have become threatened to shut down, which simply means the layoff of tens of thousands of workers and therefore joining those unemployed, and the shift to importing drugs in amounts that would reach more than a billion and a half billion dollars annually.

In the context of tackling these questions, the government studied those demands through the ministries of health and the economy in a joint meeting, and discussed through it the mechanisms to facilitate the import of raw materials, the needed supplies for the pharmaceutical industry, and the difficulties and challenges associated with them in the light of the current crisis, in which ensures the maintenance of pharmacotherapy security. Yet despite the long time passed for this meeting, the necessary decisions were never issued, thus, adding to the concerns and fears of drug producers.

The Deputy Minister of Health pointed out that the government is aware of the magnitude of the pharmaceutical problem, and tries as much as possible to overcome this crisis, for we have tried in the beginning to cover the shortfall with alternatives, «the same active ingredients, but with different trade names»

---

²⁴ Report of the Director of Health rural Damascus, Free Palestine Agency - Agencies, published on the link, [#.UsVNdvRdVWU](http://www.palestineafree.com/index.php?id=4993), to view 30-12-2013.

²⁵ Report entitled: Will the government wake up and the central bank for the drug security?? dated 15-6-2013 published on the electronic link, http://www.syriasteps.com/?d=144&id=105941&in_main_page=1 viewed 30-12-2013.

from different undamaged factories, that manufacture products with the same chemical compositions for the missing drugs, and we have taken some action when the market began to suffer from a shortage in drugs, such as opening the door to importing drugs that used to be manufactured locally but became insufficient with no local alternatives, in addition to some important steps, namely: coordinating with all concerned parties to secure the movement of drugs in the market, manufacture, distribute, or transfer, and to secure energy resources «fuel and electricity» for the pharmaceutical factories. All that is in order for them not to stop, in cooperation with the relevant ministries, and to allow hospitals and medical bodies in all ministries to directly purchase the drugs that are unavailable in the markets, and are not registered in the Ministry of Health, especially cancer drugs²⁶.

However, the government had earlier allowed the moving of facilities and industrial factories, in whole or in part, from the hot spots to other safe ones, and that is to preserve the continuity of the production process, and to provide the necessary facilities for industrialists. In addition to focusing on the possibility of the creation or moving of pharmaceutical factories to the provinces of Tartous and Lattakia, since they are considered be safe areas.

In the midst of the aggravation of the drug dilemma in Syria, the Minister of Health has also clarified that the Syrian government has signed last January with the Iranian side an agreement on a line of credit of one billion dollars and that the share of the Ministry of Health of this loan amounted to 200 million dollars, bearing in mind that this amount is insufficient to meet the large needs of the health sector under the current circumstances²⁷.

Alternatively, some pharmaceutical factories' owners have offered their doubts about the ability of the private sector to take advantage of this loan and the flexibility of the transactions and procedures in this field. Most factories' owners have stressed that despite what they have suffered, they did not and will not dismantle and deport their factories to Tartous, rather they will continue to work in their place.

However, some pharmaceutical factories' owners in Syria have pointed out the marginalization of their role by the government to participate in decisions, and they said we are the last to know about any decision taken by the government, and we find ourselves forced to cope with this procedure or that, for we are supposed to be the decision-makers, especially that our role is fundamental in securing medications.

The media spokesman for the World Health Organization Tariq Jassarevich has stated: The medical facilities that have stopped working are located in the heart of the hottest areas, in which the importance of medical and surgical interventions increase. And if the Syrian regime, until this moment, refuses to recognize the magnitude of the damage announced by the World

---

²⁶ A previously mentioned report entitled: Will the government wake up and the central bank for the drug security?? dated 15-6-2013 published on the electronic link, http://www.syriasteps.com/?d=144&id=105941&in_main_page=1 viewed 30-12-2013.

²⁷ A report for the Minister of Health entitled: no real drug problem in Syria, and work is undergoing to secure the missing items. Posted on the electronic link, www.syrianow.sy/index.php?d=48&id=5069 viewed on 30-12-2013.

Health Organization in its report, the Chairman of the Federation of Chambers of Syrian Industry holds the government responsible for the deterioration of the Syrian pharmaceutical sector, in a statement to one of the Syrian media he explained the government's negligence, saying: in Aleppo alone, more than twenty factories, which its production covers 50% of the local market's needs, have been shut down, and it was possible to avoid such closure if the province of Aleppo and the government had responded to the numerous demands and appeals that were launched by the Aleppo Chamber of Industry and the industrial and economic activities in the city, to ensure the protection of the industrial city and the pharmaceutical factories!

He also pointed out that the impact of the closure of the pharmaceutical factories will soon be evident on the entire local drug market in Syria²⁸.

But despite these efforts, reality remains terrible, as evident by the decline in manufacturing the drug locally, due to the exit of many pharmaceutical factories from the production process, or reducing the production of those left, the failure in manufacturing raw materials used in the composing Syrian drugs locally, the poor distribution of drugs to pharmacies, the difficulty of transferring them between a number of provinces, the loss of many varieties of drugs, such as cancer drugs, serums, and asthma sprays, and the high prices of drugs, to a degree that a large proportion of patients are unable to purchase, despite the urgent need for the drug, and the entry of smuggled drugs with unknown quality and effectiveness ..., etc.

To stand upon the reality of pharmaceutical factories, and the reasons for diminishing or stopping their production, despite the urgent need for different drugs, we will undergo the following analytical study.

1.9. The Analytical Study

After viewing the reality of the pharmaceutical industry in Syria before and after the current crisis, it was clear that this large pharmaceutical dilemma is worsening and growing, and the acute shortage in the production of pharmaceutical factories is increasing. Thus, a thorough look should be made at the data of the reality of pharmaceutical factories in the liberated areas, that are suffering more from the drugs crisis. The following is a presentation of the reality of these factories.

1.10. The Size of The Pharmaceutical Factories

We will present the reality of the pharmaceutical factories through their area, ownership, and management.

1.10.1. Area:

Table (2) shows that the factories which area is larger than 400 square meters have reached 76%, whereas the factories which area is between 200 and

---

²⁸ Report entitled: Pharmacies even lacked the Iranian supported drug... and pharmacists of Damascus are selling their last stocks. Date 4-12-2012, Posted on the link, <http://www.zamanalwsl.net/PrinterFriendlyVersion.php?id=30361> viewed on 30-12-2013.

400 square meters have reached 20%, and there are a 4% of factories with areas less than 200 square meters.

Table 2: Distribution of Pharmaceutical Factories According to Area

Factory Area	Number of Factories	Percentage %
Less than 200 square meters	1	4.0
Between 200-400 square meters	5	20.0
More than 400 square meters	19	76.0
Overall	25	100.0

1.10.2. Ownership

Table (3) shows that the factories owned by one person reach almost 92% of the majority of the pharmaceutical factories surveyed, while factories that are owned by more than one person stood at 4%, and there are 4% of factories with undefined ownership.

Table 3: Distribution of Pharmaceutical Factories According to Ownership

Type of Ownership	Number of Factories	Percent age%
Sole owner	23	92.0
More than one owner	2	4.0
Other	2	4.0
Overall	25	100.0

1.10.3. Management

As for the distribution of factories according to their management, it is shown in Table (4), in which factories were classified into those that are managed by their owners, which reached 92%, and the others are not.

Table 4: Distribution of Pharmaceutical Factories According to Management

Factory Management	Number of Factories	Percentage%
Factory owner	23	92.0
Other	2	8.0
Overall	25	100.0

1.11. The Operational Status of Pharmaceutical Factories

We will present the reality of pharmaceutical factories in terms of readiness to operate, the readiness of machines, and the availability of raw materials.

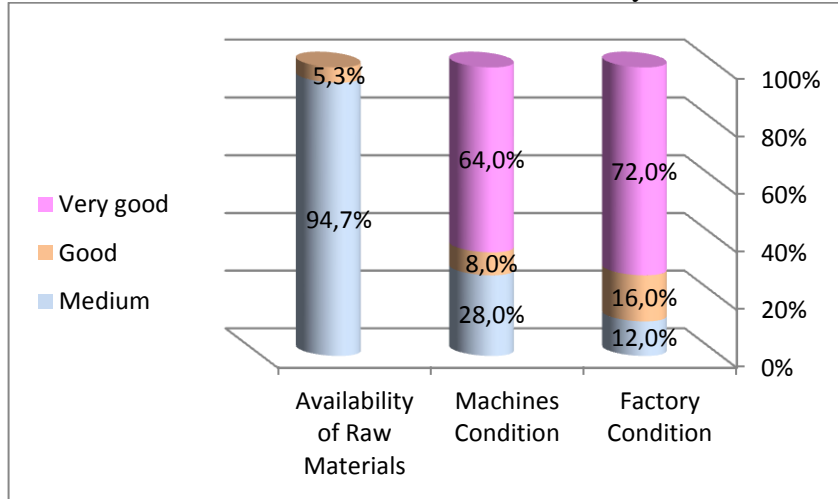
1.11.1. Readiness of Factories:

Table (5) and Figure (3) show that the status of the pharmaceutical factories is very good by a percentage of 72%, good by a percentage of 16%, and medium by a percentage of 12%.

Table 5: Distribution of Pharmaceutical Factories According to Status

Factory Status	Number of Factories	Percentage %
Medium	3	12.0
Good	4	16.0
Very Good	18	72.0
Overall	25	100.0

Figure 3: Ratios of Pharmaceutical Factories Distribution According to Status, Readiness of Machines, and Availability of Raw Materials

1.11.2. Readiness of Machines:

Table (6) and Figure (3) show that the readiness of the machines in pharmaceutical factories is very good by a ratio of 64%, good by a ratio of 8%, and medium by 28%.

Table 6: Distribution of Pharmaceutical Factories According to Readiness of Machines

Readiness of Machinery	Number of Factories	Percentage %
Medium	7	28.0
Good	2	8.0
Very Good	16	64.0
Overall	25	100.0

1.11.3. Availability of Raw Materials:

Table (7) and Figure (3) show that the availability of raw materials in the pharmaceutical factories is medium and bad by a percentage of 94.7%, and good by 5.3%.

Table 7: Distribution of Pharmaceutical Factories According to Availability of Raw Materials

Availability of Raw Materials	Number of Factories	Percentage %
Medium	18	94.7
Good	1	5.3
Total of those who clarified	19	100.0
Overall	25	

1.11.4. Sources of Raw Materials

Table (8) shows that most factories rely on raw materials' sources that are obtained from Arab countries by a percentage of 76%, and sources from other countries by 24%.

Table 8: Distribution of Pharmaceutical Factories According to Sources of Raw Materials

Sources of Raw Materials	Number of Factories	Percentage %
Arab Countries	19	76.0
Other Countries	6	24.0
Overall	25	100.0

1.12. Workers of Pharmaceutical Factories

We will present the situation of workers in pharmaceutical factories through their number during the crisis, the ratio of unemployment brought about by the crisis, and their distribution according to specialty.

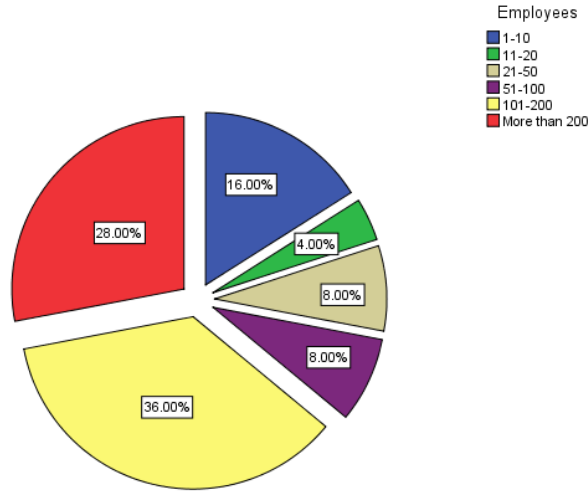
1.12.1. Number of Workers During The Crisis

Table (9) and Figure (4) show that the number of factories, in the sample studied, with less than 10 workers had amounted 16%, whereas factories with 11-20 workers amounted to 4%, and factories with 21-50 workers reached 8%, which means that, on the one hand, small factories with less than 50 workers reached 28%, while, on the other hand, medium-sized factories with 51-200 workers reached 44%, and factories with more than 200 workers, i.e. large in terms of the number of workers, reached 28%.

Table 9: Distribution of Pharmaceutical Factories According to Number of Workers

Number of Workers	Number of Factories	Percentage
1-10	4	16.0
11-20	1	4.0
21-50	2	8.0
51-100	2	8.0
101-200	9	36.0
More than 200	7	28.0
Overall	25	100.0

Figure 7: Distribution of Pharmaceutical Factories According to Number of Workers

1.12.2. Unemployment Rate

We calculated the average number of studied pharmaceutical factories' workers who were registered before the crisis, and it reached about 156 workers. During the study period, the average number of workers attending in factories had reached 5 workers, which means that the unemployment rate of the labor of pharmaceutical factories reached 85%, as shown in the table (10).

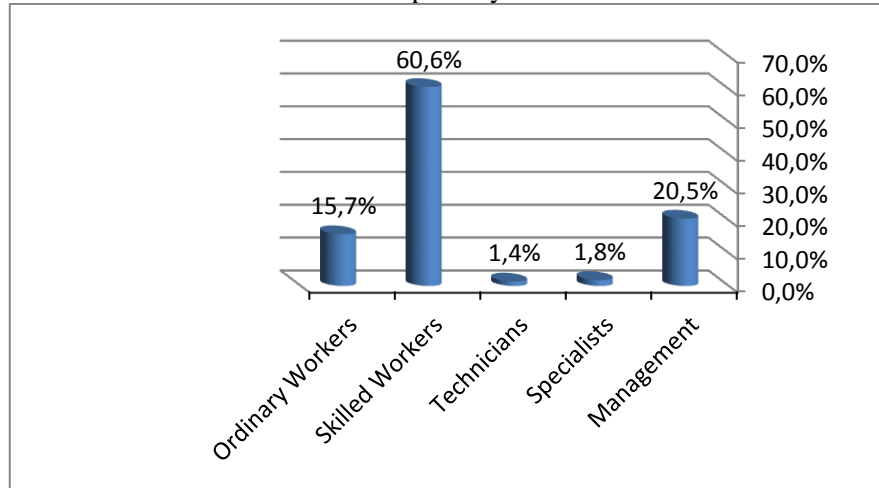
Table 10: The Average Number of Workers In Factories Before and After The Crisis, and The Proportion of The Unemployed

Workers	Average	Standard deviation
Current number of workers	4.28	.358
Number of workers before the crisis	155.56	22.100
The previous unemployment rate	%85.02	.06142

1.12.3. Distribution by Specialty

As for Figure (5), it displays the distribution of workers by specialty, and the largest percentage was the ratio of skilled workers, reaching 60.6%, while the percentage of management personnel reached 20.5%, the percentage of ordinary workers reached 15.7%, and the rest are specialists and technicians by a percentage of almost 3.2%.

Figure 5: Distribution of Pharmaceutical Factories' Workers According to Specialty

1.12.4. Salaries And Wages

Table (11) shows that the percentage of factories that pay wages on a regular basis amounted to 24%, and factories that paid irregularly amounted to 76%.

Table 11: Distribution of Pharmaceutical Factories According to Payment of Salaries Status

Payment of Salaries Status	Number of Factories	Percentage%
Regularly	6	24.0
Irregularly	19	76.0
Overall	25	100.0

1.12.5. Working Hours

Table (12) shows that the percentage of factories working full time amounted to only 16%, factories working part-time amounted to 12%, while the factories that do not work at all amounted to 72%.

Table 12: Distribution of Pharmaceutical Factories According to Working Hours

Work Status	Number of Factories	Percentage%
Work Full time	4	16.0
Work Part-time	3	12.0
Do not work	18	72.0
Overall	25	100.0

1.13. Basic Services In Pharmaceutical Factories

We will present the reality of the basic services in pharmaceutical factories through the perspective of their owners regarding the provision of basic services, such as the deportation of waste, emergency services, and transportation services.

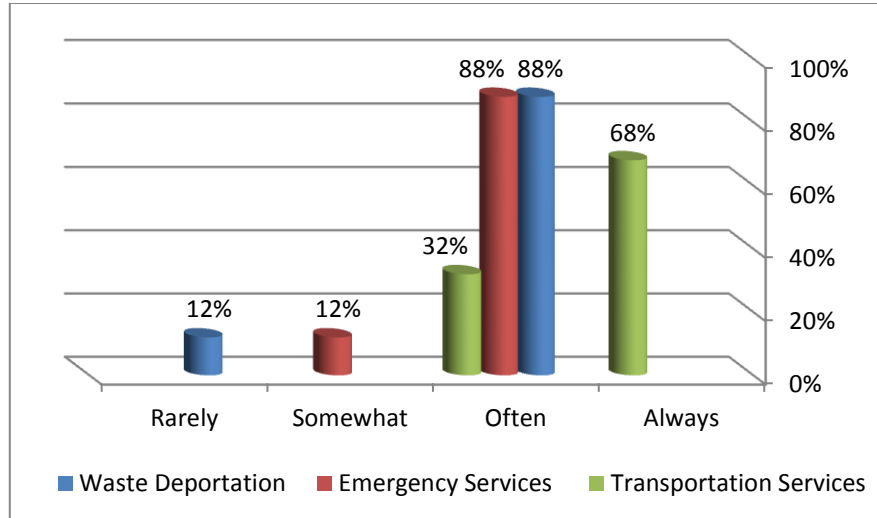
1.13.1. Waste Deportation

Table (13) and Figure (6) show that most factories answer the service of deporting waste with "often" has reached 88%, but a significant minority indicated that they have insufficient opportunities for waste deportation service by a ratio of 12%, that they "rarely" get a waste deportation service.

Table 13: Availability of Waste Deportation Service From The Viewpoint of Factory Owners

Status of Waste Deportation	Number of Factories	Percentage%
Often	22	88.0
Rarely	3	12.0
Overall	25	100.0

Figure 6: Availability of Basic Services From The Perspective of Factory Owners

1.13.2. Emergency Services

Table (14) and Figure (6) show that most factories that answer the availability of emergency services with "often" has reached 88%, but a significant minority said they were "somewhat" getting emergency services by a percentage of 12%.

Table 14: Availability of Emergency Services From The Standpoint of Factory Owners

Availability of Emergency Services	Number of Factories	Percentage%
Often	22	88.0
Somewhat	3	12.0
Overall	25	100.0

1.13.3. Transportation Services:

Table (15) and Figure (6) show that most factories that confirmed the availability of transportation services and answered with "always" amounted to 68%, while those answered with "often" amounted to 32%.

Table 15: Availability of Transportation Services From The Viewpoint of Factory Owners

Availability of Transportation Services	Number of Factories	Percentage%
Always	17	68.0
Often	8	32.0
Overall	25	100.0

1.14. Basic Dynamic Energy (Electricity) in Pharmaceutical Factories

We will present the reality of the need for electricity, its sources, and usage hours during the crisis.

1.14.1. The Need For Electricity

In terms of the usage of electricity, studies have showed that 96% of factories depend on electricity as the basic dynamic energy for their production processes, and cannot do without it, as shown in the table (16).

Table 16: Distribution of Pharmaceutical Factories According to The Need For Electricity

Use Electricity	Number of Factories	Percentage %
No	1	4.0
Yes	24	96.0
Overall	25	100.0

1.14.2. Sources of Access to Electricity

Most pharmaceutical factories were classified as factories that get electricity through the state's public network and it's percentage reached 76%, while other factories that obtain electricity through private or shared generators with several other factories amounted to 24%, as shown in the Table (17).

Table 17: Distribution of Pharmaceutical Factories According to Sources of Access To Electricity

Sources of Access to Electricity	Number of Factories	Percentage %
Electrical generators	6	24.0
Public network	19	76.0
Overall	25	100.0

1.14.3. Hours of Electricity Usage

As for the periods of the use of pharmaceutical factories for electricity, it has been classified as shown in table (18) 1- Most factories that use electricity on a daily basis for less than three hours reached 80%, 2- Factories that use

electricity for 3-6 hours per day reached 8%, 3- And factories that use electricity for 6-12 hours per day reached 12%.

Table 18: Distribution of Pharmaceutical Factories According to The Number of Hours of Electricity Usage

Electricity Usage	Number of Factories	Percentage%
Less than 3 hours	20	80.0
Between 3-6	2	8.0
Between 6-12	3	12.0
Overall	25	100.0

1.15. Safety in Pharmaceutical Factories:

We will present the security status of the areas where pharmaceutical factories are located, and the dangers they can be exposed to, from the standpoint of their respective owners.

1.15.1. The Proportion of Safety

Table (19) shows the status of safety from the standpoint of factory owners. They were described by a percentage of 88% that they are located in relatively secure areas, 8% that they are located in relatively dangerous areas, and 4% that they are located in seriously dangerous areas.

Table 19: Distribution of Pharmaceutical Factories According to Security Status

Safety Status	Number of Factories	Percentage%
Relatively safe	22	88.0
Relatively dangerous	2	8.0
Very dangerous	1	4.0
Overall	25	100.0

1.15.2. Artillery Fire Risk

As for the types of risks, each type was separately discussed. Table (20) and Figure (7) show that a percentage of 92% of pharmaceutical factories' owners have confirmed the existence of the danger of artillery fire.

Table 20: Danger of Artillery Fire From The Viewpoint of Factory Owners

Artillery Fire Risk	Number of Factories	Percentage%
No Danger	2	8.0
Danger	23	92.0
Overall	25	100.0

1.15.3. Aircraft Bombing Risk

As for the danger of aerial bombardment, Table (21) and Figure (7) show that a percentage of 24% of pharmaceutical factories' owners have confirmed the existence of the risk of aerial bombardment, and this ratio is much less than the risk of artillery fire.

Table 21: The Risk of Aerial Bombardment From The Viewpoint of Factory Owners

Aerial Bombardment Risk	Number of Factories	Percentage%
No Danger	19	76.0
Danger	6	24.0
Overall	25	100.0

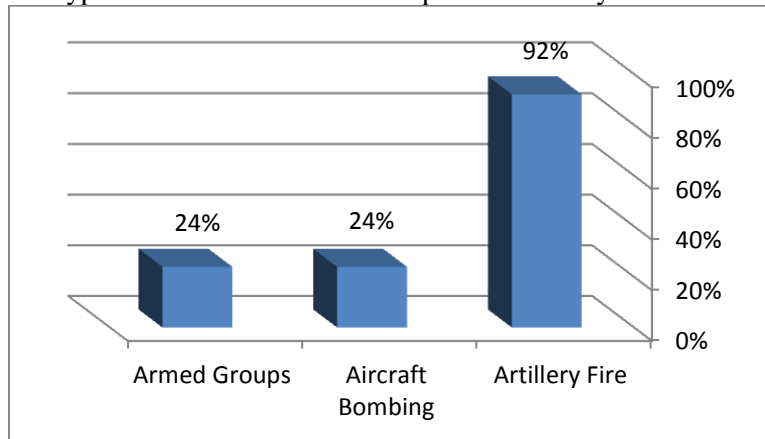
1.15.4. Armed Groups Risk

As for the danger of armed groups, Table (22) and Figure (7) show that a ratio of 76% of pharmaceutical factories' owners have confirmed that there is no risk of armed groups, while 24% have confirmed the existence of the risk of armed groups.

Table 22: The Risk of Armed Groups From The Standpoint of Factory Owners

Armed Groups Risk	Number of Factories	Percentage %
No Danger	19	76.0
Danger	6	24.0
Overall	25	100.0

Figure 7: Types of Risks From The Standpoint of Factory Owners

We note that there is a contradiction between the pharmaceutical factories' owners two points of view, first: 88% of them confirmed that their factories are located in places somewhat safe, second: 92% of them have confirmed the existence of the danger of artillery fire.

One possible explanation is that the owners of these factories do not consider themselves in dangerous areas because they are located in liberated areas, thus, they are not in direct contact with danger, despite their acknowledge that the possibility of artillery fire reaching is big.

1.16. Production in Pharmaceutical Factories

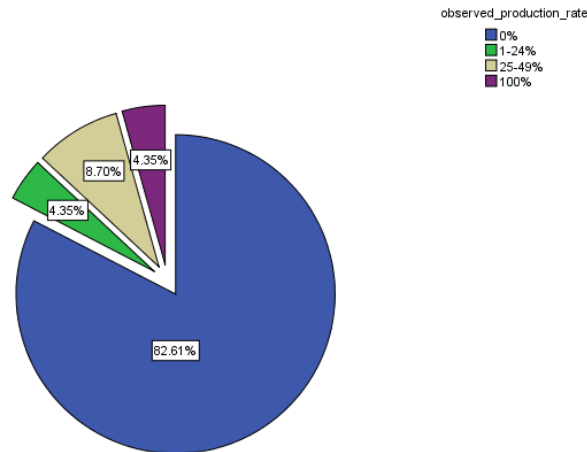
1.16.1. Production Ratios

Table (23) and Figure (8) show that there is a very large proportion of pharmaceutical factories, estimated by 76% of factories, that no longer produce, and that 4% of the factories produce less than a quarter of its production capacity, as well as 12% produce less than half of its production capacity, and only 8% of the factories produce its usual before-conflict capacity, while 8% of factories have undefined production.

Table 23: Distribution of Pharmaceutical Factories According to Production Ratios

Production Ratio	Number of Factories	Percentage%
0%	19	76.0
1-24%	1	4.0
25-49%	2	8.0
100%	1	4.0
Undefined	2	8.0
Overall	25	100.0

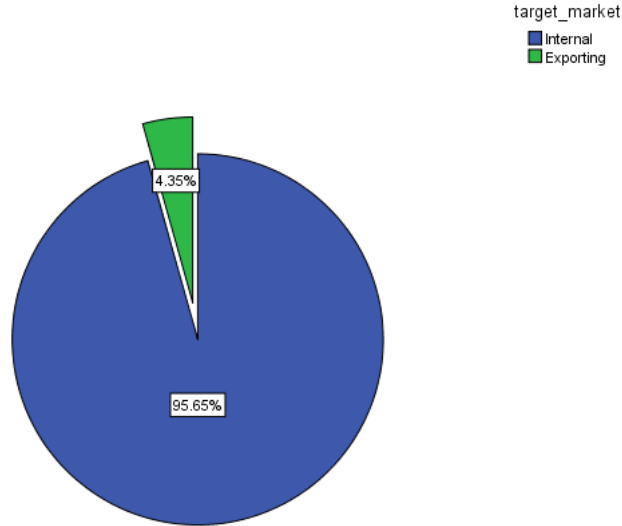
Figure 8: Distribution of Pharmaceutical Factories According to Production Ratios

1.16.2. Distribution of Products

As for Figure (9), it shows that 96.65% of the production of pharmaceutical factories is for the domestic market, and the proportion of 4.35% of the production is for export. We note that at the present time, pharmaceutical factories targeted local markets in the first place.

Figure 9: Distribution of Pharmaceutical Factories According to Target Market

2. SUMMARY OF THE ANALYTICAL STUDY

It was obvious, through the analytical study of the reality of pharmaceutical factories, that 76% of the factories do not produce at all, and this coincides with the World Health Organization report about the stoppage of a large number of pharmaceutical factories to produce, and the acute shortage of drugs, despite the urgent need (report dated 01/07/2013). This result is also in line with the report of MSF on the collapsed health situation in Syria (report dated 07/26/2013), and it also complies with the report of the Chairman of the Federation of Chambers of Industry in Syria regarding the cease of production of more than 70% of pharmaceutical items (report dated 20/05/2013). This may be due to the following reasons:

- A. Availability of Raw Materials: The proportion of 97.4% of pharmaceutical factories' owners confirmed that the status of availability of raw materials is medium, as shown in Table (7), which means that a large part in the decline in productivity is due to the lack of raw materials in the required quantities.
- B. Productivity normally decreases with the decrease of working hours, and Table (12) shows that 72% of factories do not work at all, which is the main reason for the decline in productivity.
- C. Out of the study of electricity we noted that 96% of factories rely mainly on electricity, and 80% of them use electricity for less than 3 hours, which

means that whenever the hours of electricity usage decrease, productivity reduces.

- D. Security Status:** The state of artillery and aviation bombardment also reflect low productivity, in which a proportion of 92% of the owners of pharmaceutical factories have confirmed the existence of the risk of artillery fire, 24% have confirmed the existence of the risk of aerial bombardment, and 24% have confirmed the existence of the risk of armed gangs, as shown in Figure (7).
- E. Number of Workers:** Low productivity is due to the decrease in the number of workers, in which Table (10) shows that the unemployment rate in pharmaceutical factory workers amounted to 85% .
- F. The dramatic decline in the percentage of workers, technicians, and specialists may lead to a decline in productivity, this percentage has reached 3.2% in pharmaceutical factories, which is a very low percentage when compared with their counterparts in the developed countries that exceed 60%.**
- G. Salaries And Wages:** Part of the decline in production is due to the irregular distribution of salaries, in which the proportion of factories that pay salaries irregularly has reached 76%, as shown in Table (11).

3. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

Pharmaceutical industry used to contribute in covering the domestic market by a percentage of 91%, reducing the import of drugs, and employing workers. Given the current crisis and the lack of security stability in Syria, the intervention to help the pharmaceutical factories in Syria is still risky, however, in the light of previous findings, we can offer the following recommendations:

- 1.** It should be stressed, in every possible way, to stop the aerial bombardment and artillery shelling, to pursue armed gangs which carry out operations of theft and looting, and to achieve a higher rate of safety appropriate for the re-operating of factories.
- 2.** Pharmaceutical factories must be supported through continuously securing raw materials at discounted prices, and directing all pharmaceutical products to meet the urgent needs of local citizens.
- 3.** A recommendation to international banks to support and finance the importation of raw materials for the manufacture of medicines, specially for factories in areas outside the control of the regime.
- 4.** The study of the foundations of pricing and adjusting it with accordance to the income of the citizens in these compelling circumstances.
- 5.** Work should be done on reforming public electricity networks, and securing suitable electrical generators for factories.
- 6.** Support pharmaceutical factories to work in its utmost production capacity and employ all workers, and pay their salaries on a regular basis, in order to provide them with a sufficient income to live a decent life, be able to secure their basic needs, and do not think to leave their homes and flee to other places inside or outside Syria.

7. Finally, Urging pharmaceutical factories on the rehabilitation and training of workers in accordance to the former's need of specialties and technical skills, in order to get international certificates of good drug manufacturing in Syria.

REFERENCES

- A previously mentioned report entitled: Will the government wake up and the central bank for the drug security?? dated 15-6-2013 published on the electronic link, http://www.syriasteps.com/?d=144&id=105941&in_main_page=1 viewed 30-12-2013.
- A report for the Minister of Health entitled: no real drug problem in Syria, and work is undergoing to secure the missing items. Posted on the electronic link, www.syrianow.sy/index.php?id=48&id=5069 viewed on 30-12-2013.
- A Report For The Minister of Health in Syria, about the reality of the pharmaceutical sector in Syria, published in the <http://tishreen.news.sy/tishreen/public/read/250701> Website, viewed on 30-12-2013.
- A report on the reality of the pharmaceutical sector in Syria, published in the <http://tishreen.news.sy/tishreen/public/read/250701> Website, viewed on 30-12-2013.
- Central Bureau of Statistics, 2011, Statistical Abstract 2011. <http://arabic.arabianbusiness.com/politicseconomics/2013/feb/19/324092/#.UsCfnfTIWU> to view 30-12-2013
- [Http://breakingnews.sy/ar/article/17676.html](http://breakingnews.sy/ar/article/17676.html), to view 30-12-2013
- Report entitled: Will the government wake up and the central bank for the drug security?? dated 15-6-2013 published on the electronic link, http://www.syriasteps.com/?d=144&id=105941&in_main_page=1 viewed 30-12-2013.
- Report of the Director of Health rural Damascus, Free Palestine Agency - Agencies, published on the link, <http://www.palestineafree.com/index.php?id=4993> #.UsVNdvRdVWU, to view 30-12-2013.
- Report talking about the loss of a number of drugs in the local market in Syria, published in the <http://aliqtisadi.com> Website, dated 1-7-2013, viewed on 30-12-2013.
- Report entitled: Pharmacies even lacked the Iranian supported drug... and pharmacists of Damascus are selling their last stocks. Date 4-12-2012, Posted on the link, <http://www.zamanalwsl.net/PrinterFriendlyVersion.php?id=30361> viewed on 30-12-2013.

ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARI IŐIŐINDA YEREL YÖNETİMLERİN MECLİS KARARLARI ÜZERİNDE VESAYET DENETİMİ

ADMINISTRATIVE TUTELAGE ON LOCAL COUNCIL DECISIONS WITHIN THE CONTEXT OF CONSTITUTIONAL COURT DECISIONS

Dr. Mehmet BOZTEPE
Pazarcık Kaymakamı

Öz

Türk idari yapısı içinde merkezi idare; idarenin bütünlüğü ilkesi çerçevesinde kamu görevlerinde birliğı sağlamak amacıyla yerel yönetimler üzerinde vesayet yetkisine sahiptir. Bu yetki ağırlıklı olarak il genel meclisi ve belediye meclis kararlarına yönelik olarak mülki idare amirlerince kullanılmaktadır. Ancak yerel yönetimlerin meclis kararları üzerinde gerçekleşen vesayet denetimi ile amaçlanan ilkeler Anayasa Mahkemesi'nin 2007/3 ve 2010/29 sayılı kararları ile tamamen şekil değıştirmiştir. Öyle ki Yüksek mahkeme bu kararlarında 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu ve 5373 sayılı Belediye Yasası ile meclis kararlarına ilişkin mülki idare amirlerine tanınan vesayet yetkisinin idarenin bütünlüğü ilkesi çerçevesinde kısıtlandığına hükmetmiştir. Buna karşın yüksek mahkemenin iptal kararlarının yürürlüğe girdiğı tarihlerden bu yana yasa koyucunun yeni bir yasal düzenleme yapmaması sonucu mahkemenin iptal gerekçeleri fiilen anlamsız kalmıştır. Bugün il genel meclisi kararlarının tamamı vali onayına bağı hale gelmiştir. Bu durum yerel yönetimlerin özerkliğı ilkesi ile açıkça çelişmektedir. Buna karşın belediye meclis kararlarına ilişkin olarak idare hukukunda öngörülen vesayet yetkilerinden hiçbirini mülki idare amirleri kullanamamaktadır. Bu durumda 1982 Anayasasının 127. maddesinde öngörülen vesayet yetkisinin belediye meclisi kararları üzerinde ne şekilde kullanılacağına dair hukuki bir boşluk gündeme gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yönetimler, İl Genel Meclisi, Belediye Meclisi, Vesayet Denetimi,

Abstract

Within the context of the administrative structure in Turkey, the central administration has tutelage over local administrations to ensure unity and cohesion in public services in accordance to the principle of administrative unity. This authority is mainly used by the civil administration authority on decisions taken by provincial and municipal councils. However, the principles associated with the administrative tutelage on local council decisions have been entirely changed as a result of the Constitutional Court decisions dated 2007/3 and 2010/29. In these decisions; the Constitutional Court ruled that the Special Provincial Administration Law number 5302 and the Municipal Law number 5373 limited the administrative tutelage of civil administration authorities on the council decisions of local administrations, in contradiction with the principle of

administrative unity. However, since the annulment decision of the Constitutional Court, the legislative body has not enacted a new law on this matter. This had the consequence of rendering the annulment decision of the court meaningless, since the absence of any new legislation following the annulment decision of the Constitutional Court effectively eliminated the administrative tutelage exercised by civil administration authorities. Nowadays, decisions of provincial councils have become virtually dependent on the approval of governors. This situation is in direct contradiction with the autonomy of local administrations. On the other hand, civil administration authorities can no longer exercise on municipal council decisions any of the administrative tutelage envisaged by the administrative law. This situation effectively represents a legal void regarding the use and implementation of the administrative tutelage envisaged by Article 127 of the 1982 Turkish Constitution concerning municipal council decisions.

Key Words: *Local Administrations, Provincial Council, Municipal Council, Administrative Tutelage Supervision,*

1. GİRİŞ

1980’li yıllardan sonra liberal devlet anlayışının etkisiyle kamu hizmetlerinin sunumunda yerel yönetimlerin daha bağımsız ve yetkili kılınması konusundaki talep, yerel özerkliği kısıtlayan hukuksal düzenlemelerin kaldırılması ve yerel yönetimler üzerindeki idari vesayet denetiminin sınırlandırılması konularını gündeme taşımıştır. Bu talebi çağdaş kamu yönetimi anlayışının gereği olarak gören yasama organı özellikle son on yılda yerel yönetimlere ilişkin gerçekleştirilen yasal düzenlemeler ile mülki idare amirlerinin yerel yönetimlerin iş ve işlemleri üzerinde başta vesayet denetimi olmak üzere kullandıkları yetkilerin azaltılması yönünde bir tercih kullanmıştır. Mevzuat değişikliği yoluyla yerel yönetimler üzerindeki vesayet denetiminin devre dışı bırakılması olarak tanımlanabilecek bu sürecin önde gelen hukuki metinlerin başında 5302 sayılı İl Özel İdaresi Yasası ve 5393 sayılı Belediye Yasası gelmektedir.

Bu kapsamda bu çalışmada gerek 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu ile il genel meclisi kararları üzerinde gerekse 5393 sayılı Belediye Yasası ile belediye meclisi kararları üzerinde gerçekleştirilen vesayet denetimi analiz edilecektir. Bu analiz gerçekleştirilirken Anayasa Mahkemesinin 18.01.2007 tarihli valilerin il genel meclisi kararları üzerindeki ısrar yetkisini düzenleyen 5302 sayılı Kanununun 15. Maddesinin 2. fıkrasına dair iptal kararı ile 04.02.2010 tarihli belediye meclis kararlarına karşı mülki idare amire tanınan iptal davası açma yetkisini öngören 5393 sayılı Belediye yasaınının 23. maddesinin 5. fıkrasını iptal kararının idari vesayet yetkisi ve yerel yönetimlerin özerkliği denkleminde doğurduğu sonuçların değerlendirmesi yapılacaktır.

2. İDARİ VESAYET KAVRAMI VE YEREL ÖZERKLİK İLKESİ İLE İLİŐKİŐ

Anayasa’nın 127. maddesine göre yerel yönetimler, “il, belediye ve köy halkının yerel ve müşterek ihtiyaçlarını karşılayan ve karar organları yasayla belirtilen seçmenler tarafından oluşturulan kamu tüzel kişileridirler.” Anayasa,

bu hükmüyle yerel yönetimlerin neler olduğunu belirttiği gibi, onları birer anayasal kurum haline getirmiştir.

Merkezi yönetim ile ilişkileri açısından değerlendirildiğinde yerel yönetimlerin en önemli özelliği yerel özerkliğe sahip olmalarıdır. Yerel zerklik, tüzel kişiliğe sahip yerel yönetimlerin karar organlarının seçimle işbaşına gelmiş olmaları ve işlerini kendi organları eliyle dışarıdan hiçbir karışma olmaksızın görmeleri olarak tanımlanabilir (Duran, 1982: 54). Anayasanın 127. maddesinin ikinci fıkrasında sözü edilen yerinden yönetim ilkesi, bu anlamda özerklik kurumunun anayasal bir temele oturtulması anlamındadır. Öğretide de işaret olunduğu üzere, bu ilke; yerel yönetimlerin tüzelkişiliğe sahip olmaları, görevli organlarını seçme imknının verilmesi ve bu organlara karar verme yetkisinin tanınması gibi üç ana ögeden oluşur (Yıldırım, Yasin, Karan, zdemir, stn, 2012: 135).

Yerel zerkliğin tanımı ve kapsamını belirleyen en önemli düzenleme Türkiye'nin de imzaladığı Avrupa Yerel Yönetimler zerklik Őartı'dır. Őart, Anayasa gereğince kanun hükmünde olduğuna göre yerel özerkliğin kanunen düzenlendiği anlaşılmaktadır. Őartın nc maddesi özerk yerel yönetim kavramını Őu Şekilde tanımlamıştır:

“zerk yerel yönetim kavramı yerel makamların, kanunlarla belirtilen sınırlar çerçevesinde, kamu işlerinin önemli bir bölümünü kendi sorumlulukları altında ve yerel nüfusun çıkarları doğrultusunda düzenleme ve yönetme hakkı ve imkânı anlamını taşır.

Bu hak, doğrudan, eşit ve genel oya dayanan gizli seçim sistemine göre serbestçe seçilmiş üyelerden oluşan ve kendilerine karşı sorumlu yürütme organlarına sahip olabilen meclisler veya kurul toplantıları tarafından kullanılacaktır.”

Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere yerel özerkliğin iki yönü vardır. Birincisi, zerklik Őartının 3. maddesinde de ifadesini bulan yerel yönetimlerin yerel halkla olan ilişkilerini ilgilendirir. Buna göre yerel yönetim organlarının halkı gereği gibi temsil edebilmelerine imkân sağlanması gerekmektedir (Onar, 1966:465). Bu ilke 1982 Anayasası'nın 127. maddesinde “mahalli idarelerin...karar organları...seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişilikleridir.” cümlesini bulmuştur.

Yerel zerkliğin ikinci yönü ise yerel yönetimlerin merkezi yönetimle olan ilişkilerini ilgilendirir. Yerel yönetimler açısından asıl olan, işlerini merkezin karışması olmaksızın kendi organlarıyla yapabilmeleridir. Ancak yerel yönetimlerin, bu açıdan merkezden tamamıyla bağımsız olmaları beklenemez. Zira bağımsızlık özerklikten farklıdır. Bu noktada dengeyi sağlayan, diğer bir deyimle merkezi idare ile yerel yönetimler arası ilişkileri belirleyen ana etken merkezi idarenin kullandığı idari vesayet yetkisidir (Duran, 1982:54).

Bu anlamda 1982 Anayasasına idari vesayetın amacı, “...mahalli hizmetlerin idarenin bütünlüğü ilkesine uygun olarak yürütülmesi, kamu görevlerinde birliğin sağlanması, toplum yararının korunması ve mahalli ihtiyaçların gereği gibi karşılanmasıdır” (md. 127).

İdari vesayet merkezi idare ile yerinden yönetim kuruluşları arasında bütünlüğü sağlayan hukuki bir araçtır. Öyle ki yerinden yönetim sisteminin hem yer hem de hizmet itibariyle uygulanması devlet tüzel kişiliğinin yanı sıra başka

kamu tüzel kişiliklerinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu kamu tzelkişilikleri merkezi idareye karşı sahip oldukları belli özerklik ve bağımsızlık ile eylem ve işlemleri ile devletin bütünlüğünü tehdit edebilir ve kamu hizmetlerinin tüm ülke düzeyinde uyumlu bir biçimde yürütülmesini engelleyebilir. O halde yerinden yönetim sisteminin uygulanması sonucu ortaya çıkması muhtemel bu sakıncaları giderebilmek ve kamu hizmetlerinin tüm ülkede uyumlu bir şekilde yürütülmesini sağlamak için devlet tüzel kişiliğini temsil eden merkezi idarenin yerinden yönetim kuruluşları üzerinde uyguladığı denetim yetkisi vesayet yetkisidir (Günday, 2012: 84). Bu açıdan idari vesayet, genel olarak, yerinden yönetim kuruluşlarının kendileri dışındaki bir merkezi yönetim tarafından denetlenmesi olarak tanımlanabilir (Arslan, 1992: 505).

Bu nedenle idari vesayet yetkisi yerinden yönetim kuruluşlarına tanınan özerkliğin bir istisnasını teşkil etmektedir. Başka bir deyişle yerel yönetim kuruluşlarının özerkliği kural, idari vesayete tabi olmaları ise istisnadır. O halde idari vesayet yetkisinin kullanacak makamların ve bu makamların yerinden yönetim kuruluşlarının hangi işlemleri üzerinde vesayet yetkisine sahip olduklarının kanunda açıkça belirtilmesi zorunludur (Günday, 2012: 86). Bu açıdan idari vesayet yetkisi yasaya dayanan ve yasa ile belirlenen bir yetkidir. Bu yönüyle hiyerarşi yetkisinden ayrılır. Anayasa bunu” ...kanunda belirtilen esas ve usuller” olarak ifade etmiştir. Bu ereve de Anayasa Mahkemesi 22.06.1988 gün ve 1987/18 Esas ve 1988/23 Karar sayılı kararında idari vesayetin “...merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerinde kullanabileceği ve yasa ile düzenlenmesi gereken bir yetki...” olduğu belirtildiği gibi, Danıştay 3. Dairesi de 17.07.1979 tarih ve 1979/134 Esas ve 1979/409 Karar sayılı kararında “...merkezi yönetimin mahalli idareler üzerindeki vesayet yetkisinin hangi hususları kapsayacağının kanunlarda açıkça belirtilmesinin idare hukukunun genel ilkelerinden...” olduğunu açıkça belirtmiştir (Günday, 2012: 86; dipnot 51).

Merkezi idare kanunlarda belirtilen usul ve esaslar çerçevesinde bu yetkisini merkezi yönetimin başkent rgt üzerinden kullanabildiği gibi kanun koyucu çoğu zaman bu yetki ve görevi merkezi yönetimin taşra örgütünün başında olan mülki idare amirlerine tevdi etmiştir.

İdari vesayet, yerinden yönetim kuruluşlarının işlem ve eylemleri üzerinde olabileceği gibi, bu idarelerin organ ve görevlileri üzerinde de kullanılabilir.

İdari vesayetin önemli bir bölümü, yerinden yönetimlerin işlemleri üzerinde kullanılır. İşlemler zerindeki denetimler genellikle hukuka uygunluk ve kimi kez de yerindelik açısından olur. Merkezi yönetim, yerinden yönetimin işlemlerini onaylama, bozma ya da uygulanmasını geciktirme yetkilerine sahiptir. Kural olarak, vesayet makamları, yerinden yönetim kuruluşlarının yerine geçerek, onlar adına karar alamazlar. Ancak, çok istisnai durumlarda vesayet makamlarına ikame yetkisi verilmiştir. Örneğin, İmar Kanunu’nun 9. maddesinde “gerekli grlen hallerde” bakanlığın imar planlarını “yapmaya”, “yaptırmaya” veya “değiştirmeye” yetkili olduğu belirtilerek; merkezi yönetime, “yerine geçerek yapma” verilmiştir. Yine 5302 sayılı İl zel İdaresi Kanunu ile hizmetlerde ciddi bir aksama olduğunda ve bu aksamanın yerel yönetimlerce giderilemediği hallerde, İçişleri Bakanı’nın talebi üzerine hizmetlerin il valisince görüleceğini hüküm altına almıştır (md.40).

2. İL GENEL MECLİSİ KARARLARI ÜZERİNDE VESAYET DENETİMİ

2.1. İdarenin Bütünlüğü İlkesi Çerçevesinde Vali-İl Genel Meclisi İlişkisi

Kamu yönetimini yeniden yapılandırma sürecinde çıkarılan önemli yasalardan biri de 22.02.2005 tarih ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunudur. Bu kanun ile doksan yılı aşkın yürürlükte olan 13 Mart 1329 tarihli İl Özel İdaresi Kanunu ve kanunun ek ve değişiklikleri yürürlükten kaldırılmıştır.

Kanununun 3. maddesine göre; il özel idaresi, il halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idari ve mali özerkliğe sahip kamu tüzel kişisidir. Kanun il özel idaresinin organlarını il genel meclisi, il encümeni ve vali olarak saymıştır.

Yasaya göre vali, il özel idaresinin başı ve tüzel kişiliğinin temsilcisidir (5302 s.K., md. 29). Bu düzenleme ile yeni Kanun, eski İl Özel İdaresi Kanunundaki düzenlemeyi aynen tekrarlamıştır. Ancak yeni yasa kaldırılan 13 Mart 1329 tarihli İl Özel İdaresi Yasasına göre valilerin sahip olduğu yetki ve yüklendiğı görevler açısından çok ciddi değişiklikler meydana getirmiştir. Bunların en önemlileri, il genel meclisi ve il daimi encümeninin başkanlığını yürüten valinin, yeni yasaya göre il genel meclis başkanlığından ayrılarak il genel meclis üyelerinin kendi içlerinden bir başkan seçmesi, seçilen başkanın meclis gündemini tek başına belirlemesi, valilerin il genel meclisi üzerindeki idari vesayet yetkilerinin kısıtlanması, valinin sadece il encümeninin başkanlığını yürütmesi ve yürütme yetkisini yeni oluşturulan genel sekreterlik makamı ile paylaşıyor durumda kalması ve valinin hazırladığı yıllık etkinlik raporunun yetersiz görülmesi durumunda yetersizlik kararının “gereğı yapılmak üzere” İçişleri Bakanlığı'na gönderilmesi olarak sayılabilir.

Yeni İl Özel İdaresi Kanunu valinin il genel meclisi içindeki ve kararları üzerindeki ağırlığını değiştirmiştir. Zira eski düzenlemede vali, il genel meclisinin başkanı sıfatıyla meclis gündemini tek başına belirleme, kendi istediğı konuların müzakere edilmesini, ancak bu konularda karar alınabilmesini sağlayabildiğinden il genel meclisinin gündemi ve kararları üzerinde mutlak egemenliğe sahipti (Günday, 2005: 166).

Ancak yeni düzenleme ile il genel meclisi başkanının meclis üyelerinin kendi içinden birini seçmesine imkân tanınarak valinin il genel meclisinin başkanlığına son verilmiştir. 5302 sayılı yasanın 11. maddesinin 1. fıkrasına göre; İl genel meclisi, seçim sonuçlarının ilânını izleyen beşinci gün kendiliğinden toplanır. Bu toplantıda meclise en yaşlı üye başkanlık eder. Meclis, bu toplantıda, üyeleri arasından ve gizli oyla meclis başkanını, meclis birinci ve ikinci başkan vekillerini, ikisi yedek olmak üzere dört kâtip üyeyi ilk iki yıl için görev yapmak üzere seçer.

Buna karşın seçilmiş meclis başkanlığı makamı meclis gündemini belirleme ve çalışmaların sağlıklı bir şekilde yürütülmesini sağlama gibi sadece meclis çalışmalarıyla ilgili faaliyetlerde bulunma yetkisine sahiptir. Ayrıca meclis başkanı gündemi belirlerken vali tarafından önerilen konuları da gündeme almak zorundadır. Bu durumda seçilmiş meclis başkanının il genel meclisi kararları üzerinde ciddi bir hâkimiyetini olduğunu iddia etmek mümkün

değildir. Benzer şekilde valinin de tamamıyla il genel meclisi çalışmaları dışında tutulduğunu belirtmekte imkânsızdır.

Bu değişikliklerin uygulamada birtakım sorunları da beraberinde getireceği Cumhurbaşkanı'nın yasayı geri gönderme gerekçelerinde de vurgulanmıştır. Bunun yanında doktrinde, valiliğin il özel idaresi organları içindeki yerinin son sıraya dışurölüp, valilerin il genel meclisi başkanlığı görevine son verildiği, önceki yasada önem sırası, vali, encümen ve il genel meclisi iken; yeni yasada bu sıranın il genel meclisi, encümen ve son sırada vali olarak değiştirildiği ve organların görev ile işlevleri de bu sıralamaya göre belirlendiği tespiti yapılmıştır (Güler, 2004).

Buna paralel olarak doktrinde valinin il özel idaresinin başı, tüzel kişiliğinin temsilcisi ve teşkilatın en üst amiri olarak belirlenmiş olmasına karşın “genel karar organı olarak meclisten dışlanmasının tutarsız ve çelişkili bir yaklaşım” olduğu ileri sürölmüştür (Gözübüyük ve Tan, 2006: 260). Ayrıca seçilmiş il genel meclisi başkanı ile atanmış vali arasında çatışma potansiyelinin olduğu ve il özel idarelerinde iki başlılık riskinin olabileceği ifade edilmiştir (Ulusoy, 2005:187). Bu düzenleme “hem valiyi il genel meclisinin bir tür memuru konumuna indirgelediği ve karar organına da dâhil etmediği için merkezi idarenin ildeki en üst derecedeki temsilcisi olarak valinin manevi otoritesini zedeleyeceği; hem de kaçınılmaz olarak ilde vali ile seçilmiş il genel meclisi başkanı arasında bir otorite çatışmasına yol açabileceği için, son derece sakıncalı görünmektedir” (Ulusoy, 2004:135). Hatta İl özel İdaresi Kanunu ile valinin yetki ve görevlerinin daraltılmasının doğru olmadığı, özellikle il genel meclisi içindeki görevine son verilmesinin büyük bir hata olduğu da ileri sürölmüştür (Güler, 2005).

Buna karşın Tortop'a göre yerinden yönetim kuruluşları özerk kuruluşlardır ve özerkliğin ön koşulları arasında da organların seçimle işbaşına gelmesi, yeterli gelir kaynaklarına sahip olmaları ve bağımsız karar alma yetkilerinin bulunmasıdır. Bu nedenle yeni düzenleme ile il genel meclis başkanlarının seçimle işbaşına gelmeleri yadırganmamalı, hatta ilerde Fransa'da olduğu gibi ve bizde belediyede olduğu gibi bu kuruluşların tamamen seçimle iş başına gelmiş organlardan oluşması gerekmektedir (Tortop, 2005: 49).

İl Özel İdaresi Kanununa göre il özel idaresinin başı ve tüzel kişiliğinin temsilcisi olarak vali aynı zamanda il encümeninin başkanıdır. (5302 s.K., md. 25 ve 27). Merkezi idarenin de temsilcisi olan valinin, bir yerel yönetim organı olan il özel idaresinin karar organlarından olan il encümeninin başkanı olması ve aynı zamanda yürütme organı olması, yerel yönetim organlarının seçimle işbaşına gelmesini şart koşan yerel özerkliğe aykırılık teşkil etmektedir (Yıldırım, 2000: 23). Benzer şekilde bu düzenleme Anayasa Mahkemesi içtihatlarına göre de Anayasa'ya aykırıdır. Çünkü Anayasa Mahkemesi mahalli idarelerin tüm organlarının seçilmesi gerektiği görüşündedir (Yıldırım, 2005: 194).

Buna karşın valinin il özel idaresinin yürütme organı olduğu, Anayasanın 127. maddesinin yerel yönetimlerin karar organlarının seçimle işbaşına gelmesini öngördüğü, valinin il özel idaresinin karar organı olmadığına göre Anayasaya aykırılık teşkil etmediği ileri sürölmüştür (Nadaroğlu, 2001: 187). Bu noktada Yayla řu tespiti yapmıştır: Anayasa, karar organı sıfatıyla asıl

il genel meclisi, belediye meclisi ve köy ihtiyar meclisini kastediyorsa, valinin atanmış olması anayasaya aykırılık teşkil etmez (Yayla, 2009: 246).

Ancak İl Özel İdaresi Kanununun valiye tanıdığı bazı yetkiler nedeniyle valiyi aynı zamanda karar organı haline getirdiği, dolayısıyla bu görüşün çok isabetli olmadığı söylenebilir (Ulusoy, 2005:193). Zira valinin görev ve yetkileri başlıklı 30. maddesinde, personel atamak, il halkının huzur, esenlik, sağlık ve mutluluğu için gereken tedbirleri almak, Kanunlarda il özel idaresine verilen, meclisin ve encümenin kararını gerektirmeyen görevleri yapmak ve yetkileri kullanmak yetkileri tipik karar organı yetkilerindedir (Ulusoy, 2005:193). Benzer gerekçelerle Nadaroğlu'da valinin durumunun yürütme organı olması nedeniyle anayasaya aykırılık teşkil etmese de yerellik ve özerklik ilkeleri açısından bakılınca çok geniş yetkilere sahip olduğu, dolayısıyla mahalli idareler siyasal teorisinin esasları ile çeliştiğini belirtmiştir (Nadaroğlu, 2001:187).

Bu çerçevede valinin il özel idare içindeki rolüne son verilmesi gerektiği, seçimle gelen kişinin il özel idaresinin asli ve etkili başı olduğu bir sistemin ya da il özel idaresi başkanlığının ihdas edilerek ve başkanın seçimle işbaşına getirilmesi önerilmiştir (Güran, 1986: 75; Yıldırım, 2000:24). Diğer bir öneri il genel meclisi başkanlığı makamının il özel idaresinin yürütme organı olarak faaliyet alanının genişletilmesi şeklindedir (Karaaslan, 2008: 208).

Doktrinsel tartışmaların dışında uygulamaya bakıldığında 5302 sayılı yasanın yürürlüğe girmesiyle beraber il özel idare yönetiminde üç başlılık ve ciddi bir yetki karmaşası yaşandığı gözlemlenmektedir. Yasal mevzuat çerçevesinde vali, il genel meclisi başkanı ve il özel idaresi genel sekreteri arasında çoğu zaman yaşanan sıkıntıların karşılıklı uzlaşma ve verilen tavizler ile giderildiği görülmektedir.

Yeni yasayla il genel meclisinin daha önce olduğu gibi yılda sadece iki kez değil, her ayın ilk haftası en çok beş gün toplanabilmesi hükmü de getirilmiştir. Her ay beş gün toplanan il genel meclisinin il özel idaresi görev alanına giren hemen her konuyu il encümenine bırakmaksızın karara bağlamasına olanak tanıyan bu düzenleme sonucunda il genel meclislerinin karar alma yetkilerinin son derece arttığı ve encümen görev alanında da çeşitli kararlar alabildikleri, buna karşılık da il valisinin ve başkanlık ettiği il encümeninin yetkisinin fiilen azaldığını belirtmek yanlış olmaz.

Vali-İl genel meclisi ilişkisinin bir diğer boyutu ise faaliyet raporları üzerinden il genel meclisinin vali üzerinde kullandığı denetim yetkisidir. 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanununun 18. maddesine göre; valinin, meclise sunduğu faaliyet raporu, meclisin mart ayı toplantısında görüşülür. Faaliyet raporundaki açıklamalar meclis üye tam sayısının dörtte üç çoğunluğuyla yeterli görülmezse, yetersizlik kararıyla tutanaklar meclis başkanı tarafından gereği yapılmak üzere İçişleri Bakanlığı'na gönderilir

Kanunun bu hükmünden meclisin, valiyi denetlediğini ve hakkında yetersizlik kararı alabileceğini ama bunun bir güvensizlik oyuyla düşürme olmadığını söylemek mümkündür. Zira meclis faaliyet raporuna ilişkin olarak sadece bir tespit bulunur, gereği ise bakanlıkça takdir edilecektir. Bu durumda İçişleri Bakanı vali hakkında soruşturma açabilir ve soruşturma sonucuna göre valinin görevden alınmasını Bakanlar Kuruluna önerebileceği gibi görevde kalmasına da karar verebilir (Günday, 2012: 485). Yıldırım'a göre, valinin

faaliyetinin denetimi, valiler bakımından sakıncalı görünse de il genel meclisi tarafından yeterli görülen, faaliyetleri eleştirilmeyen, il idaresine katkıları olduğu anlaşılan valilerin görevden alınmalarına engel oluşturacağı için yararlı olacaktır (2005: 194).

2012 yılında 6360 sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi Kurulması ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanununun 1. maddesinin 1 ve 2. fıkrası ile yeni kurulan 13 Büyükşehir Belediyesi ile birlikte toplam 29 Büyükşehir Belediyesi sınırları, il sınırları olarak genişletilmiş ve aynı maddenin 5. fıkrası ile büyükşehir sınırları içerisinde il özel idarelerinin tüzel kişiliği kaldırılmıştır. Büyükşehir sınırları içerisinde il özel idarelerinin kaldırılması ile birlikte ile özel idareleri de kendiliğinden sona ermiştir.

Büyükşehir sınırları içerisinde il özel idarelerinin kaldırılması ile il özel idaresinin başı ve tüzel kişiliğinin temsilcisi olan valilerin 5302 sayılı Kanununun 30. maddesi ile kullandıkları il halkının mahalli müşterek nitelikteki huzur, esenlik, sağlık ve mutluluğu için gereken tedbirleri almak gibi çok önemli bir görevi kalkmıştır.

Büyükşehir sınırları içerisinde köy tüzel kişiliklerinin kaldırılarak mahalleye dönüştürülmeleri mülki idare amirlerinin görev alanı daraltılmış ve başta köylerin yol, içme suyu, kanalizasyon ve sulama gibi altyapı hizmetleri olmak üzere köylere yönelik yapılacak yatırımların planlama, gerçekleştirme ve kontrol işlemlerine ilişkin tüm yetkileri de sona ermiştir. Zira köylere yönelik gerçekleştirilecek tüm yatırımlar ya ile özel idareleri ya da KHGB tarafından mülki idare amirlerinin gözetim ve denetiminde gerçekleştirilmekteydi. Öyle ki 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanununun 32. maddesinde valilerin il özel idaresi yönetimine ilişkin görev ve yetkilerinin bir kısmını uygun gördüğünde ilçelerde kaymakamlara devredebileceğine ilişkin düzenleme ve Kanununun 46. maddesi ile getirilen “ilçelerde il özel idaresi bütçesiyle ödenek tahsis edilen işlerde harcama yetkilisi olarak kaymakamların yetkili kılındığına” dair düzenleme çerçevesinde ilçelerde gerçekleştirilecek özel idare yatırımlarında ihale yetkilisi ve harcama yetkilisi olarak belirlenen kaymakamların yetkileri sona ermiştir.

2.2. 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanununa Göre Valinin Vesayet Denetimi

5302 sayılı yeni İl Özel İdare Kanunu yürürlüğe girmeden önce ülkemizde yerel yönetimler arasında en yoğun vesayet denetimlerin biri il özel idareleri üzerinde yaşanmaktaydı. Merkezi idare, il özel idaresinin karar organı olan il genel meclisi üzerinde meclisin feshi, meclis toplantılarının ertelenmesi, meclisin dağıtılması (toplantının yaptırılmaması md.127) ve meclis kararlarının tasdiki yetkisine sahipti (Gözübüyük, 1987: 16).

13 Mart 1329 tarihli eski İl Özel İdaresi Kanununa göre il genel meclisi kararları üzerinde aynı zamanda merkezi idarenin taşra teşkilatının başı olan valinin ağır bir vesayet yetkisi vardı. Diğer bir ifadeyle merkezi idare bu denetimini vali vasıtasıyla yapmaktaydı.

Eski İl Özel İdaresi Kanununa göre valinin il genel meclisi kararları üzerinde öncül bir denetim yetkisi vardı. Öyle ki il genel meclisinin alacağı tüm kararların valinin onayı ile kesinleşeceği hükmü amirdi. Vali onaylamak istemediği kararlara karşı tutanak tarihinden itibaren 20 gün içinde Danıştay’a başvurmak zorundadır. Danıştay iki ay zarfında itirazı incelemek suretiyle karar

vermek zorundaydı. Bu durumda il genel meclisi kararları üzerinde valinin iki yetkisi vardı. Ya il genel meclisi kararlarını onaylayacak ya da yargıya götürebilecekti. Bunun dışında valinin onaylamama yetkisi yoktu.

Eski düzenlemede il genel meclisi kararları üzerindeki a priori olarak yapılan bu denetim, yeni düzenlemelerle a posteriori denetime dönüştürülmüştür. Yeni İl Özel İdare Kanununun 15. maddesine göre il genel meclisinin aldığı kararların tam metni, en geç beş işgünü içinde valiye gönderilir. Vali, hukuka aykırı gördüğü kararları, yedi gün içinde gerekçesiyle birlikte il genel meclisine iade edebilir. Valiye gönderilmeyen kararlar yürürlüğe girmez.

Valinin hukuka aykırı bulduğu meclis kararını tekrar görüşülmek üzere iade etme yetkisine sahip olması da, kuşkusuz bu konudaki vesayet denetiminin hala korunduğunun bir göstergesidir. Ancak böyle olmakla birlikte, vali bu yetkisini gerekçe ihtiva edecek bir şekilde kullanmak mecburiyetindedir. Ayrıca, valinin meclis kararını sadece hukuka aykırılık yönünden denetleyebilecek olması ve dahası; geri gönderilen kararın nitelikli çoğunlukla değil, salt çoğunlukla meclis tarafından aynen kabul edilmesi halinde kararın kesinleşimiş sayılacağıın kabul edilmiş olması, bu alandaki vesayet denetiminin oldukça hafifletildiğini göstermektedir (Kaplan, 2005: 127).

Yasa vali tarafından il genel meclisine geri gönderilen meclis kararlarına ilişkin olarak ayrıca düzenleme yapmış ve “yeniden görüşülmesini istenilmeyen kararlar ile yeniden görüşülmesi istenip de il genel meclisi üye tam sayısının salt çoğunluğuyla ısrar edilen kararlar kesinleşiir. Vali, meclisin ısrarı ile kesinleşen kararlar aleyhine on gün içinde idari yargıya gidebilir.” hükmünü öngörmüştü. Bu düzenleme vali tarafından dava açılmakla otomatik yürürlüğün durdurulması mekanizmasının öngörülmemesi pratikte sıkıntılara sebebiyet verebileceğini gerekçesiyle önemli eksiklik olarak görülmüş ve eleştirilmiştir (Ulusoy, 2004: 139).

2.3. Anayasa Mahkemesi Kararı (2007/3) Sonrası Vesayet Denetimi

Anayasa Mahkemesi 2007 yılında vermiş olduğu kararı ile 5302 sayılı yasanın 15. maddesinin 2. fıkrasında vali tarafından il genel meclisine geri gönderilen meclis kararlarına ilişkin meclisin ısrar yetkisine ilişkin bu düzenlemeyi iptal etmiştir. (AYM'nin 18.01.2007 tarih ve 2005/32 Esas ve 2007/3 Karar sayılı kararı. RG. 29.12.2007, 26741). Öyle ki bu düzenlemeye göre vali tarafından yeniden görüşülmesi istenip de il genel meclisi üye tam sayısının salt çoğunluğuyla ısrar edilen kararlar kesinleşmekteydi. Bu durumda valiye sadece kesinleşen kararlar aleyhine 10 gün içinde idari yargıya başvurmak dışında hiçbir idari vesayet yetkisi kalmamış durumdaydı.

Anayasa Mahkemesi iptal kararının gerekçesinde; Anayasanın 123, 126 ve 127.'nci maddelerinde merkezi idarenin yerel yönetimler üzerinde vesayet yetkisinin bulunduğu, idarenin bütünlüğü esasına dayalı, merkeziyetçi bir tekil devlet modeli ortaya koyduğu, söz konusu 15 inci maddenin birinci fıkrasının ikinci cümlesi ile üçüncü ve dördüncü fıkralarında ise, il genel meclisi kararları üzerinde valinin vesayet yetkisini etkisizleştiren bir düzenleme yapıldığı ve idari vesayet yetkisinin etkili bir biçimde kullanılması imkânsız hale getirildiğini tespitinde bulunmuştur.

Anayasa Mahkemesine göre;

“İdari vesayet hem hukukilik hem de yerindelik açısından kullanılabilecek bir denetim yetkisidir. Ancak 15 inci maddenin birinci fıkrasının ikinci cümlesinde valiye sadece hukuki uygunluk açısından vesayet denetimi yapmak imkanı tanınmış; yerindelik açısından ise boye bir denetim yetkisi tanınmayarak idari vesayet yetkisi, Anayasanın 123, 126 ve 127 nci maddelerine aykırı bir biçimde daraltılmış ve etkisizleştirilmiştir.....Boye bir düzenleme, il genel meclisindeki siyasal çoğunluğun kamu yararını ikinci plana atarak yönetimi siyasallaştırmaya ve siyasal çıkarları ön plana almaya yönelmesi halinde, bunu engelleyecek kamu yararını koruyacak bir mekanizmanın ortadan kaldırılması anlamını taşımaktadır. Bunun ise kamu yararının gerçekleşmesini engelleyici bir durum olduğu ortadadır. Yasama erki ise bir hukuk devletinde kamu yararını engelleyici ve ortadan kaldırıcı bir düzenleme yapmak için kullanılamaz.”

Yüksek mahkemenin bu kararı idari vesayet yetkisinin kapsamına ilişkin olarak çok önemli bir tespit içermektedir. Yüksek mahkemeye göre vesayet yetkisi sadece hukukilik değil aynı zamanda idarenin btnlğu ilkesi çerçevesinde yerindelik denetimini de kapsamaktadır. Öyle ki bu yerindelik denetiminin amacı kamu yararındır ve idari vesayet sadece hukukilik denetimi ile sınırlı kalırsa yerel yönetimlerin kararları hukuka uygun olsa bile kamu yararı dışında politik bir öncelik taşıması durumunda kamu hizmetlerinin gereği ve idarenin btnlğu açısından kontrol edecek bir mekanizma kalmayacaktır.

İptal kararı 29.12.2008 tarihinde yürürlüğe girmiş olmakla, il genel meclisinin tüm kararları adeta 5302 sayılı Kanundan önce yürürlükte olan eski İl zel İdare Kanununda olduğu gibi valinin onanmasına tabi hale gelmiştir. Böylece vali tarafından onaylanmayan il genel meclisi kararları hiçbir Şekilde yürürlüğe giremeyecektir (Günday, 2012: 90). Nitekim Anayasa Mahkemesi Kararının yürürlüğe girdiği tarihten bu yana yasa koyucu tarafından konuya ilişkin yeni bir düzenleme yapılmamış ve il genel meclisi kararları üzerinde valilere mutlak bir vesayet imtiyazı tanınarak re ’sen onama veya onamama yetkisi oluşmuştur.

Ancak bu iptalin pek isabetli olmadığı tezi de doktrinde ileri srlmştir. Karaaslan’a göre “Anayasa Mahkemesinin 15. maddedeki ibareyi iptal etmesinden sonra eski kanundan daha da geriye gidildiği, mutlak bir idari vesayet yetkisinin Anayasa Mahkemesi tarafından valiye verildiği görülmektedir. Zira bu iptalden sonra vali tarafından geri gönderilen kararlar meclis tarafından tekrar geri gnderilemeyeceğinden kesinleşemeyecek, dolayısıyla yürürlüğe giremeyecektir. Dolayısıyla ağır bir vesayet yetkisi olan ‘onama’ Anayasa Mahkemesinin vermiş olduğu iptal kararıyla geri gelmiştir” (2008:142). Ancak bu eleştiri kararın içeriğinden ziyade yasa koyucu tarafından kararın iptal gerekçesi dikkate alınarak gerekli düzenlemelerin yasama organınca yapılmamasından kaynaklanan hukuksal boşluğa ilişkindir.

3. BELEDİYE MECLİSİ KARARLARI ÜZERİNDE VESAYET DENETİMİ

3.1. Karşılaştırmalı Analiz: 1580 ve 5393 sayılı Yasalara Göre Vesayet Denetimi

1930 yılında uygulamaya giren 1580 sayılı Belediye Kanunu, 2004 yılında çıkarılan 5272 sayılı yeni yasayla yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak bu

yasanın Şekil yönünden Anayasa'ya aykırı bulunarak Anayasa Mahkemesi'nin kararı ile iptal edilmesi üzerine 2005 yılında 5393 sayılı Belediye Kanunu kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Günümüzde belediyelerin tabi oldukları yasa, 5393 sayılı Belediye Kanunu'dur.

Yerel yönetimler açısından icrai işlem tesis edebilme bakımından en güçlü yerel yönetimin belediyeler olduğu açıktır. Eski yasayla idari özerklik açısından belediye ile il özel idareleri arasında belediye lehine olan önemli farklılıklar, yeni yasa ile de korunmuştur. Buna karşın belediyelerin icrai karar alabilmeleri açısından 1580 sayılı eski yasayla mukayese edildiğinde 5393 sayılı yeni yasa ile önemli derecede mesafe kaydedildiği görülmektedir. Yeni Belediye Yasası merkezi idarenin belediyeler üzerindeki vesayet yetkisini önemli ölçüde azaltmıştır. Mülki idare amirlerinin belediye personeli ve bütçesi üzerindeki vesayet yetkisi neredeyse tamamen kaldırılmış, meclis kararları üzerindeki yerindelik denetimi hukuka aykırılık denetimine çevrilmiştir.

1580 sayılı eski Belediye Kanunu ile 5393 sayılı yeni Belediye Yasasının ngrdĞ vesayet denetimi konusunda en temel fark, eski yasaya göre uygulanan temel denetim Őekli a priori denetim iken (Kaplan, 2005: 74), yeni yasanın ağırlıklı olarak a posterior denetimi öngörmüş olmasıdır. Yeni kanun genel anlamda belediye meclis kararları üzerindeki denetim yetkisinin bazı istisnalar dışında klasik öncül vesayet denetiminden arındırmıştır (Günday, 2005: 167). Bu noktada eski yasayla ngrlen hukuka uygun bir belediye meclis kararının il idare kurulu veya Danıştay tarafından yerinde görülmemesinin yerel yönetimlerin özerkliği ile bağdaşmadığı ifade edilmiş ve yerindelik denetiminin halkın siyasi denetiminden geçmek suretiyle zaten yapıldığı tespiti yapılmıştır (Yıldırım, 2005:167).

Eski 1580 Sayılı Belediye Kanununun 71. maddesine göre, 70. maddenin 1,2,3,4,5,6,7,13 ve 15. fıkralarında gösterilen işler hakkındaki meclis kararları ancak mahalli en büyük mülki amirin, yani kaymakam veya valinin onayından sonra kesinlik kazanabiliyordu ve dolayısıyla uygulanabilirlik kabiliyetine kavuşabiliyordu. Kanun, bu kararların onaylanması için bir haftalık bir süre öngörmüştü. Bir hafta içinde onaylanmayan kararlar, bütçe hariç, belediye meclisinin talebi zerine Danıştay tarafından bir ay zarfında incelenerek, kararın onaylanması veya onaylanmaması Şeklinde kesin bir kararla sonuca bağlanıyordu. Onaylanan kararlar, kesinlik kazanıp yürürlüğe girebiliyor; onaylanmayanlar ise kesinleşmiş olmuyor ve böylece yürürlüğe giremiyordu (Onar, 1966: 854; Duran, 1982: 160).

Belediye meclisinin yukarıda sayılanlar dışındaki kararları kesindi. Ancak Kanun, 73. maddesi ile bu kararlara karşı da, belediye başkanına ve ilgililere iln tarihinden itibaren 10 gün içinde, il merkezi olmayan beldelerde vilayete, il merkezi olan beldelerde ise İçişleri Bakanlığı'na itiraz imkânı tanımak suretiyle, normalde merkezi idarenin denetimine tabi olmayan kararlar için de, denetim yolunu açmış oluyordu. Bu durumda; vilayete yapılan itirazlar, kaymakamın görüşü alındıktan sonra, il idare kurulu tarafından en geç 15 gün içerisinde, İçişleri Bakanlığı'na yapılan itiraz ise, valinin görüşü alındıktan sonra Danıştay tarafından incelenerek en geç otuz gün içinde karara bağlanıyordu. Ayrıca, böyle bir itiraz üzerine valiye, itirazın karara bağlanmasına kadar, itiraz konusu kararın yürütülmesini ve uygulanmasını erteleme yetkisi de tanınmıştı.(Onar, 1966: 854)

Yukarıda belirtilenler dışında, Kanunun 74. maddesi ile de ayrı bir denetim yolu öngörölmüştü. Buna göre, belediye meclisinin olağan ve olağanüstü toplantı zamanı ve yeri dışında veya kanunla öngörölen görev ve yetkilerine girmeyen konularda ya da mevzuata açıkça aykırı olarak aldığı kararlar; il merkezi olmayan belediyeler için valinin talebi üzerine il idare kurulu tarafından, il merkezi olan belediyeler için ise İçişleri Bakanlığı'nın talebi üzerine Danıştay tarafından incelenerek onaylanmakta veya iptal edilmekteydi. Bu tür kararlar için yapılacak başvuru hakkında kanunda bir süre öngörölmediği için, her zaman yapılması mümkündü.

Yeni Belediye Yasasının meclis kararlarının kesinleşmesi konulu 23. maddesinde, belediye başkanının hukuka aykırı gördüğü meclis kararlarını, gerekçesiyle beraber yeniden görüşölmek üzere beş gün içinde meclise iade edebileceği, belediye başkanı tarafından yeniden görüşölmesi istenilmeyen kararlar ile yeniden görüşölmesi istenip de belediye meclisi üye tamsayısının salt çoğunluğu ile kabul edilen kararların kesinleşeceği hükme bağlanmıştır. Maddenin 4. fıkrasında kesinleşen meclis kararlarının kesinleşme tarihinden itibaren 7 gün içinde mahallin en büyük mülki amirine gönderileceği, mülki amire gönderilmeyen kararların yürürlüğe giremeyeceği esası belirlenmiştir. Mülki idare amiri ise hukuka aykırı gördüğü kararlar aleyhine dava açma süresi içinde yargıya gidebilirdi. Her ne kadar doktrinde; mülki amire alınan kararların uygulanmasını ertelemesi yetkisi tanınmadan, salt idari yargıda dava açılması yetkisinin tanınmış olmasının bir şey ifade etmeyeceği iddia edilmişe de (Günday, 2005: 167) birçok belediye meclisi kararı, vali ve kaymakamların açtıkları davalarla iptal edilmiştir.

5393 sayılı yeni Belediye Yasası ağırlıklı olarak a posterior denetimi öngörmüş olmasına karşın öncül denetimi öngören birçok düzenlemede mevcuttur. Öyle ki yasanın 9. maddesinin 2. fıkrasında belediye sınırları içinde mahalle kurulması, kaldırılması, birleştirilmesi, bölünmesi, adlarıyla sınırlarının tespiti ve değiştirilmesi konusundaki belediye meclisi kararları kaymakamın uygun görüşü sonrası vali tarafından onaylanmaktadır. Benzer şekilde Kanunun 10. maddesinde belde adının değiştirilmesiyle ilgili kararların belediye meclisinin nitelikli çoğunluğuyla (3/4) alınacağı ve valinin görüşü üzerine İçişleri Bakanlığınca onaylanacağı hükme bağlanmıştır.

Yine yeni yasanın 81. maddesinde cadde, sokak, meydan, park, tesis ve benzerlerine ad verilmesi ve beldeyi tanıtıcı amblem, flama ve benzerlerinin tespitine ilişkin kararların mülki amirin onayı ile yürürlüğe gireceği belirtilmiştir.

Belediye sınırlarının kesinleşmesi konusunda yeni düzenleme ile eski düzenlemenin öngördüğü vesayet denetimi açısından ciddi bir farklılığın olmadığı söylenebilir. Yeni yasanın 6. maddesinde “Belediye sınırları, belediye meclisinin kararı ve kaymakamın görüşü üzerine valinin onayı ile kesinleşir” hükmü getirilmiştir. Eski düzenlemede ise nüfusu 80.000 üzeri belediyeler için il idare kurulu muvafakati, vali görüşü ve İçişleri Bakanı onayı, nüfusu 80.000 altı belediyelerde il idare kurulu onayı öngörölmekteydi.

Doktrinde belediye meclis kararları üzerinde yapılan bu tür öncül denetimlerin güçlü ve özerk yerel yönetimlerin oluşturulması yönündeki dünyadaki eğilimle çeliştiği ve bunun yerine vesayet yetkisinin tamamen

kaldırılması veya salt yasallık denetimiyle sınırlı bir yargısal denetimle yetinilmesinin gerektiği ifade edilmiştir (Karaaslan, 2008:146).

3.2. Anayasa Mahkemesi Kararı (2010/29) Sonrası Vesayet Denetimi

Buna karşın Anayasa Mahkemesi 04.02.2010 tarihli kararı ile belediye meclis kararlarına karşı mülki amire tanınan iptal davası açma yetkisini öngören 5393 sayılı Belediye yasasının 23. maddesinin 5. fıkrasını iptal etmiştir (AYM'nin 04.02.2010 tarih ve 2008/27 Esas 2010/29 Karar sayılı kararı. RG. 22.06.2010, 27619). Mahkeme “mülki idare amiri hukuka aykırı gördüğü kararlar aleyhine idari yargıya başvurabilir” şeklindeki fıkranın merkezi idarece Anayasanın 127. maddesinde çizilen çerçeve içinde kullanılması gereken, idarenin bütünlüğü ilkesinin gerektirdiği vesayet yetkisini kısıtladığı kararına varmıştır.

Yüksek mahkeme gerekçeli kararında; Anayasa'nın 123. maddesinde, idarenin kuruluş ve görevleriyle bir bütün olduğu ve kanunla düzenleneceği öngörüldükten sonra, idarenin kuruluş ve görevlerinin, merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayandığı hükme bağlandığı ve idari yapı içinde yer alan kurumların bir bütünlük içerisinde çalışmasının öngörüldüğü tespitini yapmıştır. Bu kurumların, idarenin bütünlüğü ilkesinin gereği olarak denetlenmeleri hiyerarşik denetim ve idari vesayet yoluyla gerçekleştirilebilmekte ve burada geçen "idare" kavramı da, sadece merkezi idareyi ve onun taşradaki uzantılarını değil, yerel yönetimleri ve kamu tüzel kişiliğine sahip çeşitli kamu kurumlarını ve bütün bu teşkilatın personelini de kapsadığını belirtmiştir.

Yüksek mahkemeye göre; idarenin bütünlüğü, tekil devlet modelinin yönetim alanındaki temel ilkesidir. İdarenin bütünlüğü, merkezin denetimi ve gözetimi ile hayata geçirilmekte ve yönetimde bütünlüğü sağlamak için başlıca üç hukuksal araç, hiyerarşi, yetki genişliği ve idari vesayet kullanılmaktadır. Bunlardan idari vesayet, merkezi yönetim ile yerinden yönetim kuruluşları arasındaki bütünleşmeyi sağlamakta, ayrışmayı, farklılaşmayı ve kopmayı önlemektedir. Bu çerçevede Anayasa'nın 127. maddesinin beşinci fıkrasında yer alan hükme göre merkezi idarenin yerel yönetimler üzerinde vesayet yetkisini kullanıp kullanmayacağı yasa koyucunun takdirine bırakılmamıştır. Ayrıca fıkradaki idari vesayet yetkisinin, hukuka uygunluk denetiminin yanında yerindelik denetimini de içerdiği açıktır.

Karardan anlaşıldığı üzere, Anayasa Mahkemesi yargıya başvurmayı, idari vesayet yetkisinin dışında görmektedir. Mahkeme'ye göre idari vesayet yetkisi, mülki amirin yerel yönetim işlemlerini doğrudan denetlemesi ile kullanılabilir. Kararda ki ifade ile; “Vesayet makamınca vesayet yetkisi kullanılır iken, işlemler üzerinde iptal, onama, erteleme, izin, tekrar görüşülmesini isteme, düzeltme gibi çeşitli denetim usulleri ile uygulanmalıdır.” Bunun dışında bir yetki vesayet denetimi olarak nitelendirilmemektedir (Yıldırım, Yasin, Karan, Özdemir, Üstün, 2012: 147).

Yıldırım'a göre Anayasa Mahkemesinin bu kararının isabetli olduğu söylenemez. Zira “idari vesayet yetkisinin ne şekilde kullanılacağına dair karar verme yetkisi, Anayasa'nın 127. maddesine göre TBMM'ne aittir. Anayasa idari vesayet yetkisinin belirlenmesi konusunda TBMM'ne takdir hakkı tanımamıştır” (2012: 147).

Ancak Mahkeme, iptal kararı ile oluşacak hukuksal boşluğun kamu düzenini tehdit ve kamu yararını ihlal edici nitelikte gördüğünden idareye konuya ilişkin yeni bir düzenleme yapma imkânı vermek amacıyla bir yıl süre tanımış ve iptal kararının bir yıl sonra yürürlüğe girmesini kararlaştırmıştır. Anayasa Mahkemesinin kararının Resmi gazete yayınlanmasından itibaren geçen bir yıl içinde yeni bir yasal düzenleme yapılmadığı için iptal kararı yürürlüğe girmiş ve 5393 sayılı Kanununun 23. maddesinin 5. fıkrası yürürlükten kalkmıştır. Bu durumda bir hukuksal boşluk doğmuş olup, bugün için en büyük mülki idare amirinin kesinleştikten sonra kendisine gönderilmekle yürürlüğe girmiş olan meclis kararları üzerinde herhangi bir vesayet yetkisi bulunmamaktadır.

Bununla birlikte, mahalli en büyük mülki idare amirinin, kesinleşen ve yürürlüğe giren meclis kararlarının iptali ve yürütülmesinin durdurulması istemiyle, genel hükümlere göre ve de altmış günlük dava açma süresi zarfında idari yargıya başvurma olanağının bulunduğunu kabul etmek gerekir (Günday, 2012:498). Nitekim Danıştay Dava Daireleri Kurulu 2013 yılında vermiş olduğu bir kararında; (Danıştay İDDK 18.03.2013 tarih ve 2012/1896 Esas 2013/914 Karar sayılı kararı) “Vesayet yetkisi kapsamında değerlendirilen mülki idare amirinin hukuka aykırı gördüğü kararlar aleyhine her ne kadar Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş ise de, iptal kararının gerekçesi dikkate alındığında mahalli idarelerin mahalli niteliği aşan kamu hizmetlerine yönelik iş ve işlemlerine karşı İYUK’un 2. maddesi kapsamında sübjektif dava ehliyeti bulunan mülki idare amirinin dava açabileceğini” hükmüne bağlamıştır.

4. SONUÇ

Yerel yönetimlerin özerkliklerin korunması amacıyla özellikle 2000’li yıllardan sonra yapılan birçok yasal düzenleme ile mülki idare amirlerinin başta vesayet denetimi olmak üzere il genel meclisi ve belediye meclisi kararları üzerindeki yetkileri gerek alan gerekse işlevsel olarak daraltmıştır.

Bu sürece ilişkin çıkarılan en önemli yasalar 2005 tarihli 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu ve 5393 sayılı Belediye Kanunudur.

5302 sayılı yeni İl Özel İdare Kanunu il genel meclisi kararları üzerinde kullanılan vesayet denetimi açısından incelendiğinde; eski kanunla valiye verilen öncül denetim yetkisinin kaldırıldığı ve vesayet yetkisinin sınırlandırıldığını görmek mümkündür. Öyle ki Kanununun 15. maddesine göre il genel meclisinin aldığı kararların tam metni, en geç beş işgünü içinde valiye gönderilir. Vali, hukuka aykırı gördüğü kararları, yedi gün içinde gerekçesiyle birlikte il genel meclisine iade edebilir. Valiye gönderilmeyen kararlar yürürlüğe girmez hükmünü içermektedir. Kanun valiye hukuka aykırı bulduğu meclis kararını tekrar görüşülmek üzere iade etme yetkisini tanımıştır. Buna karşın valinin meclis kararını sadece hukuka aykırılık yönünden denetleyebilecek olması ve geri gönderilen kararın nitelikli çoğunlukla değil, salt çoğunlukla meclis tarafından aynen kabul edilmesi halinde kararın kesinleşmiş sayılacağına kabul edilmiş olması, bu alandaki vesayet denetiminin oldukça hafifletildiğini göstermektedir.

Yasa vali tarafından il genel meclisine geri gönderilen meclis kararlarına ilişkin olarak ayrıca düzenleme yapmış ve “yeniden görüşülmesini

istenilmeyen kararlar ile yeniden grşlmesi istenip de il genel meclisi ye tam sayısının salt çoğunluğuyla ısrar edilen kararlar kesinleşir. Vali, meclisin ısrarı ile kesinleşen kararlar aleyhine on gün içinde idari yargıya gidebilir.” hükmünü öngörmüştü.

Valinin il genel meclisi kararları üzerindeki vesayet denetimi yetkisini kısıtlayan ve Kanunun 15. maddesinin ikinci fıkrası ile düzenlenen meclisin ısrar yetkisine ilişkin düzenlemesi Anayasa Mahkemesince iptal edilmesi üzerine yürürlükten kalkmıştır. Yüksek Mahkeme bu kararı verirken ısrar yetkisine ilişkin düzenlemenin valiye sadece hukuki uygunluk açısından vesayet denetimi yapmak imkânı tanıdığı; yerindelik açısından ise böyle bir denetim yetkisi tanınmayarak idari vesayet yetkisinin, Anayasanın 123, 126 ve 127 nci maddelerine aykırı bir biçimde daraltıldığı ve etkisizleştirildiği tespitini yapmıştır.

Böylece il genel meclisinin tüm kararları adeta 5302 sayılı Kanundan önce yürürlükte olan eski İl zel İdare Kanununda olduğu gibi valinin onanmasına tabi hale gelmiştir. Anayasa mahkemesi kararının yürürlüğe girmesine karşın yasama organınca yeni bir düzenleme yapılmadığından valilere seçilmiş il genel meclisinin almış olduğu tüm kararlar üzerinde mutlak bir vesayet denetimi yetkisi tanınmıştır.

Buna paralel olarak 5393 sayılı Belediye Yasası belediye meclisi kararları üzerinde kullanılan vesayet denetimi açısından 1580 sayılı eski yasayla mukayese edildiğinde; yeni yasa ile icrai karar alabilmeleri açısından belediyelere önemli derecede yetki verildiği görülmektedir. Yeni Belediye Yasası ile mülki idare amirlerinin belediye meclis kararları üzerindeki vesayet denetimi yetkisi neredeyse tamamen kaldırılmış, meclis kararları üzerindeki yerindelik denetimi hukuka aykırılık denetimine vrilmiştir. 1580 sayılı eski Belediye Kanunu ile 5393 sayılı yeni Belediye Yasasının ngrdğ vesayet denetimi konusunda en temel fark, eski yasaya göre uygulanan temel denetim şekli a priori denetim iken, yeni yasanın ağırlıklı olarak a posterior denetimi öngörmüş olmasıdır. Yeni Kanun genel anlamda belediye meclis kararları üzerindeki denetim yetkisinin bazı istisnalar dışında klasik öncül vesayet denetiminden arındırmıştır.

Buna karşın 5393 sayılı yeni Belediye Yasasının meclis kararlarının kesinleşmesi konulu 23. maddesinde, belediye başkanının hukuka aykırı gördüğü meclis kararlarını, gerekçesiyle beraber yeniden grşlmek üzere beş gün içinde meclise iade edebileceği, belediye başkanı tarafından yeniden grşlmesi istenilmeyen kararlar ile yeniden grşlmesi istenip de belediye meclisi ye tamsayısının salt çoğunluğu ile kabul edilen kararların kesinleşeceği hükme bağlanmıştır. Maddenin 4. fıkrasında kesinleşen meclis kararlarının kesinleşme tarihinden itibaren 7 gün içinde mahallin en büyük mülki amirine gönderileceği, mülki amire gönderilmeyen kararların yürürlüğe giremeyeceği düzenlenmiştir. Maddenin 5. fıkrasında mülki idare amirlerine verilen tek yetki ise hukuka aykırı gördüğü kararlar aleyhine dava açma süresi içinde yargıya gidebilme imknıdır.

Ancak Anayasa Mahkemesi 04.02.2010 tarih 2008/27 Esas 2010/29 Karar sayılı kararı ile belediye meclis kararlarına karşı mülki amire tanınan iptal davası açma yetkisini öngören 5393 sayılı Belediye yasanın 23. maddesinin 5. fıkrasını iptal etmiştir. Mahkeme “mülki idare amiri hukuka aykırı gördüğü

kararlar aleyhine idari yargıya başvurulabilir” şeklindeki fıkranın merkezi idarece Anayasanın 127. maddesinde çizilen çerçeve içinde kullanılması gereken, idarenin bütünlüğü ilkesinin gerektirdiğı vesayet yetkisini kısıtladığı kararına varmıştır.

Buna karşı Anayasa Mahkemesinin kararının Resmi Gazete de yayınlanmasından itibaren geçen bir yıl içinde yeni bir yasal düzenleme yapılmadığı için iptal kararı yürürlüğe girmiş ve 5393 sayılı Kanunun 23. maddesinin 5. fıkrası yürürlükten kalkmıştır. Bu durumda bir hukuksal boşluk doğmuş olup, bugün için en büyük mülki idare amirinin kesinleştikten sonra kendisine gönderilmekle yürürlüğe girmiş olan meclis kararları üzerinde herhangi hiçbir vesayet yetkisi kalmamıştır. Bu durumda mahalli en büyük mülki idare amirinin kullanabileceğı tek yetki, kesinleşen ve yürürlüğe giren meclis kararlarının iptali ve yürütülmesinin durdurulması istemiyle, genel hükümlere göre ve de altmış günlük dava açma süresi zarfında idari yargıya başvurma hakkıdır.

KAYNAKÇA

- Duran, L. (1982). *İdare Hukuku Ders Notları*. İstanbul: İÜHF Yayınları.
- Güler, B. A. (2005). İl Meclislerinde Kaos Çıkabilir. *Cumhuriyet*, 22 Mart 2005.
- Gözübüyük; Ş. Ve Tan, T. (2006). *İdare Hukuku Genel Esaslar*. C.I. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Gözübüyük, Ş. (1987), *Türkiye’de Mahalli İdareler*. Ankara: Nadir Kitap.
- Günday, M. (2005). Kamu Yönetimi Reformunun İdari Yapılanmaya İlişkin Anayasal İlkeler Açısından Değerlendirilmesi (kısaltma: Kamu yönetimi reformu), *Danıştay 137. Yıl Sempozyumu*. 11 Mayıs 2005, Ankara: Danıştay Yayınları.
- Günday, M. (2012). *İdare Hukuku*. Ankara: İmaj Yayınları.
- Güran, S. (1986). İl Özel İdarelerinin Bugünkü Rolü. *İl Özel İdareler Sempozyumu*, İstanbul: İl Özel İdaresi Yayını No:2.
- Nadaroğlu, H. (2001). *Mahalli İdareler* (7. Basım). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Kaplan, G. (2005a). Yeni İl Özel İdaresi Kanununa Göre İl Genel Meclisi ve Encümeni Kararları Üzerinde Vesayet Denetimi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt. 54, Sayı 3, s.121-155.
- Kaplan, G. (2005b). Yeni Yasal Düzenlemelere Göre Belediye Meclisi Kararları Üzerinde Vesayet Denetimi. *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. S.2, s.67-90.
- Kaplan (2005c). 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu İle 5393 Sayılı Belediye Kanununa Göre Belediye Meclisi Kararları Üzerindeki Denetim. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (Prof. Dr. Hüseyin Hatemi’ye Armağan)*, Yıl: III, Sayı: 6, İstanbul: Vedat Kitapçılık, s. 233-256.
- Karaaslan, M. (2008). *Özerklik ve Denetim Açısından Yerel Yönetimler Reformu*, Ankara: Turhan Kitabevi.

- Onar, S. S. (1966). *İdare Hukukunun Umumi Esasları*. (II). İstanbul: İsmail Akgün Matbaacılık.
- Tortop, N. (2005). İl Özel İdareleri İle İlgili Son Düzenlemeler. *İdarecinin Sesi Dergisi*, Cilt 19, Sayı 110, s.47-49.
- Ulusoy, A. (2004). Kamu Yönetimi Reformu Hakkında Bir Değerlendirme. *Hukuk ve Adalet*, Sayı:2, s.134-144.
- Ulusoy, A. (2005). Yerel Yönetimlere İlişkin Yeni Yasal Düzenlemelerin Değerlendirilmesi. *Danıştay 137. Yıl Sempozyumu*, 11 Mayıs 2005, Ankara: Danıştay Yayınları.
- Yayla, Y. (2009). *İdare Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Yıldırım, T. (2000). *Mahalli İdarelerin Seçilmiş Organlarının Organlık Sifatını Kaybetmeleri*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Yıldırım, T. (2005). *Türkiye'nin İdari Teşkilatı*. İstanbul: Alkım Yayınları.
- Yıldırım, T.; Yasin, M.; Karan, N.; Özdemir, H. E.; Üstün, G., Tekinsoy, O. (2012). *İdare Hukuku*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss791m.htm>. (Erişim tarihi: 09.07.2012).

SU SEKTÖRÜNÜN KAMUSALLIK NİTELİĞİNİN DÖNÜŞÜMÜ: TÜRKİYE’DEKİ ŞEBEKE SUYU ENDÜSTRİSİ İÇİN BİR DEĞERLENDİRME

TRANSFORMATION OF PUBLICNESS FEATURE OF THE WATER SECTOR: AN ASSESSMENT FOR WATER SUPPLY INDUSTRY IN TURKEY

Öğr. Gör. Önder ÇALCALI
Giresun Üniversitesi Alucra Turan Bulutcu MYO

Öz

İnsanlık için vazgeçilmez bir yaşam kaynağı olan suyun tüketimine konu olan kısmı, özellikle de yenilebilir su, her geçen gün çeşitli sebeplerle ktlışmaktadır. Bu nedenle suyun üretimi, tedariki, tüketimi ve tüketim sonrası tahliyesinin iyi planlanması ve yönetilmesi gerekmektedir. Şebeke suyu idaresinin; merkezi hükümet, yerel yönetim ya da özel işletmelerde olması bakımından ülkelere göre farklılıklar söz konusudur. Türkiye’de Şebeke suyunun idaresi, bir yerel yönetim birimi olan, belediyelerdedir. Şebeke suyu idaresinde, hem ekonomik verimliliğin hem de vatandaşı sunumunda etkinliğin artırılması amacıyla, Dünya’da ve Türkiye’de son yıllarda özelleştirme girişimleri yapılmıştır. Bu çalışmada suyun Dünya’daki genel durumu, kamusalılık niteliği ve doğal tekel özelliği ele alınmakta, çeşitli ülkelerde ve Türkiye’de Şebeke suyu sektöründe yaşanan özelleştirme girişimlerine değinilmektedir. Bu tecrübelerden hareketle, Türkiye’de su sektörü için bir düzenleyici kuruma olan ihtiyaç dile getirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Su, Şebeke Suyu, Doğal Tekel, Düzenleme, Özelleştirme

Abstract

Water is an indispensable source of life for humanity. This resource, which is part of people's consumption, in particular edible water, decreases with each passing day owing to various reasons. In this context, the production of water, its consumption and evacuation of post-consumer should be well planned and managed. In terms of owning, the central government, local government or private enterprises mains water management by country are different. Administration of the mains water in Turkey is at municipalities, which are local government units. In recent years there are privatization initiatives in the world and in Turkey at the management of mains water, in order to increase economic efficiency and effectiveness of presentation of the citizens. In this study, general situation of the water, it's the degree of publicity and the natural monopoly feature are discussed, in addition are mentioned about privatization initiatives in water supply sector in various countries and Turkey. With these experiences, the need of a regulatory agency for the water sector in Turkey is expressed.

Key Words: Water, Mains Water, Natural Monopoly, Regulation, Privatization

1. GİRİŞ

Suyun önemi her geen gün tüm ülkeler için artmaktadır. Su, giderek artan küresel ısınma nedeniyle de önemli tartışma konularından birine dönüşmüştür. 5. Dünya Su Forumu'nun ilgi alanına giren, yerel düzeyde ve ülke genelinde su politikaları konusu, gündemdeki yerini korumaktadır.

Tüketilebilir su miktarının her geçen gün azalması sonucu, giderek artan su talebinin karşılanamaması şeklinde tanımlanabilecek olan su sorunu: artan nüfus, endüstrileşme ve kentleşme olgularından kaynaklanmakta, hükümetlerin veya ilgili kurum ve kuruluşların anılan sorunlar karşısında etkin çözümler üretememeleri bu sorunu daha da derinleştirmektedir. Diğer yandan su ve atık su hizmetlerinin kamu tarafından desteklenmesi, sonuçta maliyeti yansıtmayan düşük fiyatlar oluşması nedeniyle, talebin olması gerekenden daha yüksek bir seviyeye ulaşması anılan sorunu körükleyen etkenler arasında sayılmaktadır.

Bu noktadan hareketle, şebeke suyu hizmetlerinde serbestleşme eğiliminin diğer altyapı hizmetlerinden farklı olarak, sadece kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması amacından kaynaklanmadığı, esas olarak temel ihtiyaç maddesi niteliği taşıyan su hizmetlerinin sunumunda kıtlık sorununun bağ göstermesi ve söz konusu kıtlığın yanı sıra yeterli ölçüde atık su hizmeti verilememesinin ekolojik çevre ve insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerinin gerekli tedbirlerin hayata geçirilmesi ile ortadan kaldırılması amacı taşıdığını vurgulamak gerekmektedir. İnsanların temel ihtiyaı olan su hizmetinin karşılanması alanında, devlet ve yerel yönetimlerin sorumluluk alanlarının daraltılmasıyla mali yükün azaltılması sonucu, yerleşim yerlerindeki yaşamın daha modern seviyelere taşınması açısından önemli ilerlemeler sağlanmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle, düzenleme (regülasyon), serbestleşme ve özelleştirme kavramları ele alınmakta ve bu yöntemlere hangi durumlarda başvurulabileceğine değinilmektedir. Ardından, su endüstrisinin (özellikle şebeke suyu endüstrisi) sahipliğinde ve insanlara sunum hizmeti noktasında kamunun sahip olduğu ağırlığı konu edilmektedir. Daha sonra, iktisadi ve sosyal açıdan daha fazla etkinlik sağlanması adına, bazı kamu kurumlarının (özellikle yerel idarelerin) bu hizmetin sunumunu, çeşitli yöntemlerle, özel sektör işletmelerine devretme girişimleri, Dünya'dan ve Türkiye'den örnekler verilmek suretiyle, ele alınmaktadır. Sonuç bölümünde ise değerlendirmeler yer almaktadır.

2. REGÜLASYON (DÜZENLEME), SERBESTLEŞME VE ÖZELLEŞTİRME İÇİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Doğal Tekelin Varlığı ve Regülasyonun Gerekeçleri

Batı dillerinde kullanılan regülasyon terimi doksanlı yılların ikinci yarısında Türkçeye girmiş bir kavramdır ve özellikle bağımsız bir idari otoritenin faaliyetlerini ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Kavram, hukuksal çerçeve içinde kural koymak, düzenlemek anlamına gelmektedir. Terim, ABD'de, Kıta Avrupası yaklaşımından farklı olarak özel kişilerin faaliyet gösterdiği bir alanın, bir piyasanın idare tarafından çok boyutlu olarak düzenlenmesi ve denetlenmesi anlamına gelmektedir. 1990'lı yıllarda hız kazanan özelleştirme ve serbestleştirme dalgası ile birlikte bu terim, Kıta Avrupası'nda da ABD'deki anlamıyla kullanılmaya başlamıştır (Order, 2003).

Regülasyon; en genel düzeyde bir kuralın, bir ilkenin, ya da bir sistemin gereği olarak kontrol etme, yönetme/yönlendirme (directing), ya da idare etme (governing) eylemlerini içermektedir. Bu çerçevede, iktisadi alanla sınırlı kalmak üzere “özel sektör ve kamu teşebbüslerinin faaliyetlerini yürütüş tarzlarını kontrol altında tutma amacıyla konulan kurallar” diye tanımlandığında, regülasyonun devlet kadar eski bir olgu olduğu görülür (Viscusi, Vernon & Harrington, 2000: 19).

Regülasyon, devletin ekonomiye direkt müdahale ettiği çeşitli iktisat politikası araçlarından biridir. Devlet bu müdahalesini çeşitli alanlarda, piyasaya giriş çıkışı düzenleyici yasal tekeller oluşturarak yapmaktadır. Çağdaş ve demokratik hükümetlerin temel hedefleri, halkın ekonomik ve sosyal refahını yükseltmek amacıyla makroekonomik istikrarı sağlamak, yüksek istihdam düzeyine ulaşmak, eğitim ve öğretim düzeyini yükseltmek, fırsat eşitliğini sağlamak, yeniliği ve girişimciliği desteklemek, çevre, sağlık ve sosyal güvenlik alanlarında yüksek kalite standartlarına erişmek için politikalar geliştirmektir. Sözü edilen kamusal politika amaçlarına ulaşmak için “düzenleme” (regülasyon), önemli araçlardan biridir (OECD,2004: 37).

Tekel gücünün basit bir tanımlaması: fiyatı marjinal maliyetin üzerinde ayarlama kapasitesidir. Piyasa başarısızlıklarından kaynaklanan doğal tekeller regülasyonların temel gerekçelerinden birini oluşturmaktadır. Doğal tekel, belirli mal veya hizmetlerin tek firma tarafından üretilmesi durumunda maliyetlerin minimize edilmesi nedeniyle ortaya çıkar. Çünkü bu durumda çıktı başına uzun dönem ortalama maliyet düşer ve uzun dönem marjinal maliyet de sürekli uzun dönem ortalama maliyetin altında kalır. Doğal tekelde maliyetlerin üretimle birlikte düşmesi tek firmanın piyasada kalmasına yol açarken; ortaya çıkan yüksek fiyatlar da başka firmaların piyasaya girmesine yol açabilir. Bu durumda kaynak israfı oluşabilir (Viscusi et al., 2000: 76).

Doğal monopoller için sosyal açıdan optimal fiyat düzeyi belirlenmekte ve buna uygun davranması için kontrol ve gözetleme yapılmaktadır. Talep ve arzda meydana gelen değişimlere uyum sağlamak için de optimal fiyat düzeyi sürekli gözden geçirilmektedir. Maliyet ve talep fonksiyonlarından ziyade maliyet ve talep şartları monopol olarak devam edip etmemeyi belirlemektedir. Yani düzenlenmiş doğal monopol olarak devam etmek daha çok maliyet ve talep şartlarına bağlıdır (Viscusi et al., 2000: 81)

Eğer tam rekabet piyasa şartları geçerli olsaydı düzenleme ve anti-tröst politikalara gerek duyulmazdı. Çok sayıda üretici ve tüketicinin tam bilgi ile hareket ettiği, dışsalılıkların olmadığı bir ortamda kamu müdahalesine gerek olmaz. Gerçek hayatta tam rekabet her zaman yaşanmamakta, birçok endüstri az sayıda firma hâkimiyeti altında olduğu gibi, bazen kamu faydası için tekellere ihtiyaç duymaktadır.

2. 2. Serbestleşme ve Uygulanma Çeşitleri

Serbestleşirme: özel sektörün faaliyeti yasalarla sınırlandırılmış ve sadece devletin faaliyet gösterdiği alanlara giriş engellerinin kaldırılması anlamına gelir. Kamu mülkiyetinde olan alanların serbestleşmesinde daha çok “sözleşme” yöntemine başvurulmaktadır. Sözleşmeler genel olarak imtiyaz, hizmet, Yap-İşlet (Yİ) ve Yap-İşlet-Devret (YİD) modelleri şeklinde tasarlanmaktadır. Bir diğer ifadeyle, teşebbüsler belirli bir süre için hizmeti

sağlama imtiyazını elde etmekte, ancak altyapının mülkiyeti kamuda kalmaktadır. Bu tür hizmet sözleşmelerinde ortaya çıkan temel sorunlar; kamu otoritesi ile teēebbüsler arasında bilgi asimetrisi ortaya çıkması, regülasyon tuzağı ve teēebbüslerin çeşitli vasıtalarla rekabetten kaçınması olarak sıralanabilir (Beecher, 1999: 329).

Sözleşme yönteminin bazı avantajları:

- Etkinlik sağlanır ve teknik gelişme teşvik edilir
- İhale süreci maliyetleri aşağıya çeker
- Düşük maliyetli finansman olanağı sağlanır
- Diğer seçeneklere (özel mülkiyet) geçişte kolaylık sağlanır.

Sözleşmenin yönteminin bazı dezavantajları ise:

- Sürekli bir rekabetçi süreç yerine kesikli bir rekabetçi süreç yaşanır
- İhaleye giren firma sayısı genellikle sınırlıdır
- İmtiyaz verildikten sonra, rekabetçi baskı sınırlı ise, piyasa tekelci hale gelmektedir

Pazar için rekabetin tesisinde yaygın olarak kullanılan sözleşme türleri; yönetim sözleşmesi, kiralama sözleşmesi, imtiyaz sözleşmesi ve YİD ve türevleri şeklinde sıralanabilecek sözleşme türleri ve özellikleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: İktisadi Serbestleşmede Yaygın Olarak Kullanılan Sözleşme Türleri

Sözleşme Biçimi	Sahiplik	Yönetim ve İşletme	Sermaye Yatırımı	Ticari Risk	Süre (Yıl)
Hizmet Sözleşmesi	Kamu	Özel / Kamu	Kamu	Kamu	1-2
Yönetim Sözleşmesi	Kamu	Özel	Kamu	Kamu	3-5
Kiralama Sözleşmesi	Kamu	Özel	Kamu	Özel/ Kamu	8-15
İmtiyaz Sözleşmesi	Kamu	Özel	Özel	Özel	25-30
Yap-İşlet ve Türevleri	Özel / Kamu	Özel	Özel	Özel	20-30

Kaynak: EU (2002). "Water Sector in European Union", Çalışma No: Comp/2002/E 3/SI 2. 334052

Sözleşmenin süresi de son derece önemli bir unsurdur. Zira imtiyazı devralan teēebbüs taahhütlerini eksiksiz bir biçimde yerine getirebilmek için belirli bir süreye ihtiyaç duyacaktır. Sözleşme süresi uzadıkça riskin azalması ve karlılığın artması muhtemeldir. Ancak bu durumda rekabetçi bir süreç elde edilemeyecek, uzun bir süre boyunca tekelci gücü kullanan teēebbüslerin kötüye kullanma eylemi içine girmeleri kolaylaşacaktır. Diğer yandan yerel yönetimler uzun erimli sözleşmeler çerçevesinde çıkarlarına uygun öngörülerde bulunmakta zorlanabilecektir.

2. 3. Özelleştirme ve Mantığı

Özelleştirme (Privatization) kavramı ilk defa İngiltere’de Margaret Thatcher’in başkanı olduğu Muhafazakar Parti’nin seçim bildirgesinde kullanılmıştır. “Özelleştirme” kavramı 1983 yılından önce basılan genel kabul görmüş ekonomi sözlüklerinde yer almaz (Hurl, 1988: 14).

Özelleştirme geniş kapsamda “devletin ekonomik faaliyetlerinin azaltılması” dar kapsamda ise “kamunun mülkiyetindeki işletmelerin özel sektöre devredilmesi” olarak ifade edilmektedir. Ekonomi bilimi açısında özelleştirme, devletin iktisadi faaliyetlerinin azaltılarak veya tamamen ortadan kaldırılarak mülkiyetin özel kesime devredilmesidir. Hukuk bilimi açısından özelleştirme, yönetim biçimlerinin değiştirilerek kamu girişimleri yönetiminin özel kesime devredilmesidir (Atasoy, 1993: 46).

Özelleştirmenin temel felsefesi, devletin çağın gereklerine ve gerçeklerine göre asli fonksiyonları (adalet ve güvenliğin sağlanması) yolundaki harcamalar ile özel sektör tarafından yüklenilemeyecek altyapı yatırımlarına yönelmesi, ekonominin ise piyasa mekanizmaları tarafından yönlendirilmesidir. Bunun yanı sıra devlet bütçesi üzerindeki finansman yükünün azaltılması, sermaye piyasalarının geliştirilerek atıl tasarrufların ekonomiye kazandırılması da özelleştirmenin felsefesi kapsamındadır (Baytan, 1999).

Ekonomi bilimi özelleştirmede “mülkiyetin özelleştirilmesi” hukuk bilimi ise “yönetimin özelleştirilmesi” üzerinde durmaktadır. Mülkiyetin özelleştirilmesi yöntemi de, sözleşme yöntemi gibi, bazı avantaj ve dezavantajları bünyesinde barındırmaktadır. Bu yöntemin avantajlarından bazıları, salt yöntemden değil, yöntemin iktisadi regülasyon seçeneği ile birlikte uygulanmasından kaynaklanmaktadır. Mülkiyetin özelleştirilmesinin bazı avantajları řu şekilde özetlenebilir:

- Hizmetler özel sektör anlayışıyla yönetilir
- Özel yatırım teşvik edilir
- Uzun vadeli hesap verilebilirlik sağlanır
- Siyasi değişikliklerden etkilenilmez
- Yolsuzluk ve rüşvet sınırlanır

Mülkiyetin özelleştirilmesinin bazı dezavantajları ise:

- Kamu kesimine münhasır finansman ve vergi avantajları yitirilir
- Fiyatlar maliyet odaklı tespit edildiğinden fiyat düzeyi yükselir
- Regülasyon kapasitesinin yetersizliği olumsuz sonuçlar yaratır (Beecher; 1999).

Özelleştirmenin yukarıda sayılan avantajları ve dezavantajlarına birçok başka maddeler eklenebilir. Bunlar; siyasi bakış açısına, tercihlere ve özelleştirmeden ne gibi sonuçlar beklendiğine bağlı olarak değişiklik gösterecektir. şimdi, çalışmamızın esas konusunu oluşturan; suyun ve su sektörünün Dünya ve Türkiye’deki durumu ile bu sektörde yaşanan regülasyon, serbestleşme ve özelleştirme çalışmalarına geçebiliriz.

3. DÜNYA’DA SUYUN VE SU ENDÜSTRİSİNİN DURUMU VE İKTİSADİ AÇIDAN YAŞANAN GELİŞMELER

3. 1. Suyun Dünya’daki Genel Durumu

Su: “yerine bir başka Őeyin ikame edilemeyeceği bir doğal kaynak” (İMO; 2009) olarak tanımlanabilir. Dünya’ da insanlar ve diğer canlıların temel ihtiyaçları için kullanabilecekleri tatlı su miktarı sınırlıdır. Sınırlı olan bu doğal varlığa fiziksel, ekonomik, siyasi vb. nedenlerle hali hazırda ulaşamayan 1,1 milyardan fazla insan ve yine temizlik amaçlı su kullanamayan 2,6 milyar insan bulunmaktadır. İnsanlığın yerküreyi giderek artan oranda kirletmeleri sonucu 1960 ve 1970’li yıllardan itibaren Dünyadaki su dengesi giderek bozulmaya başlamıştır. Bu duruma mevsim değişimleri de eşlik etmektedir (Smith, 2012: 4). Bu sınırlı varlık her geçen gün daha fazla kirlenmekte ve tükenmektedir. Bu bağlamda dünya genelinde bir su krizi vardır (Yüce, 2011: 148).

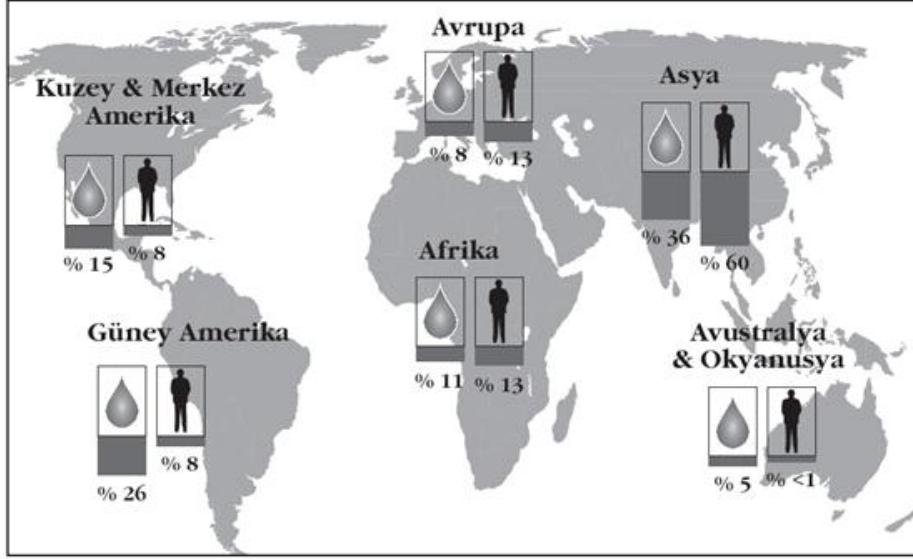
Dünya nüfusunun artmasına bağlı olarak 20. yüzyılda su tüketimi tam 6 kat arttı. 1950’de kişi başına düşen su tüketim miktarı 16 bin 800 metreküp iken bu miktar 2000’de 7 bin 300 metreküpe düştü. Dünya nüfusunun 8 milyarı bulmasının beklendiği 2025’te ise kişi başına su tüketiminin yaklaşık 4 bin 800 metreküpe düşeceği tahmin ediliyor.

Birleşmiş Milletler Çevre Programı’ na göre Dünya’da 1400 milyon km³ su bulunmaktadır. Ancak bu suyun yüzde 97,5’i tuzlu su (deniz ve okyanuslarda) olup yüzde 2,5’i tatlı sudur. Tatlı suların yüzde 69,5’i kutuplarda buzul olarak veya donmuş toprak tabakasında bulunmaktadır. Tatlı suların, yüzde 30,1’i yeraltı suyu, kalan yüzde 0,4’lük bolumu ise yüzey ve atmosfer sularını oluşturmaktadır. Yani kolayca ulaşılabilecek ve kullanılabilir su oranı toplam suyun yüzde 0,4’üdür. Dünyada kullanılan suyun ise yüzde 85’ini nüfusun yüzde 12’si tüketmektedir (BM, 2003).

Birleşmiş Milletler (2003) tarafından, Dünya’nın toplam su kaynağı yıllık 43750 kilometreküp olarak tahmin edilmektedir. Kıtalar ölçeğinde Amerika toplam su kaynağının % 45, Asya % 28, Avrupa % 15,5, Afrika % 9’una sahip bulunmaktadır. Kişi başına düşen yıllık kaynak miktarı ise söz konusu kıtalarda sırasıyla; 24.000, 9.300, 5.000, 3.400 metreküp seviyesindedir (BM, 2003: 7).

Aşağıdaki Şekilde, Dünya’da tatlı su kaynaklarının kıtalara ve nüfusa göre dağılımı gösterilmektedir.

şekil 1: Tatlı Su Kaynaklarının Kıtalara ve Nüfusa Göre Dağılımı

Kaynak: (Yıldız; 2007) “Türkiye’de ve Dünya’da Artan Su Sorunları”, s:2

Son yüz yılda dünya nüfusu üç kat artarken, su kaynakları üzerindeki talep yedi kat artmıştır. 1940 yılında dünyadaki toplam su tüketimi yılda 1.000 km³ civarındayken, bu miktar 1960 yılında ikiye katlanmış, 1990 yılında 4.130 km³e ulaşmıştır. Nüfus yoğunluğunun artması ve su kaynaklarının dünya genelinde dengeli dağılmaması nedeniyle yaklaşık 80 ülkede nüfusun % 40’nda su arzı, talebi karşılayamamaktadır (Yıldız, 2007: 3).

Suyun dağılımı, yıllara, mevsimlere ve bölgelere göre eşit bir dağılım sergilememektedir. Su varlığının değerlendirilmesi, genelde kişi başına düşen su miktarı ile belirlenmektedir. Bu nedenle, nüfusun dağılımı da su potansiyelinin değerlendirmesinde önemli bir ölçüttür. Değerlendirme de, kişi başına düşen su miktarı 1000 m³’ün altında olan ülkeler “su fakiri”; 1000 ile 3000 arasında olanlar “su kısıtı - su stresi çeken ülke”; 10000 m³’ün üzerinde olan ülkeler ise “su zengini” olarak tanımlanmaktadır (Yüce, 2011: 143).

3.2. Dünya’da Su Endüstrisi ve Suyun Yönetim Biçiminde Yaşanan Gelişmeler

Su kaynakları yönetimi dikkate alındığında, ağırlıklı olarak suların kamu mülkiyetinde bulunduğu ve kamu otoritelerince yönetildiği gözlenmektedir. 1999 yılı rakamlarıyla, su hizmetlerinin, Asya ülkelerinde % 99’u; Afrika ülkelerinde % 97’si; Orta ve Doğu Avrupa ile Güney Amerika ülkelerinde % 96’sı; Kuzey Amerika ülkelerinde % 95’i ve Batı Avrupa ülkelerinde % 80’i kamu otoriteleri marifetiyle yürütülmektedir. Dolayısıyla dünya genelinde özel su piyasasının sınırlı kaldığı görülmektedir. Ancak, son yıllarda piyasalaştırma eğiliminin ağırlık kazandığı vurgulanmalıdır (TODAİE, 1999: 78).

Son yıllarda su yönetimi anlayışında değişiklik önerileri, özellikle BM, Dünya Bankası ve OECD gibi uluslararası zeminlerde tartışılmaktadır. Bir başka ifadeyle su yönetimi anlayışı anılan sorunlar dolayısıyla küresel bir konu olarak ele alınmaktadır. Su kaynakları yönetimi ile ilgili olarak BM konunun

evre ve sağlık, Dünya Bankası ve OECD ise ağırlıklı olarak ekonomik boyutu ile ilgilenmektedir.

Birleşmiş Milletler tarafından evre ve su konulu birçok konferans ve toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantılardan uluslararası girişimler bakımından dönüm noktası teşkil eden toplantı, 1992 yılında Dublin'de düzenlen "Su ve evre Konferansı"dır. Söz konusu konferans kapsamında su kaynakları yönetimine ilişkin yeni yaklaşımlar ortaya konmuştur. Ayrıca, suyun ekonomik bir mal olarak kabul edilmesi gerektiğinin yanında, tatlı suyun evre, yaşam ve kalkınmanın sürdürülebilmesi bakımından değerli ve sınırlı bir kaynak olduğu belirtilmiştir.

OECD tarafından, su talebinin gerek miktar gerekse kalite bakımından karşılanması konusunda tercih edilen yöntem, "Talep Yönetimi" yöntemidir. Bu yöntem çerçevesinde talep miktarı, arz miktarına yaklaştırılır. Bu amaca yönelik olarak kullanılacak araçlar; regülasyon, fiyatlandırma, eğitim, su kullanım haklarının esnekleştirilmesi ve işletme denetimi olarak sıralanmaktadır. Bu görüşten hareketle, OECD'nin de su yönetiminde piyasa odaklı mekanizmaları tercih ettiği savunulabilir (TODAİE, 1999).

Dünya Bankası'na göre su kaynakları yönetiminde işletme ve dağıtım sistemlerinin merkezden yönetimi yönteminden vazgeçilmesi, maliyet odaklı fiyatlandırma, çıkar gruplarının yönetime doğrudan katılımı, suyun ekonomik bir mal olarak kabul edilmesi ve kapsamlı bir politika çerçevesinin çizilmesi tercih edilmelidir. Bu neriler dikkate alındığında, Dünya Bankası politikalarının, BM'nin ilkeleri ve OECD politikaları ile uyumlu olduğu görülmektedir (Finger & Allouche, 2002).

Avrupa Birliği (AB), ye ülkeler tarafından su hizmetinin verilmesinde, "maliyet odaklı fiyatlama" izlenmesini sağlamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla AB' nin de bu konuya iktisadi açıdan yaklaşmasının yanında, "maliyet odaklı fiyatlama" ilkesiyle konunun sosyal yönünü de göz önünde bulundurduğu söylenebilir.

3.3. şebeke Suyu Endüstrisinin Doğal Tekel Niteliği ve Bazı lkelerin Bu Alandaki Uygulama rneklere

Doğal tekellerin önemli bir özelliği ortalama maliyetlerin üretim miktarındaki artışa bağlı olarak azalması, yani pozitif ölçek ekonomilerinin varlığıdır. Su endüstrisi, şebeke endüstrileri arasında doğal tekel koşullarının en yaygın olduğu örnek olarak bilinmektedir. Endüstride, ürünün aynı bölgede birden fazla boru hattı üzerinden sağlanması etkin olmaması, endüstrinin tek aktörlü yapısının rasyoneli durumundadır. Ayrıca, belli bir üretim miktarına kadar ölçek ekonomilerinden bahsetmek mümkündür (OECD, 2004).

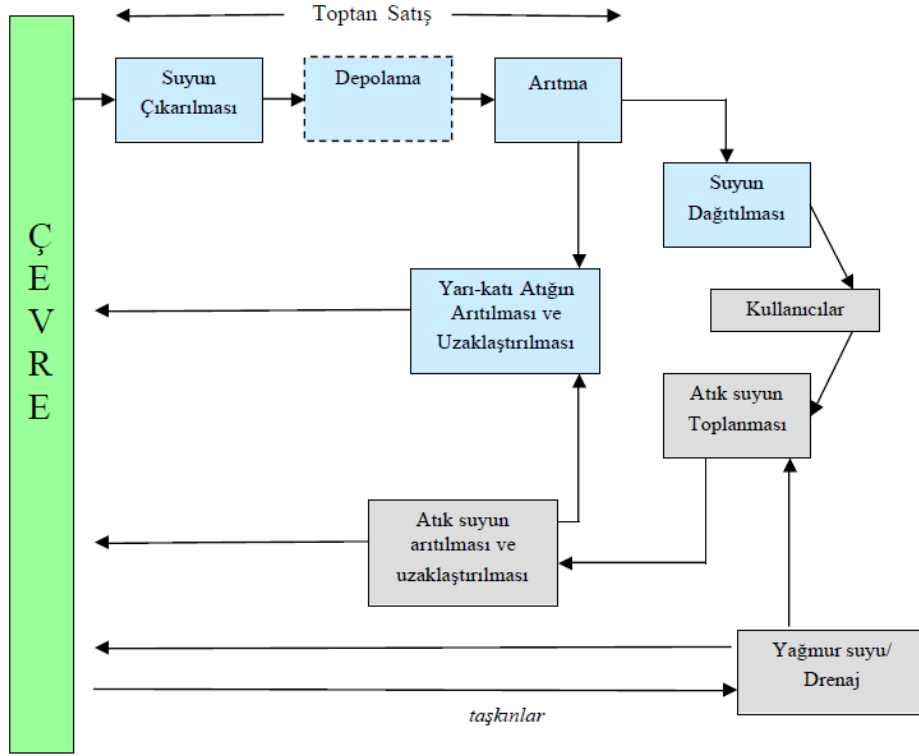
Su şebekelerinin genel olarak belediye veya bölgesel otoriteler tarafından kamu hizmet tekeli olarak inşa edilmiş ve işletilmiş olması nedeniyle, endüstri "yerel tekeller" bütününden oluşmaktadır (Armstrong, Cowan & Vickers, 1994). Su endüstrisi, teknik açıdan birbiriyle ilişkili beş dikey asama ile açıklanabilir (WRC, 2002: 14):

1. Suyun ıkarılması
2. Arıtma
3. Dağıtım

4. Atık suyun toplanması
5. Atık suyun arıtılması ve uzaklaştırılması

Aşağıdaki şekilde, bir şebeke suyunun tedarik ve kullanım sonrası tahliye sureci aşamalı olarak gösterilmektedir.

şekil 2: şebeke Suyunun Tedarik ve Kullanım Sonrası Tahliye Sureci

Kaynak: <http://europa.eu.int/comm/competition/publications/#water>. erişim: 14.01. 2012

Su endüstrisinde çokça kullanılan “toptan satış” terimi, suyun çıkarılması ve arıtılması aşamalarını kapsamaktadır. AB yesi lkelerin birçoğunda su arzının dikey yapısı bu aşamada kırılmakta ve bölgesel bazda bir oluşum toptan arzı karşılarken suyun son kullanıcılara dağıtımını ve perakende satışını belediyeler (ya da belediyelere bağlı kuruluşlar) tarafından gerçekleştirilmektedir (WRC, 2002). Burada önemli olan husus, suyun ağır bir ürün olması ve yüksek taşıma maliyetleri gerektirmesi sebebiyle kıt olduğu alanlara toptan arzının g olmasıdır.

şebeke suyu yönetiminin özel sektöre devri konusunda Dünya’daki bazı ülke rneklarine bakılırsa;

3.3.1. İngiltere

İngiltere’de 1973 yılında su ve kanalizasyon hizmetlerinden sorumlu 10 bölgesel su otoritesi kurulmuş, bu otoriteler su ve atık su hizmetlerinin yanı sıra düzenleyici fonksiyonları da üstlenmişlerdir. Söz konusu dikey bütünleşik tekeller, özel sektör mülkiyeti altında daha yüksek performansla kavuşacakları teziyle 1989 yılında varlık satışı yoluyla özelleştirilmiş ve hisseleri halka arz edilmiştir. Özelleştirme öncesinde de var olan ve nüfusun % 25’ine sadece su hizmetleri sunan 29 özel firma faaliyetlerine devam etmiştir. Bu firmaların sayısı 2004 itibarıyla 14’e düşmüştür (OECD, 2004: 45).

Özelleştirme ile birlikte kapsayıcı bir düzenleyici rejim oluşturulmuş ve eski su otoritelerinin yekpare fonksiyonları iktisadi ve çevresel düzenleyiciler arasında paylaştırılmıştır. İngiltere’de özelleştirme sonrası dönemde özellikle tüketiciler arasında oluşan huzursuzluk, yüksek tutulan fiyat limitleri nedeniyle firmaların aşırı kâr elde etmesi ve fiyatların yükselmesiyle açıklanmaktadır. Özelleştirme sonrası hemen sonrasındaki on yıllık dönemde teşebbüslerin kar artış oranı ortalama % 142 dolaylarında olmuştur. Teşebbüs bazında incelendiğinde bireysel kar artış oranı % 898 gibi anormal rakamlar seviyesindedir (Dore ve diğ.: 44). Hemen hemen diğer tüm altyapı hizmetlerinde fiyat artışları enflasyonun altındayken, su fiyatlarının enflasyonun üzerinde artması İngiltere su sektörünün o dönemde dikkat çeken bir özelliğidir. Ancak daha sonra bu sorunun giderilmesi ve tüketici çıkarlarının korunması yönünde çalışmalar yapılmıştır (WRC, 2002: 39).

3.3.2. Fransa

Fransa modelinde etkinliğin rekabetçi ihaleler yoluyla sağlanması beklenirken sektörün özellikle oligopolistik yapısı ve güçlü firmaların yerel otoritelerle geleneksel yakınlığı rekabetin sağlanabildiğini söylemeyi zorlaştırmaktadır. Fransa su sektöründe üç büyük çokuluslu şirket pazardaki en yüksek paylara sahiptir: Vivendi Water (% 51), Suez-Ondéo (% 24) ve Bouygues-SAUR (% 13) (OECD, 2004: 51).

Özel Sektör katılımı sonrasında piyasada Fransız kökenli üç teşebbüsün payı % 90’lar seviyelerine ulaşmıştır. Bu tablonun korumacılığın bir göstergesi olduğu ve AB anlayışıyla çeliştiği ileri sürülebilir. Anılan teşebbüsler yüksek fiyat ve kar oranları ve sermaye yardımları eşliğinde iç pazarda ekonomik gücünü artırmış, böylece çok uluslu şirket konumuna ulaşmıştır. Özel sektör katılımı sonrasında fiyat artışları incelendiğinde özel kesim tarafından hizmet verilen yerlerde fiyatların çok daha yüksek oranda arttığı görülmektedir (Euromarket, 2004: 28)

1993 yılında yürürlüğe giren “Sapin Yasası”, ihalelerde teklif verme sürecinin şeffaflığını sağlamaya ve sözleşmelerin yenilenmesinde de rekabetçi ihalelerin yapılmasına yönelik düzenlemeler getirmiş, 1995 “Bernier Yasası” ile imtiyaz sözleşmelerinin süresi 20 yıl ile sınırlandırılmıştır. 1993 sonrası dönem için sözleşmelerin ortalama süresinin 17 yıldan 11 yıla düşmesi, yenilenen sözleşmelerin % 80-90’ında eski sağlayıcının ihaleyi kazanmasına karşılık her ihalede ortalama 2 - 4 teklifin alınmaya başlanması ve teklif aşamasında fiyatların ihale öncesine göre % 10 düşmesi gibi gelişmeler yaşanmıştır (WRC, 2002: 43).

3.3.3. Meksika

Meksika’da 1990’lı yılların başından itibaren su işleri özel sektöre aılışmış ve bu işlerin kolaylaştırılması için Anayasa dahi değiştirilmiştir. Su ve kanalizasyon işleri tümüyle yerel yönetimlere aktarılmış ve bu yetki devrinden sonra Meksika su sisteminin % 20’si on yıl içinde özelleştirilmiş, iki Fransız şirketi Suez ve Vivendi yanında bir de İngiliz şirketi United Utilities ile İşpanyol Aguas de Barcelona Meksika’da pazarın yöneticileri durumuna gelmiştir (TMMOB, 2009: 28).

Meksika hkmeti 2001 yılında su özelleştirmesinin yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla PROMAGUA (Su Sağlayan şirketlerin Modernizasyonu) adı altında bir program başlatmıştır. Nüfusu 50.000’den fazla olan 678 belediye (lke nüfusunun %70’den fazlası) bu program kapsamına alınmıştır. Dünya Bankası da bu programı desteklemek amacıyla Meksika Ulusal Su Komisyonu’na 250 milyon dolar kredi vermiştir. Dünya Bankası PROMAGUA programına maddi destek sunmasının yanında kendi bünyesindeki çalışanlarla da destek vermiştir. Dünya Bankası ile çokuluslu şirketlerin su konusundaki politikalarını Meksika’da etkin bir şekilde uygulayan PROMAGUA, su hizmetlerinin kamu tarafından sağlanmasını hükme bağlayan yasaların değiştirilmesi koşuluyla belediyelere kredi vermiştir (TMMOB, 2009: 82).

3.4. Su Endüstrisinin (zellikle şebeke Suyu) zel Sektör İşletmelerine Devri Sonrasında Ortaya ıkabilecek Sakıncalar

şebeke suyunun özel işletmelere devri bazı çekinceleri beraberinde getirmektedir. Bu ekincelere kısaca değinmek yerinde olacaktır. (Beecher, 1999)’a göre olası çekinceler şunlardır:

- Su hizmetlerinin tekelci karakteri, dikkate alındığında, özel teşebbüslerin zorunlu tktim malı niteliği taşıyan sektörde tekelci gücü ele geçirmesi, zelleştirme sonrası piyasanın regülasyona tabi kılınmasına karşın, sıkıntı yaratmaktadır.
- Su hizmeti iktisadi anlamının dışında bazı işlevler de yüklenmektedir. Su, insan hayatı bakımından zorunlu bir ürün niteliği taşımakta, bu nedenle kamu yararı ilkesiyle özdeşleştirilmektedir. Ayrıca sağlığın koruması, yangınla mücadele gibi son derece önemli ikincil işlevlere sahip bulunmaktadır. Diğer yandan su sınırlı bir doğal kaynaktır.
- Bir diğer çekince özel sektöre devir sürecinde yıkıcı rekabetin yaşanmasıdır. Yıkıcı rekabet, yüksek fiyat teklif etme şeklinde gerçekleşmektedir. Devir sonrasında regülasyon otoritesi tarafından tespit edilen fiyat, dolayısıyla karlılık, yıkıcı nitelikteki fiyatı karşılamayabilmektedir.

4. TÜRKİYE’DE (GENELDE) SUYUN VE (ÖZELDE) şEBEKE SUYU ENDÜSTRİSİNİN DURUMU VE YAşANAN GELİşMELER

4. 1. Türkiye’de Suyun Genel Durumu

Üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye’nin 8.300 km uzunluğunda kıyı şeridi bulunmaktadır. Türkiye’nin toplam yüzey alanı 779.452 km² olup, %

98,17'si toprak, geriye kalan % 1,83'ü suyla kaplı alandır. Türkiye'de řu anda yapımı tamamlanmış yaklaşık 230 baraj bulunmaktadır. Türkiye suyunun % 15'i içme ve kullanmada, % 75'i tarımsal sulamada, % 10'ü ise sanayide tüketilmektedir (İMO, 2009: 30).

Türkiye'nin yıllık brüt yüzeysel su potansiyeli 193 milyar m³'tür. Bu brüt potansiyelin yüzde 58'i, 112 milyar m³'ü ekonomik ve teknolojik şartlar göz önüne alındığında, kullanılabilir su potansiyelidir. Bu potansiyel değerlendirildiğinde, Türkiye'de kişi başına düşen yıllık teknik ve ekonomik olarak kullanılabilir su miktarı, 1430 m³'tür. Bu rakam da ifade etmektedir ki Türkiye su stresi çeken ülke durumundadır. Ayrıca 112 milyar m³'lük su potansiyelinin, 40 milyar m³'lük (% 36) bölümü değerlendirilebilmektedir. Geri kalan kısmı verimli kullanılamamaktadır (İMO, 2009: 30).

2030 yılında nüfusumuzun 100 milyona ulaşacağı, su kaynaklarının yüzde 100 verimle kullanılacağı düşünülse bile, kişi başına düşen su miktarı 1000 m³'e düşeceği ve Türkiye'nin de su fakiri ülkeler arasına gireceği bilinmelidir. 2030 yılı projeksiyonlarına göre su talebinin karşılanabilmesi için gereken yatırım miktarının; sulama için 28,5 milyar ABD Doları, endüstriyel kullanım için 22 milyar ABD Doları, içme - kullanma için 20 milyar ABD Doları ve gerekli çevre yatırımları için 3 milyar ABD Doları olmak üzere 73,5 milyar ABD Doları olacağı tahmin edilmektedir (Yüce, 2011: 144).

Aşağıdaki tabloda, Türkiye'de, doğrudan ya da dolaylı olarak, su ile ilgili sorumlulukları bulunan kuruluşlar yer almaktadır.

Tablo 2: Türkiye'de Su İle İlgili Sorumlulukları Bulunan Kuruluşlar

<i>Kurumlar</i>	<i>Sorumluluklar</i>
Çevre ve Orman Bakanlığı	Su kaynakları kirliliğı önlenmesi, çevresel standartlar, izin ve denetim, Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) raporlarının hazırlamak, nehir havzaları için koruma projelerin planlamak.
Sağlık Bakanlığı	İçme suyu, kaynak suyu, mineral ve şifalı suların kalite kontrol etmek, içme suyu yasasının oluşturulmak.
İller Bankası	Kentsel yerleşimlerdeki su yönetimi, su ve atık su arıtımı tesislerinin planlamak ve finansmanı sağlamak.
Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)	Su kaynakları yatırımlarının genel planlaması yapmak.
Belediyeler ve Büyükşehir Belediyeleri	Su ve kanalizasyon idareleri endüstriyel atık su deşarj denetlemek, atık su arıtım tesislerinin yapmak, işletimi ve bakımını sağlamak.
Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı	Balıkçılık ve su ürünleri mevzuatını yapmak ve sahaların kalitesinin izlenmek, zirai ilaç kontrolünü yapmak ve izlenmesini sağlamak.
Kültür ve Turizm	Turistik bölgelerde atık su arıtım alt

Bakanlığı	yapılarının kontrolü
İl Özel İdareleri	(İdareleri daha önce Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün sorumluluğunda olan) nüfusu 3000'den az köylere içme suyu ve kanalizasyon sistemini sağlamak.
MTA Genel Müdürlüğü	Su kaynaklarını araştırmak ve izlemek.

Kaynak: İMO (İnşaat Mühendisleri Odası) (2009) Su alışma Grubu "Su Hakkı Raporu", s:32

Türkiye'de su kaynaklarının kullanımı konusunda üç kurum ön plana çıkmaktadır. Bunlar; Devlet Su İşleri (DSİ), İller Bankası ve belediyelerdir. Bunlardan belediyelere, kanuni düzenleme ile su hizmetlerini özel teēebbslere sözleşme yoluyla devredebilmelerine olanak sağlanmıştır.

Bu kuruluşlar dışında, 2 Kasım 2011 tarihinde 658 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulan Türkiye Su Enstitüsü (SUEN) vardır. Orman Ve Su İşleri Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan bu kuruluşun görevlerinden bazıları; ülkemizin kısa ve uzun dönemli su yönetimi stratejisinin geliştirilmesi, su yönetimi ile ilgili görev yapmakta olan kurum ve kuruluşlar arasında eēgdm sağlanmasına yönelik bilgi üretilmesi sayılabilir. Ayrıca, sürdürülebilir su politikalarının geliştirilmesi ve küresel su meselelerinin üzülmesi yönünde stratejiler üretilmesine katkı sağlamak bu kuruluşun bir başka amacıdır (SUEN, 2012).

4. 2. Türkiye'de İçme Suyu ve Atık Su Hizmetlerinin Yönetimi

Türkiye'de içme suyu olarak kullanılacak su, kaynak, gl, akarsu, baraj ve kuyulardan çekilmektedir. Kullanım amacıyla, sözü edilen kaynaklardan elde edilen su miktarı yaklaşık 4 milyar m³ dolaylarındadır. Türkiye'de şebeke suyundan faydalanan kişi sayısı her geçen gün artmaktadır. 2004 yılı rakamlarına göre toplam nüfusun %78'ine şebeke suyu hizmeti verilmektedir.

Türkiye'de su kirlenmesini nleme ve atık su arıtımı konusunda Dünya ortalamasının oldukça altındadır. Türkiye'de toplam nüfusun yüzde 68'ine kanalizasyon şebekesi hizmeti verilmektedir. Toplam nüfusun sadece yüzde 34'ne atık su arıtma tesisi hizmeti verilmektedir. % 34 oranı, OECD lkeleri ortalamasının (% 64) ok altındadır (İMO, 2009: 31).

lkemizde şebeke suyunun tedariki ve tahliyesi hizmeti, yüksek oranda, birer yerel yönetim birimi olan belediyeler eliyle yerine getirilmektedir. Bu kurumlar, söz konusu hizmetin sunumu karşılığında, maliyetlerin karşılanması, hizmetin devamlılığı ve yeni yatırımların gerçekleştirilmesi için su abonelerinden tükettikleri su miktarına bedel almaktadırlar. Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü'nün kuruluş ve görevlerini belirleyen 2560 Sayılı Kanun maddesi ile de bu kurumların en az % 10 karlılıkla çalışması zorunlu kılınmıştır (Yüce, 2011; Bağdadioğlu, 2009). İlgili kanun, bu kurumların verdikleri su ve kanalizasyon hizmetlerini, özel sektör işletmeleri eliyle yerine getirebileceklerini ifade etmektedir.

4. 3. Türkiye’de Şebeke Suyu Sektöründe Serbestleşme Uygulamaları

Türkiye’de su hizmetlerinin sözleşmeler yoluyla özel teşebbüse devri uygulamalarını iki başlık altında incelemek yerinde olacaktır. Birincisi su ve atık su hizmetinin belirli bir bölümünün devridir. Bu uygulamaya Mersin, Ankara ve Kayseri’de rastlanılmaktadır. İkincisi ise hizmetin bir bütün olarak imtiyaz sözleşmesi vasıtasıyla devredilmesidir. Bu yöntem ise Antalya ve İzmit’te uygulanmıştır.

4. 3. 1. Kısmi Devirler: Mersin Örneği

Mersin örneğinde ayrı ihaleler ile özel teşebbüse devredilen başlıca hizmetler Őunlardır (TODAİE, 1999: 120):

- Kanalizasyon ve suyu borularının temizlenmesi hizmeti
- İçme suyu Őebekesi arıza onarım hizmet
- Arıtma tesisi ve isale hattı işletmesi hizmeti
- Pompa istasyonlarının işletilmesi hizmeti
- Kanalizasyon Őebekesi arıza onarım hizmeti
- Yağmursuyu, içme suyu ve kanalizasyon Őebekesi döŐeme hizmeti
- Sayaç okuma hizmeti

Mersin örneği ile ilgili olarak TODAİE (1999)’da yer verilen tespitlerden ikisi önem taşımaktadır. Bunlardan birincisi hizmetlerin özelleştirilmesinin geleneksel ihale yöntemi ile gerçekleştirildiği, ikincisi ise ihalelere giren Şirket sayısının düşük olması ve Őirketlerin aralarında anlaşmak suretiyle ihalelerde rekabet ortamını bozmalarıdır.

Ankara örneğinde 1996 - 1998 yılları arasında özel teşebbüse devredilen başlıca hizmetler Őunlardır:

- Merkezi atık su arıtma tesisi işletmesi hizmeti,
- Sayaç okuma hizmeti,
- Sayaç sökme takma hizmeti.

Kayseri’de 1995 yılında sayaç okuma ve tamir hizmeti özel teşebbüse devredilmiş, ancak alınan hizmete ilişkin Őikayet başvuruları üzerine, teftiŐ kuruluna yaptırılan inceleme sonucunda 1997 yılından itibaren sözleşme feshedilmiş ve anılan hizmetler belediye tarafından verilmeye başlanmıştır.

4. 3. 2. Hizmetin Bütün Olarak Devri

4.3.2.1. Antalya Örneği

Antalya, 1993 yılında büyükşehir belediyesi statüsünü elde etmiştir. Bu tarihten önce su ve atık su hizmetleri belediye bünyesinde çalışan bir müdürlük tarafından yürütölmekteydi. Büyükşehir belediyesi statüsünün kazanılmasını takiben 1994 yılında Antalya Su ve Atık su İdaresi (ASAT) kurulmuştur. ASAT, 1995 yılında Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (UİKB) ile 100 milyon ABD Doları tutarında bir kredi sözleşmesi imzalamıştır. Anılan anlaşma uyarınca Antalya’da su ve atık su hizmetlerinin işletmeciliği uluslararası ihaleye

Çıkarılmış ve anılan hizmetler 1.1.1997 tarihinde başlamak üzere on yıllık bir süreyi kapsamak üzere Lyonnaise Des Eaux adlı teşebbüse devredilmiştir.

Taraflar arasında akdedilen kredi anlaşması uyarınca projenin amacı; Antalya'nın içme suyu, kanalizasyon ve yağmur suyu drenajı gereksinimlerini mümkün olabilecek en düşük maliyetle karşılamaktır.

Proje kapsamında anılan hizmetlerin özel sektöre grdrlmesini temin etmek üzere bir Proje Yönetim Birimi ihdas edilmesi, bu birimin işlevlerinin daha sonra kurulacak bir şirkete devredilmesi, söz konusu şirketin anılan hizmetleri, kira ya da yönetim sözleşmeleri vasıtasıyla özel teşebbüs işleticilerine devretmesi ngrlmştr. Hizmetlerin özelleştirilmesini hüküm altına alan anlaşma, hizmetlerin fiyatlandırılması konusunu ayrıca düzenlemiş, böylece elde edilecek kar seviyesini garanti altına almıştır. Bu çerçevede belirlenecek tarifelerde ASAT' ın işletme giderleri, özel işleticileri harcamaları, diğer şirket giderleri, geleceğe yönelik yatırım programı için katkı payı ve borç geri ödemeleri toplamını karşılayacak bir fiyatlandırma politikası benimsenecektir. Tarifelerin tespitinde kamu hizmeti anlayışı içinde bazı kesimlerin desteklenmesi yönünde herhangi bir düzenleme öngörülmemiştir (TODAİE, 1999: 158).

Kredi anlaşmasının yukarıda zikredilen hükümleri uyarınca, Antalya Büyükşehir, Muratpaşa, Kepez, Konyaaltı belediyeleri ile ASAT ve Antalya Ticaret ve Sanayi Odası ortaklığı ile Proje Yönetim Birimi'nin yetkilerini devralmak üzere Altyapı Yönetim Danışmanlık Hizmetleri A.ř. (Aldaş) kurulmuştur.

1996 yılında ASAT ile Aldaş arasında akdedilen sözleşme hükümleri uyarınca, Aldaş, ASAT' ın vermekle yükümlü kılındığı hizmetlerin yönetimini üstlenmiş, bu çerçevede yatırım projelerinin tasarlanması, danışmanlığı ve yönetimi ile inşaat işlerini yürüten müteahhidin faaliyetlerini kontrol etmek üzere yetkilendirilmiştir.

Su ve atık su hizmetlerinin işletme hakkının devrine yönelik ihaleyi Lyonnaise Des Eaux- Enka Konsorsiyumu kazanmıştır. Bu çerçevede söz konusu konsorsiyum Antalya Su İşletmeleri A.ř. (Antsu) unvanlı bir şirket kurmuş, söz konusu şirket ASAT ile 26 Kasım 1996 yılında sözleşme imzalamıştır. Bu sözleşme çerçevesinde su ve atık su varlıklarının işletme, bakım ve yönetimi Antsu'ya devredilmiştir. Sözleşmede taraflar arasında doğacak anlaşmazlıkların uluslararası tahkim yoluyla zlebileceği husus da hükme bağlanmıştır.

ASAT ile Antsu arasında akdedilen sözleşme 2002 yılının Mayıs ayı itibariyle feshedilmiş, 2 Haziran 2002 tarihi itibariyle Antalya su ve atık su hizmetleri yeniden ASAT tarafından yrtlmeye başlamıştır. Öte yandan anılan taraflar arasındaki anlaşmazlıkların zm amacıyla uluslararası tahkime başvurulmuştur. Dolayısıyla Antalya' da su ve atık su hizmetleri altı yıl boyunca özel teşebbüs eliyle yürütülmüştür.

4.3.2.2. İzmit rneği

İzmit Su Projesi 3996 sayılı kanun kapsamında gerçekleştirilen ilk YİD (Yap İşlet Devret) projesi olma özelliği taşımaktadır. Proje 1995 yılında İzmit Büyükşehir Belediyesi ile Thames Water, Gama ve Griş ortaklığı tarafından imzalanan antlaşma ile yürürlüğe girmiştir. projenin başlangıcında, yılda 142

milyon metreküp su üretilmesi, bu suyun 100 milyon metreküpünün İstanbul'a satılması öngörölmüştür. Ancak İSKİ, su gereksinimi bulunmadığı, ayrıca bu suyun çok pahalı olduğu gerekçesiyle, satın alma anlaşması akdetmekten kaçınmıştır. Böylece satılamayan su dereye verilmeye başlanmış, ancak proje Hazine garantisi taşıdığından, boşa akıtılan su için ödeme yapılmaya devam edilmiştir (TODAİE, 1999: 165).

İzmit Su Projesi kapsamında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından 1999 yılında 55 Milyon, 2000 yılında 96 milyon m³ olmak üzere iki yıl içerisinde toplam 151 milyon m³ su alındığı, 1999 yılında alınan suyun satışından 6 trilyon TL civarında gelir elde edildiği, bu rakamın 14 milyon ABD Dolarına tekabül ettiği, garantör sıfatıyla Hazine Müsteşarlığı tarafından alınan su için ödenen bedelin 150 milyon Dolar olduğu ilgili Sayıştay raporunda ifade edilmektedir (Sayıştay, 2002: 7-8). Bu rakamlardan hareketle suyun bir m³ fiyatının yaklaşık 4 Dolar olduğu, bu durumda toplam maliyetin sadece % 6'lık kısmının abonelere su satışından sağlanabildiği, bu rakamın aynı tarihlerde diğer belediyelerde uygulanan rakamların yaklaşık üç katına karşılık geldiği belirtilmektedir (TÜSİAD, 2008: 70)

İzmit deneyiminin en önemli eksikliği, projenin temelini oluşturur nitelikteki, üretilecek suyun İSKİ'ye satışının önceden hukuki garantisinin tesis edilmemesidir. Bu durumun, girişimin başarısız olmasında temel etken olduğu söylenebilir. İzmit Su Projesi, sağlam bir hukuki zemine oturmayan ve iyi bir biçimde tasarlanamamış, bu nedenle ekonomik etkinsizliğe yol açmış, öte yandan kamuya büyük bir finansman yükü getirmiş bir serbestleşme örneği özelliği taşımaktadır. Söz konusu projenin bitim tarihi itibarıyla Hazineye yaklaşık 2,2 milyar ABD Doları tutarında bir fatura çıkarmıştır (Yerlikaya, 2003: 47).

Ayrıca, İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ), imtiyaz tipi sözleşmeler büyük yasal ve yapısal değişiklikler gerektirirken, 1997 yılından itibaren "kiralama sözleşmeleri" yöntemiyle özel sektör işletmeleriyle anlaşma yoluna gitmiştir.

Özel sektöre ihale edilmeleri uygulanmış alanlar şunlardır:

- Araç ve tesis bakımı
- Sayaç değişimi, test edilmesi ve onarımı
- Büro temizliği ve bakımı
- Yemek temini
- Bina ve saha bakımı

İSKİ ayrıca bu gelişmelerden sonra Antalya'da uygulanan "sözleşmelerle imtiyazın devri" şeklindeki uygulama yöntemlerini seçenekleri arasına katmış ve gündemine almıştır.

5. SONUÇ

İnsanlığın kullanabileceği tatlı su, Dünya yüzeyinde eşitsiz bir şekilde dağılmıştır. Tatlı su, birçok kişinin düşündüğünün aksine sınırlı bir doğal kaynaktır. Hızlı nüfus artışı, kirlenme, iklimsel değişimler ve suyun verimsiz kullanımından doğan tehditler gün geçtikçe artmaktadır. Bu etkenler dünyada özellikle fiziki olarak su sıkıntısı yaşayan ülkelerdeki su sorununu daha da arttırmaktadır. Artan su sorunları Dünyada olduğu gibi lkemizde de suyun daha akılcı, verimli, planlı kullanımını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, bazı ülkelerde ve Türkiye’de suyun yönetimi ve halka sunumu hizmetinin kamu idarelerinden özel sektör işletmelerine çeşitli yöntemlerle devri örnekleri yaşanmıştır.

lkemizde ekonomik olarak toplam su kaynaklarının % 64’  henüz kullanılmamaktadır. Suya olan talebin artması, suyun nitelik ve niceliksel olarak kötüleşmesi, evre kirlenmesi ve olası iklim değişiklikleri karşısında, ülkemiz açısından su kaynaklarının doğru kullanımının önemi artmıştır ve giderek de artmaktadır. Mevcut su kaynaklarından daha etkin yararlanmak ve henüz kullanımda olmayanları kullanıma sokmak için yeni politika uygulamalarına gereksinim duyulmaktadır. Bu bağlamda, yeni bir yapılanmaya ve bu yapılanmanın temelini oluşturacak yasal düzenlemelere ihtiyaç vardır.

Türkiye’de suya ilişkin hukuki mevzuat, suların mülkiyetinin kamu sahipliğinde bulunduğunu belirtmekte, hizmet yükümlülüğünü ise belediyelere vermektedir. Öte yandan söz konusu mevzuat, hizmet yükümlülüğünün sözleşme ile devredilebileceğine hükmetmektedir. Türkiye’de son yıllarda bu yönde örnek gelişmeler yaşanmıştır. Ancak bu devirler sonrasında, yasal açıdan “denetim” noktasının eksikliği ya da yetersizliği, bu örneklerden bazılarının başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur.

Çalışmada verilen örnekler göre, lkemizde belediyeler su hizmeti verme noktasında değişik politika uygulamalarına gidebilmektedirler. Büyükşehir belediyeleri başta olmak üzere, belediyelerin daha etkin hizmet sunumu yapmaları sonucu bu alanda önemli tasarrufların yapılabileceğini düşünmekteyiz. Bunun için, Türkiye’deki belediyeleri, yeni kurulacak “Su Piyasası Düzenleme Kurulu” (SPDK) vasıtasıyla bir iktisadi düzenlemeye tabi tutmak mümkündür. SPDK, böyle bir düzenleme çerçevesinde her bir belediyeden, belirli bir etkinlik düzeyine çıkmasını isteyebilir ve bunun için kurallar koyabilir. 2011 yılında kurulan Türkiye Su Enstitüsü’nün görevleri; araştırma yapma ve fikir beyan etme düzeyinde olduğu için sınırlıdır ve yukarıda önerilen kurulun ‘kural koyma ve uygulama’ amacını yerine getirme konusunda yetkisizdir ve dolayısıyla da yetersizdir.

Bu bağlamda, çalışmanın geneli ve verilen örnekler de dikkate alındığında, Türkiye’de şebeke suyu hizmetlerinin ekonomik ve sosyal açıdan etkinlikleri artırılabilir. Bunun için, su hizmetlerinin sunumu konusunda, her bir yerel idarenin kendi kurallarına göre hareket etmesinden ziyade, bu idarelerin bağlı olduğu bir düzenleyici kuruma ihtiyaç vardır. Söz konusu kurum, Türkiye’de mevcut olan ve kapsamına giren kişi ve kuruluşlara nihai hüküm koyma yetkisine sahip bağımsız “st kurul” lar arasında yerini alabilir. Siyasi hesapların ve kişisel çıkarların, insanların temel ihtiyaç maddesi olan suya daha etkin ulaşmalarının önüne geçememesi için, böyle bir denetim organının varlığı daha da önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ardıyok, ř. (2002). *Doğal Tekeller ve Düzenleyici Kurumlar, Türkiye İçin Düzenleyici Kurum Modeli*, Rekabet Kurumu Lisansüstü Tez Serisi, No:9
- Armstrong, M., Cowan S. & Vickers J. (1994). *Regulatory Reform: Economic Analysis and British Experience*, Cambridge: The MIT Press.
- Atasoy, V. (1993). *Türkiye’de KİT’ler ve zelleştirme Sorunu*, Ankara: Nurol Matbaacılık
- Beecher, J. A. (1999). Privatization, Monopoly and Structural Competition in the Water Industry Is There Role For Regulation?, *Beecher Policy Research Inc.*, Michigan: USA: Michigan State University Press, pp:327-343
- Bağdadioğlu, N., Başaran, A., Kalaycıoğlu, S. ve Pınar, A. (2009). *Kamu Kolaylıkları Yönetişiminde Yoksulluğun Dikkate Alınması*, Ankara: UNDP & PEGEM
- Bağdadioğlu, N. , (2009). Su Piyasası st Kurulu ve İktisadi Amaçlı Düzenleme için Etkinlik lm: Büyükşehir Su İşletmelerinin Performansının Karşılaştırılması, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Cilt:46, Sayı:534, s: 45-58
- Baytan, İ.(1999). *zelleştirme*, Ankara: TRT Ofset
- akal, R. (1996). *Doğal Tekellerde zelleştirme ve Regülasyon*, DPT Uzmanlık Tezleri, Yayın No: 2455
- Dore, M., Kushener, J., & Zumer, K. (2004) Privatization of Water in The UK and France, *Utility Policy* 12, pp:41-50
- Euromarket (2004) *Analysis of The Legislation and Emerging Regulation at The EU Country Level, Water Liberalization Scenarios*, EU Commission Community Reserch Work Package 4
- European Union (AB) (2002). Water Sector in European Union, alışma No: Comp./2002/E 3/SI 2. 334052
- Finger, M. & Allouce, J. (2002). The Transformation of the Global Water Sector: The Role of the World Bank and Public Sevice TNC, *Working Paper*, Idheap No: 6
- Gkdemir, B. (2008). *şebeke Suyu Sektrnde Serbestleşme Ve Rekabet, Türkiye İçin Politika nerisi*, Ankara: Rekabet Kurumu Yayınları, Yayın No: 0209
- Hurl, B. (1988). *Studies in the UK Economy, Privatization and The Public Sector*, First Published, Oxford: Heinemann
- İMO (İnşaat Mühendisleri Odası) (2009). *Su alışma Grubu, Su Hakkı Raporu*, Ankara
http://www.imo.org.tr/resimler/dosya_ekler/03f0de3afe0fba3_ek.pdf?dergi=144 erişim:17.06.2012
- İTO (İstanbul Ticaret Odası) (1999). *Türkiye’de İçme Suyu Sektörü, Sorunları ve üzüm nerileri*, Yayına Hazırlayan: Metin Yerebakan, İstanbul: İTO Yayınları
- Karabudak, H. ve Müftüoğlu, T. (2002). İktisadi Politikalar Bağlamında Hukuki Düzenleme (Regülasyon) zerine Düşünceler, *Rekabet Dergisi*, Sayı:11, ss:3-15

- OECD (2004). *Competition and Regulation in Water Sector*, Daffe/Comp/Wp (2004-20)
- Paşaoğlu, . (2003) *Doğal Tekellerde Regülasyon ve Rekabet, Bir rnek: İngiliz Elektrik Sektörünün Yeniden Yapılandırılması*, Rekabet Kurumu Uzmanlık Tezleri, No: 14
- R. Powell & K. Hindi (1998) *Computing and Control for the Water Industry, Research Studies*, Birmingham, England: Pr Ltd Press
- Sayıştay (2002) Yap İşlet Devret Modeliyle yapılan İzmit Őhri Kentsel ve Endüstriyel Su Temin Projesi Hakkında Rapor, <http://www.sayistay.gov.tr/rapor/diger/2002/izmitsu/izmitsu.htm>, erişim:03.09.2013
- Shew, W. B. (2000). Natural Monopoly and Yardstick Competition, *Economic Affairs*, Vol.:20, pp: 36-41
- Smith , H. (2012) Understanding resilience: Implications for the water sector, *The Global Water Forum Discussion Paper 1235*, September 2012, Cranfield University
- TMMOB (Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği) (2009). *Küresel Su Politikaları ve Türkiye*, Su Raporu, Ankara: TMMOB Yayınları
- TMMOB (2009) Dünyada Suyun Ticarileştirilmesi ve Su Mücadeleleri *İvme Dergisi* <http://ekolojiagi.wordpress.com/2011/03/01/dunyada-suyun-ticarilestitilmesi-ve-su-mucadeleleri/> erişim: 05.09. 2013
- TODAİE (1999). *Su Hizmetleri Yönetimi - Genel Yapı*, (Ed: Güler, B. A.) Ankara: TODAİE Yayını, No: 298
- TÜSİAD, (2008). *Küresel Su Krizine zm Arayışları: Şebeke Suyu Hizmetlerine zel Sektör Katılımı, Dünya rnekleri Işığında Türkiye İçin neriler*, İstanbul: TÜSİAD Yayın no: T/2008-09/470
- Türkiye Su Enstitüsü (SUEN) <http://suen.gov.tr/tr/icerik/gorevler/8> Erişim: 27.05.2012
- Tosun, M. (2005). *İçme ve Maden Suyu Sektör Araştırması*, Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası Yayınları, No: SA-05-01-01
- United Nations (BM) (2003). The Right to Water - Substantive Issues Arising in the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, *General Comment*, No: 15
- Viscusi, K. J., Harrington, J. E., and Vernon, J. M. (2000). *Economics Of Regulation and Antitrust*, Cambridge, London: The Mit Press
- WRC (Water Research Centre) (2002). Study on the Application of the Competition Rules to the Water Sector in the European Community, <http://europa.eu.int/comm/competition/publications/#water>. Erişim: 14.01. 2012
- Yerlikaya, K. (2003) Türkiye'de Yap-İşlet-Devret Modeli ve Kamu Borçlanması, <http://www.marmara.edu.tr/maliyeseempozyumu/tebligler/5-3.doc> erişim: 15.01.2012
- Yıldız, D. (2010). Türkiye'de ve Dünya'da Artan Su Sorunları, http://topraksuenerji.org/Dunya_da_ve_Turkiye_de_Artan_Su_Sorunlari.pdf erişim: 05.01.1012
- Yüce, N. (2011). Su Hakkı Kampanyası, *Mezopotamya Enerji Forumu Bildiriler Kitabı*, 21-22 Ekim 2011: Diyarbakır, ss:142-149

KÜRESEL DÜNYADA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ EKONOMİK KALKINMADAKİ ROLLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN ASSESSMENT CONCERNING THE ROLES OF NON- GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN TERMS OF ECONOMIC DEVELOPMENT IN A GLOBALISED WORLD

Prof. Dr. Ali Yılmaz Gündüz
İnönü Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

Yrd. Doç.Dr. Mehmet Kaya
Dicle Üniversitesi, Ergani MYO

Öz

Gelişme, modernleşme ve ilerleme ile iç içe geçmiş olan kalkınma kavramı, II. Dünya Savaşından sonra başlayan yeniden yapılanma süreciyle kullanımı yaygınlaşmıştır. Kalkınmanın ne olduğu sorusuna cevap çok kolay olmamakla birlikte ekonomik olarak, kişi başına düşen geliri arttırarak toplumsal refahı yükseltmek şeklinde tanımlanmıştır. Kalkınmanın nasıl sağlanacağına ilişkin geliştirilen tüm politikalarda ilk akla gelen kurum tabi ki devlet olmuştur. Ancak küreselleşme ile birlikte etkisi azalmaya başlayan ulus devlet, kapitalizm tarafından ekonomik kalkınma için uygun bir aktör olmaktan çıkarılmıştır. Geleneksel kalkınma politikalarının başarısızlığı da, kalkınmada rolün devletten sivil toplum alanında faaliyet gösteren kar amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşlarına (STK) geçmesine ve onların kalkınmanın bir aktörü olarak işlev görmesine yol açmıştır. Öyle ki kalkınma sürecine giren ülkelerde STK'ların niceliksel ve niteliksel olarak toplumsal yaşamda önemleri artmış ve ülkelerin kalkınması için önemli kurumlar haline gelmiştir. Türkiye'de STK'ların gelişme düzeyi Avrupa'daki kadar olmasa da, tüm liberal demokrasilerde olduğu gibi bir sivil alan zamanla belirginleşmeye, tarihimizde önemli işlevler üstlenen STK'lar günümüzde yaygınlaşmaya ve toplumsal gelişme faaliyetlerinde katkıları artmaya başlamıştır. Bu çalışmada STK-kalkınma ilişkisi hem genel olarak hem de sosyo-ekonomik kalkınmasını sağlamaya çalışan Türkiye açısından ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Sivil toplum kuruluşları. Küreselleşme, kalkınma.

Abstract

The notion of development, a notion interpenetrated with the notions of improvement, modernisation and progress, has been widely used in the restructuring process after the World War II. It is not easy to define this notion; however it is simply defined as enhancing the social welfare by increasing the income per capita. The state has always been the very first organization that comes to mind in terms of development and its realisation. But as the nation state loses its effect parallel to the process of globalisation, it has been dismissed not being a proper actor for development. On the other hand, the failure of the traditional development policies have caused that this role

has been transferred to non-governmental organizations which operate as non-profit civil society entities undertaking the function of an actor in terms of development. In fact the NGOs have become important organizations in terms of development for the countries which have entered into the phase of development both in quantitative and qualitative manner. Such organizations motored by civil society aren't so developed and effective in Turkey compared to the ones in Europe. But a civil scope has also become evident in Turkey in the course of time and these organizations, which took over important functions in the history of our society, go ahead becoming widespread and popular more with their ever increasing contribution in social development. The relationship between NGOs and development is handled in this study both as a whole and in terms of a Turkey striving to become a developed country so far as socio-economic progress is concerned.

Key Words: *Non-governmental organizations (NGOs), globalisation, development.*

1. GİRİŞ

Günümüzde küreselleşme, ulusal kültürlerin, ulusal ekonomilerin ve ulusal sınırların özöldüğü, sosyal hayatın büyük bölümünün küresel aktörler tarafından belirlendiğı, yeni ve hızlı ekonomik dönüşüm süreci olarak değerlendirilmektedir. Küresel ekonomi kavramı ise küreselleşme sürecinin oluŐturduğı bir ekonomik başarı modeli olarak ele alınabilir (Hirst ve Thompson, 2003:28). Küresel bir ekonomi, ulusal ve uluslar arası ekonomilerden farklı olarak ideal bir tiptir ve bu model uluslar arası ekonomiyle karşılaştırılarak geliŐtirilebilir. Küresel ekonomide hakimiyet için iŐbirliğı, küresel ve stratejik bir paradigma olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortak çıkar ve düşmanlık üreten sert anlayıŐlı hareket planları yerine bütünleŐmeyi tamamlayıcı yumuŐak duyarlı ve duygusal anlayıŐlar birliktelik hâkimiyetini güçlendirecektir (Papatya, 2003:30).

Küresel ekonominin doğası rekabetin temel dokusunu deęiŐtirmekte, aktörlerin rolleri ve oyunun kuralları yeniden biçimlenmektedir. Yenilik, gerekli bir unsur olarak değişen dünyada karşımıza çıkmaktadır. Önceden hiç olmayan beklentiler ve ortaklıklar pazar bulabilmekte; esneklik, hız, bütünleşme, meydan okuma ve sürdürülebilir yaratıcılık ve yenilikçilik gibi kavramlarla daha da netleŐtirilmeye çalıŐılan beklentilerin ağırlığı yaşanmaktadır (Hitt Duane ve Hoskisson, 1999:10).

Küresel ekonomi yönetiminde yer alan ilişki ağırları yeni gerçekleri ve sektörleri tanımlamaktadır. Artık dünyada sadece kamu sektörü ve özel sektör yoktur. Bunlarla ilişkili ve bunları derinden etkileyerek aralarındaki iliŐkilere giren ve değişik eylem planlarının hazırlanmasına yol açan sosyal bir sektör daha vardır. Bu sosyal sektör, farklı tartışmaları çapraz kesen bir içeriğe sahiptir. Bu içeriği ifade eden sivil toplum kuruluşlarının (STK) yapısı, iŐleyiŐi ve niteliklerinin anlamlandırılması ile küresel ekonomi yönetimiyle baędaŐtırılması çalıŐmamızın temel boyutunu teşkil etmektedir. Başka bir ifade ile gelecek varsa ekonomik, sosyal ve politik sorunları çözmeye yönelik ortak akılı ve stratejik niyeti ortaya koyarak geleceği etkilemek, tasarlamak ve inŐa etmek gerekecektir. Bu noktada sivil toplum kuruluşlarının rolleri çok fazla

olup, kendi dokularına uygun ve dünya ile bütünülemede sorun yaratmayacak modelleri ve politikaları geliştirmesine imkân sağlayacaktır. Bu alışma küresel tartışmaların ve eleştirilerin eşiğinde sivil toplum kuruluşlarının ekonomik kalkınmadaki rolünü açıklamaya yöneliktir. Bu amaç doğrultusunda öncelikle sivil toplum kuruluşlarının tanımı, işlevleri, Avrupa ve Türkiye’deki tarihsel gelişimi incelenmeye çalışılmaktadır. Daha sonra küreselleşme ile birlikte STK’ların değişen işlevleri ve son olarak STK kalkınma ilişkisi genelde ve özelde ülkemiz açısından değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

2. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ TANIMI VE İŐLEVLERİ

Toplumlar, içerisinde insanların örgütlenme biçimleri, kendilerini ve çevrelerini anlamlandıran bakış açılarına göre zamanla farklılıklar göstermekte, bu bakımdan da toplumlar; ilkel toplum, feodal toplum, ağdaş toplum gibi bir takım sınıflandırmalara tabi tutulabilmektedir. Sivil toplum ise, bir anlamda çağımızın gelişmiş ve demokratik toplumlarının adı olmaktadır. Bu boyutuyla da sivil toplum, hiçbir üst kimliğe ve gerçekçiliğe başvurmaksızın kendi gelişimini yönlendirebilen ve anlamlandırabilen, bunun için gerekli dinamikleri barındıran, devletten özerk, sürekli bir gelişme içerisinde bulunan bireyler ile örgütlenmeler topluluğudur (Marangoz, 2009:43).

Sivil toplum, devletle toplum arasındaki ara kademeyi ifade eder. Bu anlamda sivil toplum, büyük ölçüde politik toplumun, başka bir deyişle devletin dışında kalan ve toplumsal gruplar tarafından doldurulan alanı ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır. Sivil toplum kavramı giderek katılıma açık, farklılaşmış, demokratik bir toplumu ifade etmek üzere daha geniş anlamda kullanılmaktadır. Bugün sivil toplumla demokratik toplum neredeyse eř anlamda kullanılan kavramlar haline gelmiştir. Sivil toplumu omuzlayan sosyal veya siyasal gruplar sivil toplum örgütleridir. Bu tür gruplar uluslararası literatürde Non Governmental Organizations (Hükümet Dışı Kuruluşlar) olarak da ifade edilmektedir. Türkiye’de bu tür grupları ifade etmek üzere “Sivil Toplum Kuruluşları” (STK) veya “Sivil Toplum Örgütleri” (STÖ) kavramları kullanılmaktadır (aha, aylak ve Tutar, 2013:13).

Günümüzde sivil toplum kuruluşları, küreselleşme çağının politika oluşturan aktörlerinden biridir. Bu önemi, özellikle, toplumları yönlendirme konusunda önemli aktörlerden olmasından kaynaklanmaktadır (Talas, 2011:391).Ki belirsizliklerine ve anlamlarının sınırlılığına rağmen bu üç sözcük, “Sivil Toplum Kuruluşları” (Fransızca “organizations non gouvernementales” ve İngilizce “non governmental organizations”) onlarca yıldır süren eleştirilere ve tartışmalara rağmen yaşamıştır. Kimi zaman da daha önce geniş ölçüde kullanılan başka terimlerin yerini alarak kendini tartışmasız kabul ettirmiştir (Ryfman, 2006:25). Öyle ki Sivil Toplum Kuruluşları (STK), dünyada ve Türkiye’de çeşitli isimlerle tanımlanmaktadır Avrupa ve Amerika’dan sonra Türkiye’de de bir güç odağı haline gelmeye alışan STK’lar yasama, yürütme, yargı ve medyadan sonra “Beşinci Güç”, kamu ve özel kesimden sonra “Üçüncü sektör” olarak tarif edilmekte, günümüzde Türkçe literatürde Gönüllü Teşekküller (GT), Sivil Toplum Örgütleri (STÖ), vakıf, dernek, sendika, oda, kooperatif, kulüp gibi farklı isimler yanında, batı dillerinden alman “Enciola” (NGO) da yaygın olarak kullanılmaktadır (Yatkın, 2008:31).

STK'ların farklı isimlendirmeleri ve çok çeşitli kurum, birim, grup vb. kapsamı kavramın tanımını güçleştirmiştir. Bu nedenle kavrama ilişkin sağlıklı bir tanım yapabilmek için, bir kısmını yukarıda belirttiğimiz, literatürde yer alan tüm alternatif isimlendirmeleri belirtmek de fayda var. Bu isimlendirmelerden en yaygın olanları řu şekildedir: Kar gütmeyen kuruluşlar (non-profit organizations), kar gütmeyen sektör(non-profit-sector), gönüllü kuruluşlar (voluntary organizations), kar için olmayan kuruluşlar (not profit for organizations), sivil toplum kuruluşları (civil society organizations), hükümet dışı kuruluşlar (non-governmental organizations-NGO), bağımsız sektör (independent sector), hayırsever yardım kuruluşları (charitable organizations), vergiden muaf kuruluşlar (tax-exempt organizations), sosyal hareketler social movements) (ztrk ve şahin, 2008:15).

Daha isimlendirme ile başlayan terminoloji ve kavram sorunlarının, alanla ilgili analiz ve değerlendirmeler açısından önemli sıkıntı ve tıkanıklıklar doğurduğu açıktır. Aslında siyaset bilimi alanında yüzlerce yıldır tartışılıp konuşulan devlet, siyaset, demokrasi gibi önemli temel kavramlar üzerinde genel kabul gören kavramsal çerçevelere ulaşılamadığı göz önüne alınırsa, henüz son 20-25 yıldır yoğun olarak gözlemlenen ve incelenen STK'larla ilgili terminoloji ve kavramsal ereve çeşitliliğini çok yadırgamamak gerekir (Köksal ve Mütevellioğlu, 2002:9).

Bundan dolayı sivil toplum kuruluşlarının tanımına ilişkin farklı özelliklerine ve değerlerine vurgu yapan birçok görüşe rastlamak mümkündür. Bunların hiçbiri yanlış değildir ancak bu tanımlar arasında boğulmamak için STK'lar kavramını oldukça geniş almak gerekmektedir. Bugün, dernekler, vakıflar, sendikalar, konfederasyonlar, işveren kuruluşları, profesyonel federasyonlar, meslek kuruluşları, birlikler, odalar, yerel birlikler, kooperatifler ve medya gibi tüzel kuruluşlar artık dünyada STK olarak kabul edilmektedir (ztrk ve şahin, 2008:15 ve Karakuş, 2006:28). Bu aşamada çeşitli STK tanımlarına yer vermek faydalı olacaktır.

Dünya Bankası'nın tanımına göre STK'lar sosyal barış ve refahı artırmak için çalışan, yoksulluğa dikkat çeken, çevreyi koruyan, temel sosyal hizmetleri ve temelde sosyal gelişmeyi sağlamayı amaçlayan özel organizasyonlardır. Daha geniş anlamıyla, ülke yönetiminin resmi olmayan, hkmetten bağımsız sivil kısmıdır. STK'ların temel özelliği kar amacı gtmemeleridir. Onun için birçok defa hükümet dışı kurumlar(Non-governmental Organization-NGO) ve kar amacı gütmeyen kurumlar aynı anlama gelecek şekilde kullanılmaktadır. STK'ların yapısında gönüllülük esas olsa da, günümüzde karmaşık ve büyük btceli mali yapıları dikkati çekmektedir (Uğur, 2011:25).

Keyman (2006), sivil toplum kuruluşları, resmi kurumlar dışında ve bunlardan bağımsız olarak çalışan, politik, sosyal, kültürel, hukuki ve çevresel amaçları doğrultusunda lobi çalışmaları yapan, üyelerini ve çalışanlarını gönüllülük usulüyle alan, kâr amacı gütmeyen ve gelirlerini bağışlar veya üyelik ödemeleri ile sağlayan kuruluşlardır. Uluslar arası sivil toplum kuruluşların tarihi 19.yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır. Köleliğe karşı ve kadın haklarının kazanılması konularında çok önemli rolleri oynayan sivil toplum kuruluşlarının etkinlikleri Dünya Silahsızlanma Konferansında en st düzeye ulaşmıştır. Sivil toplum kuruluşları, oda, sendika, vakıf ve dernek adı altında faaliyet gösterir. Vakıf dernekler topluma yararlı bir hizmet geliştirmek için

kurulmuş yasal topluluklardır. Sivil toplum kuruluşları, herhangi bir devlet organından bağımsız bir şekilde özel kişilerin girişimiyle kanuni olarak kurulmuş her türlü organizasyon için kullanılan genel bir terimdir. Sivil toplum kuruluşlarının tamamen veya kısmen devlet organları tarafından desteklendiği durumlarda bile sivil toplum kuruluşları bünyesinde herhangi bir devlet yetkilisi bulunmadıkça kurumun sivil toplum kuruluşu olma özelliğinin devam ettiği kabul edilir.

Bir kuruluşun sivil toplum kuruluşu sayılması için her şeyden önce devlet dışı bir kuruluş olması gerektiği genel kabul görmektedir. Birleşmiş Milletler Ekonomi ve Sosyal Konseyinin STK tanımı şöyledir; “devletlerarası anlaşma temeline dayanmayan bütün uluslar arası örgütler hükümet dışı örgüttür” Bu tür kuruluşlar devlet yapısı içinde yer almayan yani kamusal alanın dışında yer alan, fakat siyasi iradeyi ve yönetimi kamuoyu oluşturmak yoluyla etkileyebilecek işlevsellikte olan örgütlenme türleridir. STK'nın en önemli özelliği devlet dışı kuruluşlar olmaları olsa da büyüklükleri de sayıları da, özellikle hükümetlerin onları destekledikleri yerlerde artmaktadır. Günümüzde kendilerini STK olarak tanıtan birçok kuruluş kamu ile bir şekilde bağları olduğu ve bazen de finansman gereksinmelerini doğrudan kamu desteği ile sağladıkları görülmektedir. Bu nedenle devlete karşı görel bir özerklikten bahsetmek daha gerçekçi olacaktır (Karakuş: 2006, 28-29).

Avrupa Birliği ise toplumsal ve ekonomik konularda rol oynayan tüketici kurumlarından ortak amaç çerçevesinde insanları bir araya getiren hükümet dışı topluluklara (çevre, insan hakları, hayır kurumları gibi) dinsel topluluklardan yerel girişimlere, gençlik kuruluşlarına, aile birliklerine kadar insanların dahil oldukları kuruluşları sivil toplum kuruluşu olarak kabul etmektedir. AB'nin tanımına göre, bütün ekonomik, toplumsal ve mesleki kuruluşlar bu kapsama girmektedir. Bunun bir sonucu olarak Aralık 2002'de kabul ettiği bir dizi prensip kararı ile Avrupa Komisyonu" açıklık, katılımcılık, sorumluluk, şeffaflık, etkin olmak ve tutarlılık” gibi kavramları sivil toplum kuruluşlarının olmazsa olmaz özellikleri olarak kabul etmektedir (Kaya: 2008, 28).

Bütün bunlardan hareketle, hangi adla adlandırılırsa adlandırılırsın bütün adlandırmaları kapsamak üzere günümüzde sivil toplum kuruluşlarını “vatandaşların ortak bakış, ortak çıkar, ortak duyarlılık, ortak talep vb. temelinde gönüllü olarak bir araya gelerek, devletin hukuki, idari, üretici ve kültürel organlarının dışındaki alanda meydana getirdikleri dernek vakıf, sivil girişim, platform, ilişki ağı gibi adlarla tanımlanan yapılara ve etkinliklere STK” olarak tanımlamak mümkündür (Kaya: 2008, 29).

STK'lar denilince akla ilk olarak dernek, vakıf, yurttaş insiyatifi/girişimi, sendika gibi gönüllü ve ara örgütlenmeler akla gelir. STK'ların örgütlenme biçimi ve etkinlik alanları farklılık gösterebilmektedir. STK'lar yerel/lokal boyutta örgütlenebilecekleri gibi, ulusal ve uluslararası bir örgütsel yapılanmaya gidebilirler. STK'ların etkinlik alanları eğitim, çevre, kentsel-kırsal kalkınma, sağlık, sosyal hizmetler, teknik yardım ve danışmanlık, barışın sağlanması ve insan haklarının korunması gibi geniş bir yelpazeye yayılır (Aslan ve Kaya, 2000:216).

Sivil Toplum Kuruluşları özellikle demokrasinin egemen olduğu gelişmiş, endüstrileşmiş ülkelerde karşılaşılan önemli kuruluşlardır. Çağdaş toplumlarda bu kuruluşlar giderek ağırlıklarını hissettirmektedir. Kamu

yönetiminin örgüt yapısı dışında kalan STK'lar resmî ve resmî olmayan yurttaş örgütlenmeleri aracılığı ile yerel yönetimler üzerinde kolaylıkla sistemli ve sürekli etki sağlayabilirler. Ancak bu etki sadece yerel düzeyde kalmamıştır. 20. yüzyıl boyunca küreselleşmenin sivil toplum kuruluşlarının önemini arttırdığı da bir gerçektir ki bu gerçek yirmi birinci yüzyılda da devam etmiştir. Çünkü artık çoğu sorunların ülkelerin kendi içinde kendi imkanlarıyla çözmesi imkansız hale gelmiştir. Uluslar arası antlaşmalar ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslar arası örgütler finansal alandaki büyük aktörlerin çıkarlarına odaklı olarak algılanmaktadır. Bu alandaki dengesizliği gidermek için sivil toplum kuruluşları insani konular, kalkınma yardımları ve sürdürülebilir kalkınma alanlarında gelişim göstermişlerdir. Buna örnek olarak Dünya Ekonomik Formuna rakip bir toplantı olarak her yıl düzenlenen Dünya Sosyal Formunun her yıl Ocak ayında Dünya Ekonomik Formunun düzenlendiği Davas'ta düzenlenmesi belirtilebilir. 5.Dünya Sosyal Formu Ocak 2005 tarihinde 1000'den fazla uluslar arası STK temsilcilerinin katılımı ile toplanmıştır. Böylece etki alanlarını ulusal düzeyden uluslar arası düzeye taşıdıkları görülmektedir (Kara, 2011:55-56).

3. AVRUPA'DA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Sivil toplum kuruluşları, demokratik bir toplumun başrol oyuncularındır. Küreselleşmeyle birlikte daha fazla ön plana çıkmasına, gerekliliğine ve önemine günümüzde daha fazla vurgu yapılmasına rağmen, sivil toplum kuruluşlarının kökeninin çok daha eski olduğu belirtilmektedir. Günümüze gelinceye kadar sivil toplum ve demokrasi anlayışındaki değişmelere paralel olarak sivil toplum kuruluşları da farklı anlamlara ve işlevlere sahip olmuşlardır. (Erdoğan ve Genç, 2013:250).

Çünkü günümüzde "STK" olarak ifade edilen ve hayırseverlik ilkesi doğrultusunda faaliyet gösteren bu tür gönüllü kuruluşlar, tarih boyunca var olan ve muhtaç insanlara yardım elini uzatan kuruluşlardır. Öyle ki insanlara sosyal koruma sağlayan bu kuruluşlar, nispeten daha genç olan refah devletlerinden bile daha yaşlıdır. Merkezi devletin sosyal görev üstlenmediği dönemlerde bireyleri ailevi, sosyal ve doğal krizler karşısında koruyan sivil toplum kuruluşları, refah sağlayıcı kurumlar olarak görev yapmaktaydı. Bunların yanı sıra, kent merkezlerinde de yönetici sınıfın değişik endişelerle yoksullara yönelik kurumsal bir koruma sistemi oluşturmaya çalıştıkları da gözleniyordu (Özdemir, 2007:383)

Gönüllü kuruluşların ortaya çıkışı ve yükselişi toplumsal değişim süreciyle yakından ilişkilidir (Şimşek, 2000:330). Sivil toplum kavramının bugünkü şeklini almasında ise 12. yüzyıl ile 19.yüzyıl arasında Avrupa'da yaşanan gelişmeler önemli rol oynamıştır. Burjuvazinin ortaya çıkışı ve sanayi devrimi ile beraber üretim araçlarında meydana gelen ilerlemeler bu sürecin iki temel dinamiğini oluşturmaktadır. Bu sürecin sonunda devletin dışında bugünkü anlamıyla sivil toplum ortaya çıkmıştır (Çalmaşur ve Doğan, 2011:100-101).

Sanayi öncesi toplumsal yapı incelendiğinde gönüllü örgütlerin ortaya çıkması için gerekli ve yeterli ortamın henüz oluşmadığı görülür. Her ne kadar "gönüllü birliktelikler" söz konusuysa da, çağdaş anlamda bir "gönüllü örgütlenme" den söz edilmesi için henüz erkendir. Sanayi öncesi toplumun

tarıma dayalı olması, uzun çalışma saatleri, evin ve tarlanın işyeri oluşu cemaat yapısındaki örgütlenmeler aile hısımlılığının önemi, ilkel üretim tarzının oluşu, kişilerin henüz farklılaşamadığı, benzerliğe dayalı mekanik dayanışmanın hakim oluşu, farklı çıkar gruplarının olmayışı, homojen toplumsal yapının bulunuşu ve kişilerin ancak temel gereksinimlerini karşılama yönünde çaba gösterdiği bu toplumsal aşamada gönüllü formel örgütlenmeler bulunmaktadır. Ancak dini rgtlenme Őeklindeki kkk örgütlenmeler bulunmaktadır. Toplumsal değişme sürecinin diğer bir aşaması olan sanayi toplumunda ise, gönüllü örgütlerin ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir (Şimşek, 2000:330-331).

Batıda sivil toplum tarihi büyük ölçüde kent tarihidir. Modern anlamda kentin özellikleri ile benzeşen en eski tarihli kentler feodalizm sonrası Avrupa kentleri kabul edilir. Aydınlanma sonrası dönemde kentleri, sanayi devrimi Őekillendirmiřtir. Kentler, inançları, değerleri, gelenekleri, dünya görüşleri, çıkarları farklı insanların, grupların, sınıfların bir arada yasadıkları yerleşimler olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu sınıfsal farklılık da sivil topluma ivme sağlayan bir g olmuştur. Sivil toplum bu farklılıklara dayanan bir ortaklık olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bugün de zaten sivil toplum kuruluşları herkesin ortak bir paydada toplanabileceği inancından g almaktadır (Karakuş, 2006:26).

Nitekim Keyman (2004:2-3)'a göre, sivil toplum özellikle Avrupa tarihinde, feodal dönemden, ortaçağdan modern çağa geçmede, modern toplumun tanımlayıcı ögelerinden biri. Bunu yaparken üç temel referans var. Bunlardan bir tanesi, modern gelenekselden ayıran, endüstriyel toplumu tarım toplumundan ayıran serbest pazarın ortaya çıkışıdır. Çünkü sivil toplum dendiği zaman, artık Őehirleřmenin olduğu, Őehirli insanların, Őehirli kimliklerin ortaya çıktığı ve serbest pazarın oluştuğu bir toplumdan bahsediyoruz. O yüzden ilk ortaya çıkması bağlamında sivil toplumla serbest pazar beraber gidiyor. İkincisi birey kavramı; biz her ne kadar bireyi veri olarak alsak da birey kavramı, tarihsel olarak modernle ortaya çıkan bir Őey. Modern zamanlardan önce birey kavramı yok. Bireyin olması gerekiyor ki sivil toplumun ortaya çıkmasından konuşabilelim. İşte burada sivil olmakla birey, beraber düşünülüyor. Fakat "kim bu birey" dediğimiz zaman, bu soruyu daha tarihsel, daha somut sorduğumuz zaman, bu bireyin kadınlar ve köylüler olmadığını, ama çoğunlukla aristokrasiye karşı kendi mücadelesini yapan, pazarda bir yeri olan burjuvalar olduğunu görüyoruz. Avrupa toplumunda bu bireyin somut varlığı, pazarda yer alan erkekler; biz de bunlara burjuva diyoruz. Birey kavramıyla burjuva kavramı beraber gidiyor. O yüzden de, sivil toplumun ilk ortaya çıkışında, burjuvaların var olan aristokrasiye karşı mücadelesinde, aristokrasiden belli haklar kazanmasından konuşuyoruz. Nedir bu haklar? Mülkiyet hakları, serbest pazarda dolaşım hakları. O nedenle nc özellik de "sivil haklar". Buna znel haklar ya da subjektif haklar da deniliyor; yani siyasal olmayan, doğrudan ekonomiyle ilişkili olan haklardır.

Keyman (2004:3) devamında liberal felsefenin öncülerinden John Locke ile cumhuriyetçi felsefenin öncülerinden Montesquieu'nin sivil toplum ile ilgili görüşlerinin ortak noktalarından hareketle sivil toplumla eşdeğer gördüğü modern toplumu, serbest pazar+ birey+sivil haklar Şeklinde ifade etmektedir. Çünkü modern toplumdan konuşmak demek, pazar toplumundan ve bireyden konuşmak demek; ama bireyin de burjuva olarak, "homoeconomus" denilen ekonomik varlık olarak hareket etmesi ve bu bireyin de devlete karşı, iktidara karşı haklara sahip olması gerektiğini belirtmektedir.

Adam Smith de devletin müdahale etmediği, kişinin kendi çıkarını gerçekleştirebildiği bir özgürlük alanı, üretim ve alışveriş anlamında işbölümü, hünerler, kaynaklar ve zenginlik temelinde ekonomik faaliyetler ve pazar sürecini sivil toplumun merkezine yerleştirmişti. Bu dönemde sivil toplum kavramı, geleneksel toplumdaki modern topluma geçişi ve modern toplumu meydana getiren bireylerin haklarını özel mülkiyet ve serbest piyasa temelinde destekleyecek bir model olarak ve ekonomik güce sahip burjuva sınıfının toplumdaki yerini pekiştirecek ekonomik ve siyasi haklar elde etmesini sağlayacak şekilde tasarlanmıştır (Uğur, 2011:14-15).

Kapı, Tutar ve zyakışır (2012:9-10)'a göre de; modern anlamda sivil toplum kavramı, modernitenin toplumu homojenleştirme iddialarına karşı ortaya çıkan, vatandaşlar ile devlet arasında direkt bir ilişkiyi tesis etmeye çalışan ve sosyal düzenin temellerini yeniden tartışmaya açan anlayışlarla birlikte anılmaya başlanmıştır. Sınıf atışması, anayasal düzen ve demokratik devlet gibi anlayışların gündeme girmesiyle 19.yüzyılda unutulmuş olmasına rağmen, 1970'lerde Polonya ve Doğu Avrupa lkelerindeki totaliter yöntemlerin eleştirilmesinde, Batı Avrupa'daki refah devleti anlayışının eleştirisinde ve Latin Amerika'daki askeri diktatörlere karşı mücadelelerde yeniden gündeme oturmuştur. 18.yüzyılda sivil toplum daha çok o dönemde revaçta olan liberal anlayışlarla tanımlanmıştır. Yeni bir çoğulculuk devrimi olarak kabul edilmiştir. Son dönemlerde ise, sivil toplum Batılı sağcıların devlete karşı kazanmış oldukları zafer ve ekonomilerdeki neo-liberal anlayışların dirilmesiyle birlikte anılmaktadır.

Öyle ki elik, Ayas ve Koç (2009:27)'ye göre, sivil toplum, liberal düşüncenin temel kavramlarından birisini oluşturmuştur. Liberalizm, inisiyatifini bireye vermiş, devlete ise bireylerin girişimlerinin ve örgütlenmelerinin çoğulcu bir yapı içerisinde, serbestçe gerçekleşmesini güvence altına almasını sağlama şeklinde sınırlı bir rol biçmiştir. Temel parolası "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" olan liberal anlayışın bireyler kendi yararlarını maksimize etmeye çalışırlarken bu arada toplumsal faydayı da en azami düzeye ıkartacakları dşnlmştir. Bu açıdan bakıldığında sivil toplum, ekonomik örgütlerini srdrldği, fakat aile yaşamının gerçekleştiği yer anlamında özel alanı dışarıda tutan bir içeriğe sahip olmuştur. Liberal görüşe göre, sivil toplum özel piyasa sektri ile anlamdadır. Bir bütün olarak toplumu; devlet ve sivil ya da özel alanı uzlaştıran, iki hücreli bir modele göre algılanmaktadır. Özel sektör, zgrlği ve bu alanla ilgili olan devlet sektri dışındaki her şeye göre tanımlanır. Güçlü bir sektör karşılıklı olarak yalnızca zayıf bir devlet kombinasyonu ile olanaklı olabileceği düşünülür.

Sivil toplumun devlet alanı dışında ayrı bir alan olarak kabul görmesi ise 18.yüzyıldan sonra olmuştur. Böylece sivil toplum bireylerin, kamusal alanda bir dizi hak ve yükümlülüklerle donatıldıkları alan olarak ortaya çıkmaya ve bağımsız örgütlenmelere temel olmaya başlamıştır.1750'li yıllardan itibaren sivil toplum artık devlet kavramıyla ilişkilendirilmekten çıkmış giderek devlete eşdeğer nitelikte ayrı bir kavramı temsil etmeye başlamıştır. Bu durum o dönemde liberal bir dünya görüşünü savunan, burjuvazinin sivil toplum kavramını, siyasi alandan bağımsız toplumun özel yaşamına ve ekonomik pazara ayrılmış bir sosyal alan ile eř tutulmasından kaynaklanmıştır. Marx'a göre de sivil toplum 18.yüzyıl Avrupası'nda burjuvazi ile gelişti. Onun için,

sivil toplum üretici güçlerin belli evrimsel gelişiminde ortaya çıkan ve bireyler arasındaki ekonomik ilişkilerin tümüdür (Öztürk ve Şahin, 2008, 11-12).

Bunun yanında Taylor batıdaki kendi kendine ortaya çıkmış, siyasal iktidarı etkileme şansına sahip sivil toplum kuruluşları ile yine batıda ortaya çıkan korporatizmi birbirinden ayrı olarak ele almaktadır. Şüphesiz devletten bağımsız sivil toplum kuruluşları ile hükümetle iç içe girmiş ve gerçekte hükümetin kontrolü altında bulunan, özerkliğinden söz edilemeyen sendikaların, işveren örgütlerinin yer aldığı sistem birbirinden farklıdır. Taylor tarafından korporatizmi, bir başka deyişle faşist devlet sistemi ile sosyalist devlet sistemi sivil toplum yapılanmalarına bakış konusundaki kuşkular yeterince ortaya konmaktadır. Her iki sistem de totaliter ideolojik mantığının bir gereği olarak toplumun devletten bağımsız olarak örgütlenmesini kendi sistemi açısından bir tehlike olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle sivil toplumu tanımlamanın temel koşullardan belki de ilki konuya liberal-özgürlükçü bir perspektiften yaklaşmaktır. Nitekim bu yaklaşımın egemen olduğu toplumlarda sivil toplum gelişme şansı yakalamıştır (Doğan, 2002:256).

Ancak sivil toplumu, yalnızca rijit bir devlet karşıtlığına indirgemek onu doğru anlamak için yeterli değildir. Çünkü sivil toplum; gönüllü, kendi kendini oluşturan, kendi desteklerine sahip, devletten özerk, özel alan ile devlet arasında aracı niteliğinde örgütlü bir sosyal yapılanma nitelikleriyle hem devlet iktidarını sınırlayıcı, hem de o iktidarı hukukla dayandığı sürece meşrulaştırıcı bir gücü bağrında taşır. Dolayısıyla, sivil toplum devletten özerk olmayı içerir ama ondan yabancılaşmayı zorunlu kılmaz. Bir başka deyişle, sivil toplum devlet iktidarına karşı dikkatli ama saygılıdır (Sarıbay, 1998:90)

Bununla birlikte, 19. yy'dan itibaren bazı siyasal ve toplumsal düşünürler önceki tanımlamalar arasındaki görüş ayrılığının ötesine geçmeye çalışmışlardır. Bu dönemden itibaren Tocqueville'in, Durkheim veya Weber'in ilham kaynağı olduğu modern sivil toplumun yeni bir yorumu ortaya çıkmaktadır. Bu yorum beş temel kurala dayanır: (<http://panel.stgm.org.tr/vera/app/var...ab-komisyonu-stk-arastirmasi.doc>, Erişim Tarih, 12.11.2013)

-Sivil toplum, devlet, aile ve yerel yaşamdan bağımsız bir toplumsal alandadır.

-Bireyler, sivil toplumu oluşturan herhangi bir dernek, işyeri veya gruba katılmaya zorlanamazlar.

-Sivil toplum hukuk düzeninin dışında kalmaz.

-Sivil toplum, kolektif hedefler koyar ve vatandaşları temsil eder, örgütlü sivil toplum bireyler ve devlet arasında “aracı” ve “itici güç” olarak rol oynar.

Bu yönleriyle sivil toplum alanında etkinlik gösteren her örgütlenme STK olarak görülse de, modern toplumlarda, iktisadi amaç gütmeyen, kolektif yarar esasına göre çalışan; kamuoyunu aydınlatmak ve yönlendirmek için gönüllülük esasıyla hareket eden kuruluşlar STK olarak görülmektedir (Uğur, 2011:20-21). Yani sivil toplumun mevcudiyeti, STK'ların varlığı ile kurumsallaşmasıyla sağlanmaktadır.

Sivil toplum kendini birçok araç ile temsil etmektedir. Sivil Toplum Kuruluşları bu araçların içinde en önemlisidir. Sivil Toplum Kuruluşları hayatın her alanında faaliyet gösterebilen, faaliyet alanları geniş ve konusu sınırsız olan kuruluşlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sivil Toplum Kuruluşları ne devlet

karşıtı olabilir ne de devlete alternatif oluşturabilir. Çünkü devlet onları kendine ait politika ve programların içine dahil etmiştir. Başka bir ifadeyle Sivil Toplum Kuruluşları devletten bağımsız değildirler ve devlet örgütleri de değildirler. Hiçbir durumda devletin üzerinde de olamamaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında, Sivil Toplum Kuruluşlarının ortaya çıkışı ne devletin yokluğunu ne de zayıflığını varsaymaktadır. Çünkü Sivil Toplum Kuruluşları devlet faaliyetinin uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır (almaşur ve Doğan, 2011:103).

Düşünsel temelleri yukarıda özetlenen sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkışı güneyde Hindistan'daki Gandhi hareketi içinde hükümete karşı halkın haklarını savunma amaçlı bazı kuruluşların kurulması ile Kuzeyde ise Birinci Dünya Savaşı'nın ardından savaşın yıktığı Avrupa için yardımlaşma kuruluşlarının oluşturulmasına dayanmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise devlet sivil toplum kuruluşları üzerine kurulmuştur. Bu durum Amerikan toplumunu oluşturan bireylerin demokrasinin oluşumu için uygun bir ortam oluşturmasından kaynaklanmaktadır (Emini, 2013:44).

Tarihsel olarak her toplumda devlet dışı organizasyonların çok eskilere dayanması gerçeğine rağmen, aslında İkinci Dünya Savaşı sonrasının dünya gerçekleri ile STK'ların gündeme geldiğini söylemek abartı olmayacaktır. Devletler ve toplumlar arasındaki anlaşmazlıkları çözecek uluslararası kurum ve kuruluşların, yani BM çatısı altında oluşturulacak alt birimlerin, tesis edilmesi çalışmaları ile devlet dışı organizasyonlar teriminin doğuşunu gerçekleştiğini ifade etmek mümkündür (Talas, 2011:391).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan uluslar arası kurum ve kuruluşlar, devletlerin mutlak otorite olduğu anlayışını aşındırarak sivil gelişmeleri desteklemeye başlamışlardır. BM gibi geniş çaplı kurumlar ve AB gibi bölgesel oluşumların; evre, kadın, ocuk ve insan hakları gibi kavramları ve demokratik kurum ve normları üye ülkelerin politikaları arasına sokarak bir yandan ulusal devletlerin üstünde bir mekanizma oluşturduğu; bir yandan da bu haklar etrafında gelişen yerel sivil toplumsal hareketlerin canlanmasını sağladığı belirtilmektedir. Sivil toplumun canlanışında Sovyetler ve Doğu Avrupa'daki merkezi bürokratik devlet yapılarının başarısız olması ve çökmesi ile küresel gelişme ve değişmeler önemli rol oynamıştır. Devleti yapıların başarısızlığı ve çökmesi ile bireyin ve sosyal aktivitelerinin önemi artmış, çıkar temelli olmayan yeni tür sosyal hareketlerin ve sivil toplum kuruluşlarının oluşmasını sağlamıştır. Böylece aktif ve katılımcı bir sivil toplum anlayışı öne çıkmıştır (Yılmaz, 2003:320).

Ancak "sivil toplum örgütü" konseptinin asıl popülerlik kazanmaya başlaması, BM Őartının 71.maddesi ile STÖ'lere barışın tesisi sürecinde "danışmanlık" rolü (consultative role) verilmesiyle gerçekleşmiştir. Böylece STÖ'ler uluslar arası aktörler olarak kabul görmeye başlamışlardır (Yılmaz, 2012:158).

1980'li yıllardan sonra sivil toplum kuruluşlarının önemi, küreselleşme, neo-liberalizm ve katılımcı demokratik sistemlerin yaygınlaşmaya başlaması ile birlikte artmıştır. Özellikle internet gibi iletişim teknolojilerinin gelişmesi STK'ların daha iyi örgütlenmelerine ve sosyal duyarlılıklarının artmasına önayak olmuştur. Özellikle 1980'lerden sonra gelişen ve yaygınlaşan STK'lar ilerleyen tarihlerde sosyal politika ve ekonomide ortaya çıkan krizle birlikte

birçok ülkede sosyal politikanın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Uğur, 2011:27-28).

Özellikle refah toplumlarında kültür, evre gibi günlük yaşama ilişkin sorunların kısa sürede zlmesinde konuyu daha yakından takip edebilecekleri için sivil toplum kuruluşlarına olan ilgi artmıştır. Devlet, refah toplumlarında ideolojik ve ekonomik alanlarda küçülmüştür. Oysa hizmet alanında devletten daha etkin olunması beklenmektedir. Bu beklentilerin devletçe yerine getirilmediği gözlendiğinden sivil toplum kuruluşları devreye girmiştir (Doğan, 2002:255-256).

Avrupa sivil toplum, sosyal refah örgütlerini, profesyonel meslek odalarını, sendikaları, işveren örgütlerini ve pek çoğu Avrupa düzeyinde örgütlenmiş ajansları içeren çok geniş bir yelpazedeki kâr amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşları ve ajansı kapsar. Bu birimler geleneksel olarak ulusal düzeyde faaliyet göstermekte olup faaliyetleri yakın zamana kadar ulusal kamusal alanla sınırlıydı. Ne var ki Avrupa bütünleşmesinin ivme kazanması, Avrupa düzeyinde bir kamusal alanın gerekliliğini ortaya koydu. Böylelikle yeni bir düzenlemede sivil toplum kuruluşlarının uluslar üstü kurumlarla iletişime geçmesi ve bunu mümkün kılacak sağlıklı iletişim kanallarının oluşması gündeme geldi. Bu da ulus aşırı sivil toplum oluşumlarını teşvik etti (Arabacı, 2003:25).

Geçtiğimiz süreçte Avrupa STK'ları, giderek önem kazanmış, ye sayılarını her geçen gün artırmış önemli bilgi birikimleriyle AB'nin politika oluşturma sürecinde aktif rol üstlenmişlerdir. Son yıllarda "demokratik açıklık" AB'nin önemli temsil sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır ki bu sorunun temelinde önemli bir temsil ve katılımın yetersizliği bulunmaktadır. Bu bağlamda farklı türde temsil ve katılımın artırılmasının meşru, güçlü ve entegre olmuş bir Avrupa'yı tesis etmeye imkan sağlayacağı aşıkardır. Dolayısıyla sivil topluma danışma her anlamda önem arz etmeye başlamıştır (Akgün ve Bilgihan, 2011:10).

Kısaca sivil toplum girişimlerinin batıdaki gelişim tarihine bakıldığında birinci aşamada liberal değerlerin yerleştirilmesi, ikinci aşamada merkez-dışı ülkelerdeki yönetimlerin demokratikleşmesi amaçlarını taşırlarken yeni dönemde ise daha küresel boyuta ulaşan sorunlara eğilmeye başlamışlardır. Çünkü merkez-dışı ülkelerdeki sivil girişimler bu üç gelişim safhasını aynı anda tecrübe etmektedirler. Zira bu lkelerin çoğunluğu hala liberal değerleri özümsemiş ve demokratikleşmeyi tam anlamıyla sağlamış değildir. Bu yüzden, merkez-dışı ülkelerdeki sivil girişimlerin hem gündemleri daha yoğun hem de amaçları daha karmaşık bir yapı arz etmektedir. Aynı anda hem liberalleşme hem demokratikleşme hem de küresel sorunlarla ilgilenme maliyetinin yüksekliliği ve yerel kaynakların yetersizliği kaçınılmaz olarak merkez-dışı ülkelerdeki sivil girişimleri gelişmiş ülkelerden destek almaya itmektedir (Ateş ve Uysal, 2006:72).

4. TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ GELİŞİMİ

Geçmiş tarih içerisinde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerdeki vatandaşlar, sosyo-ekonomik statülerini geliştirmek, çevreyi korumak, insan haklarını savunmak ve daha önce gündemde olamayan ya da hükümet tekelinde olan birtakım amaçları yerine getirmek için birtakım birlikler, fonlar ve benzer kurumları kurmak için çaba harcamıőlardır (ztrk ve Şahin, 2008:19).

STK’lar dünyada önem kazanırken Türkiye’nin bu geliőtmelerden etkilenmemesi mümkün değildir. Bu sebeple Türkiye’de STK’lar her geçen gün önem kazanmaktadır. lkemizde sayılarının on binlerce ifade edilmesi ve toplum üzerindeki etkisi de bunu ortaya koymaktadır. Tarihimizde-zellikle Osmanlı Devleti’nde- büyük bir işlev üstlenmiő olan bu kurum ve kuruluşlar, günümüzde de geliőtmelerini sürdürmekte ve ekonomik toplumsal yapımıza katkı sağlamaktadır (KocabaŐ, 2008:174).

Demokrasinin yerleőtirilme sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilen sivil toplumun, Türk siyasal hayatındaki geçmiş büyük lde Osmanlı mirasına bağlı olarak Őekillenmiőtir. Bu yüzden Türkiye’de sivil toplumun tarihsel arka planına ilişkin izleri, Osmanlı toplumsal-siyasal yapısını etkileyen geliőtmeleri takip ederek izleyebiliriz (Tosun, 2008:10). Osmanlı toplumunda batılı anlamda sivil toplum taleplerinin baŐlangıç noktasını ise modernleşme taleplerinin baŐlangıç noktası ile paralel düŐünebiliriz. Osmanlıdan günümüze modernleşme sürecini Tanzimat, Islahat, MeŐrutiyet ve Cumhuriyet diye kaba bir çizgi üzerinde ifade edecek olursak, modernleşme talebinin aŐaėıdan yukarıya değil de yukarıdan aşağıya doğru bir seyir takip ettiğini, bu süreçte siyasal amaçlı siyasal örgütlenme taleplerinin de kendini merkezin dışında hisseden kesimlerden gelmekte olduğunu görmekteyiz. Bunları, bazı azınlık grupları, Jn Türkler ve devamı niteliğindeki İttihat ve Terraki Hareketi ve KurtuluŐ Savaşı yıllarında farklı amaçlarla kurulmuş olan cemiyetler Şeklinde ifade edebiliriz (Abay, 2004:280).

Ayrıca sivil toplumun son yüzyıl içinde Őekillenen ve dönüŐen modern Türkiye’nin toplumsal ve siyasal tarihine paralel olarak farklı dönemler içinde farklı konumlar olarak geliőtėi görülmektedir TÜSEV (2011), Türkiye’de Sivil Toplum Bir Dönüm Noktası, CIVICUS Uluslar arası Sivil Toplum Endeksi Projesi (STEP), Türkiye lke Raporu’nda ise bu geliőtmeyi beş farklı tarihsel dönem içinde ele almak mümkün olduğu belirtilmektedir: 1923-1945, 1945-1960, 1960-1980, 1980-2000 ve 2000 sonrası dönem.

almaŐur ve Erdoğan (2011:103)’e göre ise sivil toplum, Türkiye açısından yeni bir olgudur. Kavram, 1980’li yıllarda hayata girmiş ve tartıŐılmaya baŐlamıőtir. Ancak Batı’daki anlamda ve iŐlevde sivil toplum örgütlerinin oluŐumu için gerekli olan sosyoekonomik koŐullar daha yeni oluŐmaya baŐlamıőtir. Türkiye’de sivil toplum tartıŐmalarının özellikle son yıllarda yoėunlaŐtıėı söylenebilmektedir. Bu tartışmaların nedenlerinden biri, dünyadaki tartışmaların lkemizde de yankı bulmasıdır. Fakat asıl neden, lkemizde ilk örnekleri 1940’lı yıllarda grlen, ancak 1980’li yıllardan sonra büyük bir geliőtme gösteren sivil toplum örgütlerinin sosyal yaşamda ve kamusal alanda etkili olmaya baŐlamasıdır.

Keyman (2004:4)’a göre de, 1980’lerden bu yana, dünyadaki geliőtme paralel olarak sivil toplumun Türkiye’de de geliőtėini görüyoruz. Bu süreç içinde, STK’ların toplum içinde yaygınlaŐtıėını, sayılarının giderek arttığını,

sivil toplumun öneminin arttığını, sivil toplum söyleminin siyasi partiler, hatta devlet aktörleri tarafından sürekli kullanıldığını görüyoruz. O'na göre sivil toplumu düşünürken elimizde iki eksen var. Bir tanesi, devlet denetimi dışında kalan örgütsel bir yaşamın varlığı. İkincisi de toplumsal sorunları çözmeye dayalı, aktif yurttaşlığı hayat geçiren ve bu anlamda demokratik toplumu yaratmaya katkı sağlayan bir aktör. Bu çerçeve içinde Türkiye'ye baktığımızda yani devlet denetimi dışındaki örgütsel yaşam, bir de sorunlara çözüm bulma bağlamında aktif vatandaşlığı hayata geçiren bir aktör olarak sivil toplum. Böyle bakınca, 1923'ten bugüne kadar Türkiye'deki modernleşme tarihi üç dönem içinde okunabilir: (Scholte ve Keyman, 2005:18).

-1923-1980: Cumhuriyet modernliğinin kurulma ve demokrasiye geçiş dönemi. Bu anlamda 1950'lerdeki çok partili demokrasiye geçişin, bu dönemselleştirmede çok fazla etkisinin olduğunu düşünmüyorum.

-1980-2000: Sivil toplumun canlanma ve niceliksel olarak topluma yaygınlaşma dönemi.

-2000'den bugüne: Sivil toplumun küreselleşme ve etkin bir aktöre dönüşme süreci

Scholte ve Keyman (2005:18), 1923-1980 dönemini Osmanlı döneminin son zamanlarında başlayan bir modernleşme sürecinin olduğunu ama 1923 bir kırılma noktası yarattığını belirtiyor. O'na göre bu kırılma noktası, Türk modernleşmesini ulus-devlet kurma sürecine dönüştüren bir modernleşme anlayışıdır. Bu da Ulus-devlet temel olarak da toplumu modern bir topluma dönüştürme projesidir.

1923'de Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsız bir modern ulus-devlet olarak deklarasyonuyla başlayan cumhuriyet tarihinin ilk dönemlerinde (1923-1945) de örgütsel yaşamın önemli olduğu ve özellikle modern bir ulus devlet kurma çabası içindeki devletle organik bir bağ içinde yaşadığı görülmektedir (TÜSEV, 2006:36).

Cumhuriyet dönemine her ne kadar yeni bir devlet ve toplum projesi ile girilmiş olsa da, sivil toplum örgütlenmesi açısından Osmanlıdan miras kalan siyasal ve toplumsal kültürün büyük ölçüde devam ettiğini görmekteyiz. Cumhuriyet döneminde ayrı bir yeri olan tek partili dönemin modernleştirici anlayışına ters düşen hiçbir uygulamaya yer vermediği bilinen bir gerçektir. Yukarıdan modernleşme projesinin uygulayıcıları olarak Cumhuriyet elitinin öngördüğü devlet-toplum modelinin işleyişte geleneksel Osmanlı modelinden pek farkı kalmıyordu. Yukarıdan modernleşmeye yönelik tepkiler ya dinsel kökenli ya da liberal muhalefet odaklı gelişmiştir. Savaş sonrası toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel göstergelerinin de zayıflaması eklendiğinde, tek partili dönemin sivil alanını canlandıracak alt yapıdan yoksun olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Tek partili dönemde bir yandan Batılı-modern bir toplum yaratılmaya çalışırken, diğer yandan yükselen muhalefete yönelik baskılar ve yasaklar sağlıklı bir sivil toplum ortamının gelişmesine set çekmiştir (Abay, 2004:280 ve Tosun, 2008:13)

Bu koşullarda çoğunlukla sosyal amaçlı ve devlet eliyle kurulan kurumlardan bahsetmek mümkündür. Nitekim Cumhuriyet dönemi temel olarak üç ana kurum, özellikle devletin sosyal politikasına katkıda bulunabilmek amacıyla kurulmuştur. Bunlardan ilki Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti bugünkü adıyla Türkiye Kızılay Derneği'dir. İkincisi Himaye-i Etfal Cemiyeti yani

Çocuk Esirgeme Kurumu üçüncüsü ise Türk Hava Kurumu'dur. Bunları takiben 1928'de Yardım Sevenler Derneği kurulmuştur. (Uğur, 2011:29).

Yukarıda belirttiğimiz tarihsel olgulara ek olarak,1924 yılında yaşanan çok partili hayata geçiş deneyiminin sonunda gelen isyanların ardından kurulan İstiklal Mahkemeleri ve ıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu zaten 1929 döneminde devlet-toplum ilişkilerinde devletin alanını toplum aleyhine genişleten uygulamalardı.1930'daki çok partili demokrasi denemesinin sonuçları ise, Türk Ocakları'nın kendilerini feshederek Halkevlerine katılmaları, bazı derneklerin kapatılması, bazılarının ise kendi kendilerini kapatmaları olmuştur. Kurtuluş Savaşı boyunca, kurtuluş mücadelesinin baş örgütleyicisi olarak önemli bir boşluğu dolduran sivil toplum örgütleri Cumhuriyetin kurulmasından sonra, yönetici kesim tarafından eski rejimin kalıntıları, devamı olarak görülmüştür.1930-1935 yılları arasında potansiyel siyasal muhalefet odağı olarak görülen pek çok muhalefet odağı olarak görülen pek çok kurum ya kendiliğinden kapanmış ya da kapatılmıştır. Bu dönem kökeni I. Meşrutiyet dönemine uzanan, pek çok derneğin zorla ya da kendiliğinden tek çatı altında toplanmaya çalışıldığı bir dönem olmuştur. Bir başka ifadeyle, tek parti döneminde sivil toplum örgütlenmesi üzerinde artan merkezi denetim ve idari vesayetin ağırlığı, tek tip bir sivil topluma gidişin habercisiydi. Pek çok örgütün tek çatı altında toplanmaya çalışılması örgütsel çeşitliliği olumsuz yönde etkileyen bir faktördü (Tosun, 2008:14).

Çok partili dönem bütün eleştirilerine rağmen demokrasinin kısmen de olsa gelişmeye başladığı, toplumsal bazda görece özerk ortamların oluşmaya başladığı, toplumdaki farklı kesimlerin örgütlenmeye başladığı ve bu bakımdan da sivil toplumun örgütlenmeye başladığı bir dönemdir. Demokrat partinin iktidara gelmesiyle yasaklanmış olan sivil toplum unsurları tekrar sahneye çıkmıştır. Bu dönemde gün yüzüne çıkan sivil toplum unsurları olarak dini grupları, işveren kesimini, işçi sendikalarını saymak mümkündür. Çok partili yaşamla birlikte köylü, işçi, işveren, değişik dini kesimler, dernekler, vakıflar ve sendikalar siyasal yaşamın aktörleri haline gelmiş ve böylece toplum siyasal, ekonomik, kültürel ve ideolojik bazda farklılaşmaya başlamıştır (Kapu vd., 2012:67).

Ancak toplumsal yaşamda devletin ağırlığı ve denetimi,1945-sonrası dönemde çok-partili demokrasiye geçişte de devam etmektedir. Bu dönemde, örgütsel yapı meslek odalarını sendikaları ve hemşeri örgütlerini de içine almakta, fakat sivil toplumun gelişimini değil devlet denetimini sağlayan bir yapıdadır. Benzer şekilde, siyasi partiler devlet denetimine karşı mücadele etmek yerine, örgütsel yaşama kendi çıkarlarını gerçekleştirmede kullanılacak müşteriler olarak yaklaşmıştır.1945–1980 dönemi, katılımcı siyasal kültürün çok gelişmediği, devlet denetiminin toplumsal yaşamda ve modernleşme sürecinde devam ettiği bir dönem olmuştur. Bu dönem içinde, devlet denetimi güçlü-devlet yapısını temsil eden silahlı kuvvetlerin parlamenter yaşama üç kere (1960-1971-1980) müdahale etmesini içermektedir. Bu askeri müdahaleler demokrasinin gelişmesini ciddi bir sekteye uğratarken, hem örgütsel yaşam üzerinde, hem de katılımcı kültür üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Güvenlik ideolojisinin demokrasinin önüne geçtiği, çok partili parlamenter demokrasinin, kesintiye uğradığı, bireysel hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı ve

örgütlü yaşama katılımın engellendiği askeri darbeler, Türkiye’de devleti topluma karşı güçlendirme işlevi görmüştür (TÜSEV, 2006:37).

Öyle ki bu süreçte devlet toplumun hemen her alanını totaliter bir biçimde kontrol altına aldı 1983 genel seçimleriyle Türkiye’de tüm siyasal ana akımlar, devletin toplumdaki yerinin ne olması gerektiğini yoğun biçimde tartışmaya başladılar. Bu tartışmaların ortak vurgusu devletin topluma müdahalesinin geriletilmesi gerektiğiydi ama aslında daha geniş çerçevede tartışılan, neden Doğu toplumlarında devletin toplumun üstünde baskıcı bir konumda olduğuuydu. Tartışmaların işaret ettiği sonuç řu oldu: Doğu toplumlarının temel sorunu, bireyi devlet gücü karşısında koruyacak mekanizmaların ve yapıların, yani sivil toplumun olmayışıydı (Sarıbay, 1998:95).Bu yönüyle Türkiye’de sivil toplum konusunda tartışılan görüşler özellikle demokratikleşme çerçevesinde sürmektedir (Doğan, 2002:279). Ki Arabacı (2003:17) da Türkiye’deki demokrasinin sancılı gelişim sürecinin STK’ların gelişiminde de önemli ölçüde belirleyici olduğunu ifade etmektedir.

Türkiye’de sivil toplum ile ilgili esas gelişmelerin 1980 sonrası dönemde yaşandığını söyleyebiliriz. Zira bu tarihten sonra sivil toplumun gelişimini kolaylaştıran, hatta teşvik eden iç ve dış faktörler söz konusu olmuştur. İç faktörler olarak devletin küçülmesi ve liberalleşme politikaları, ekonomide özelleştirmeler, yerel yönetimlere yetki aktarımı, farklı sosyal hareketlerin ortaya çıkması, sistemi tümüyle dönüştürmeye çalışan ideolojik grupların tasfiye edilmesi gibi nedenler sivil toplumun önünü açan iç dinamikler olmuştur. Özellikle düşünce, inanç ve girişim özgürlüğünü savunan düşüncülerin aydınlar arasında yaygınlaşması ve bu düşünceleri savunan aydınların üniversitelerde ve medyada boy göstermesi sivil toplum açısından önemli bir ivme kazandırmıştır. Bu aydınlar resmi ideoloji tarafından savunulan homojen bir ulus, tek tip bir kamusal alan, devlet merkezli bir siyasal yapıyı eleştirmiş; bunun yerine toplumsal, çeşitlilik, kimlik, özgürlük, piyasa ekonomisi, sivil toplum, katılım gibi kavramları savunmuştur. Kısaca bir yandan siyasete ve siyasi aktörlere hakim olan yeni anlayış, bir yandan da aydınları sarmalına alan liberal dünya görüşü sivil toplumu besleyen iç gelişmeler olarak kaydedilir. Öte yandan Soğuk Savaş Döneminin sona ermesi, küreselleşme ve bilgi toplumunun gelişimi, ülkenin her yönüyle dışa açılması ve Türkiye’nin Avrupa Birliği üyeliği gibi faktörler sivil toplumun gelişimini destekleyen dış faktörler olarak gösterilebilir (aha vd., 2013:19).

Böylece Türkiye 80’li yıllarda başlayan ve 90’lı yıllar boyunca devam eden sosyo-politik bir değişim gerçekleşmiştir. Bu değişim ile güçlü devlet geleneğinden uzaklaşılmış, siyasi merkezin dışında daha çok aktör rol oynamaya başlamış, ekonomik ve kültürel hayatta da devletin etkisi azalmıştır. Devletçi politikalar yerine neoliberal politikaların uygulanmaya başlaması yeni bir girişimci sınıfın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Böylece sivil toplum bağlamında çalışmalar artmış STK’lar sesini daha fazla duyurmaya başlamıştır (şah, 2008:12-13).

1990’lı yılların sonunda, sivil toplum alanında büyük kırılmalar meydana getiren üç önemli gelişme meydana gelmiştir. İlk olarak, 1996 Habitat Kongresi Türkiye’de sivil toplum olgusunun öneminin ve sivil toplumun uluslar arası aktivitelerinin Türk kamuoyunda belirgin ölçüde algılanmasına imkan vermiştir Arabacı, 2003:17). Çünkü ilk defa farklı kesimlerden sivil toplum örgütleri

ortak bir etkinlikte buluştular ve düzenleme komitelerinde birlikte yer aldılar. Oysa geçmişte resmi sahadaki çatlaklar sivil toplum sahasına çok gürültülü biçimde yansıyor ve kaba kuvvete kadar uzanıyordu. Bu defaki rnek Türkiye’de ilk defa özerk bir sivil toplum sahasının olabileceğini gösterdi (Gümüş, 2004:12). İkinci olarak, İzmit ve Düzce’de meydana gelen iki büyük deprem sonrası yaşananlar, sivil toplumun imajını ve devlet-sivil toplum ilişkilerini kökten değiştirmiştir (Arabacı, 2003:17). Bu dönemde STK’lar, toplumsal dayanışma anlamında son derece nitelikli ve karşılıklı güvene dayalı bir ortam yaratmıştır. Bu sayede de kamuoyunun STK’lara bakışında önemli bir pozitif değişim yaşanmış ve STK’lar daha meşru kurum olarak algılanmış, hem STK’lar arasındaki, hem de STK’larla sosyal gruplar arasındaki ilişkiler ağını gclendirirken devlet-sivil toplum ilişkisini kararsızlığa itmiştir. nk kutsal devlet algılamasının oldukça gcl olduğu Türk toplumunda, temel sosyal hizmetler devletten beklenmektedir. Oysa Marmara Depremi’nde kamuoyunda devlet aygıtının ne kadar etkin çalıştığı sorgulanmaya başlamış; diğer taraftan devletten beklenen birçok faaliyetin sivil toplum tarafından gerçekleştirilmesi nedeniyle devletle STK’lar belirli faaliyet alanlarında kıyaslanmaya başlamışlardır (opur, 2004).

Türkiye’nin AB’ye adaylık statüsünün resmen onaylanması, sivil toplumun niceliksel ve niteliksel olarak büyük bir değişim geçirmesine zemin hazırlamıştır. Avrupa Birliği’nin Helsinki kararı, Türkiye’nin AB’ye üyelik sürecinde verilen en anlamlı ve etkili kararlarından biridir. AB, bu karar ile Türkiye’nin adaylık statüsünü resmi olarak ilan etmiştir. Bu karar hem sembolik anlamı, hem de doğuracağı hukuki ve siyasi sonuçlar nedeniyle oldukça önemlidir. Bu nedenle, adaylık kararı hem uluslar arası aktörlerin, hem iç siyasal aktörlerin büyük lde dikkatini çekmiştir. Uluslararası aktörler, Türkiye’nin istikrarlı bir siyasal aktör olarak AB sürecinde ilerlediğini gözlemleyerek, Türkiye’ye yönelik ekonomik ve siyasal ilişkilerini yeniden biçimlendirmişlerdir. Daha da önemli olanı, Türkiye’deki i siyasal aktrlerdeki değişimdir. Türkiye’nin önemli i siyasal dinamiklerinden olan siyasal partiler ve sivil toplum bu karardan derinden etkilenmiştir. nk Türkiye’de AB sürecini kurumsal kimlikleriyle özdeşleştirmiş ve her türlü tartışmaya rağmen AB yeliğini destekleyen STK’lar bulunmaktaydı. Bunların çoğunluğu iş dünyasına ait rgtlerdi. Bunların yanında AB sürecine olumlu yaklaşan, ancak kamuoyundaki AB tartışmaları nedeniyle AB’den gelecek olumlu bir haber beklentisi içinde olan STK’lar da bulunmaktaydı. Bu beklenti, Türkiye’nin demokratikleşmesi, ekonominin iyileşmesi ve yolsuzlukların azaltılması beklentileriyle paralel olarak, büyük bir potansiyel enerji halinde sivil toplumu beslemekteydi. AB’nin Helsinki’de aldığı adaylık kararı sivil toplumda biriken bu potansiyel enerjinin bir patlama şeklinde ortaya çıkmasına yol açmıştır. Büyük iş dünyası örgütleri başta olmak üzere, beklenti içinde olan birçok sivil toplum rgt-farklı nedenlerle de olsa-AB adaylığının tescil edilmesini büyük bir coşkuyla karşılamıştır. STK’lar için yeni bir başlangıç ifade eden bu karar, önemli bir dönüm noktası niteliğindedir (Arabacı, 2008:17).

Avrupa Birliği süreci ve bu süreçte sivil toplum kuruluşlarına verilen önem Türkiye’de de bu kuruluşların gelişiminin hızlanmasını sağlamıştır. Helsinki sonrası gelişmeleri izlemek için, temelde iki ayrı referans noktası olarak alınabilir (Emini, 2013:48). Birincisi, Helsinki kararının verildiği 1999

yılının Aralık ayı, ikincisi Helsinki kararı ile 2004'teki müzakerelere başlama kararı arasındaki dönemdir. Bu kısa dönemde sayısal artışa dikkat çekilmek istenmiştir. Özellikle STKların önemli bir kısmını teşkil eden derneklerin sayısında bu dönemde meydana gelen artış dikkat çekicidir. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi'nden elde edilen resmi rakamlara göre, derneklerin sayılarındaki artışlar řu şekilde özetlenebilir:1999 sonu itibariyle faal derneklerin sayısı 57286'dır.2004 sonu itibariyle bu sayı 70115'e yükselmiştir. Aradaki beş yıl içerisinde faal derneklerin sayısı 12829 adet artmıştır. Yaklaşık %22'lik bir artış görülmektedir. Dernek sayısındaki artışa paralel olarak dernek üyelerinin sayısında da artış görülmektedir.2011'de toplam dernek sayısı 89.495'e ulaşırken üye sayısı da 8.852.907 olmuştur.

TÜSEV 2012 Sivil Toplum İzleme Raporuna göre bunda Avrupa Birliği üyelik süreci kapsamında, uygulamada sorunlar ve kısıtlamalarla karşılaşılmaya devam edildiği halde,2004 ve 2008 yıllarında dernek ve vakıfları ilgilendiren mevzuatın iyileştirilmesi etkili olmuştur.

AB müzakere sürecinin sivil toplum örgütleri üzerindeki ikinci etkisi ise sivil toplum kuruluşlarının projelerine sağladığı finansman desteğinde görülmektedir. AB'nin bu bağlamda sağladığı desteklerin sivil toplumu "ideolojik" bir duruştan çıkararak büyük ölçüde "projeci" bir noktaya taşıdığı söylenebilir. Bu durum sivil toplum geleneğinin güçlü olmadığı Türkiye gibi ülkelerde sivil toplum kuruluşlarını "özerklik" anlamında kısmen etkileyip "bağımlı" kuruluşlar haline gelmesi yönünde bir tehlikeyi içinde barındırır da, nihayetinde sivil toplum örgütleri arasında proje kültürünün gelişmesine katkıda bulunmuştur. Böylece sivil toplum örgütleri birbirleriyle ideolojik mücadeleye girişmek yerine proje alma yarışına girişmektedirler. AB'nin sivil toplum örgütlerine sağladığı destek, tam anlamıyla nitel olmasa da sivil toplum örgütlerinin "nicel" gelişimine doğrudan yansımaktadır. Kısaca AB süreci sivil toplum örgütlerinin bir yandan profesyonel bir karakter kazanmasına zemin hazırlarken bir yandan bu tür örgütlerin Türkiye'deki demokratik sistemin yerleşmesine katkı sağladığı söylenebilir (aha vd., 2013:22-23).

Tabi ki söz konusu zaman dilimlerinde; Türkiye'deki siyasal istikrar ortamı, ekonomik yaşamın inişli çıkışlı bir serbest pazar ortamında örgütlenmesi ve devletin sosyal hizmetlere yönelik harcamalarını büyük ölçüde azaltan özelleştirme sivil toplumun rolünü doğrudan etkilemiş, pek çok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi sürdürülebilir kalkınma ve demokratikleşme süreci de STK'ların yeni gündem ve faaliyet alanları benimsemesini ve gelişmesini sağlamıştır (Arabacı, 2008:19 ve Tüsev, 2006:14).

Buna rağmen Türkiye'de STK'ların gelişimini, dernekleşme ve dernek üyeliği üzerinden ele aldığımız zaman Batıya göre yetersiz kaldığını söylemek mümkündür Türkiye'nin 2011 yılı nüfusunun 73 milyon olduğu düşünüldüğünde, nüfusun yaklaşık %12'sinin derneklere üye olduğunu söylemek mümkündür. Gelişmiş Batı toplumlarıyla karşılaştırıldığında bu oranın son derece yetersiz olduğu görülmektedir. Örneğin nüfusu 5.5 milyon olan Danimarka'da derneklerin toplam üye sayısı 18 milyon. Türkiye'de 10 kişi bir dernek üyeliği elde ederken, bir Danimarka vatandaşının ortalama üç derneğe üye olduğu dikkati çekmektedir (TÜSEV, 2012:6).

Yatkin (2008:35)'a göre, Türkiye'de modernleşme ve demokratikleşme ekseninin temelinde her zaman örgütlerin önemi vurgulanmakla birlikte, bu

vurgu aynı zamanda örgütsel yaşam üzerinde devlet denetimini içermiş ve devlet alanı ve denetimi dışında sivil bir hayatın gerçekleşmesi son dönemde ortaya çıkmıştır. Özünde ve esasında, örgütsel bir yaşam olarak sivil toplum olgusu, Türkiye’de çok yeni bir olgudur ve bu anlamda her ne kadar son dönemlerde sivil toplumun artan öneminden sıklıkla bahsedilse de, sivil toplumun nitel ve nicel öneminin artması çok yeni bir olgudur.

Ayrıca Türkiye’de Cumhuriyetin kuruluşundan başlarsak doksán yıldır, Tanzimat’tan başlarsak 174 yıldır Batılılaşma, modernleşme, ağdaşlaşma, kapitalistleşme ve son 67 yıldır da demokratikleşme tecrübesi yaşanmaktadır (Rakamlar 2013 yılına göre güncellenmiştir). Bütün bunların sonucunda Türkiye’deki geleneksel ve kolektif aşiret, köy, cemaat, sülale ve aile ilişkileri özölmüştür. Batıdaki sivil toplum kurumlarından bazıları yerleştirilmiştir. Ancak tam da bu kurumlar ve onun öngördüğü klasik sivil toplum ilişkileri ve örgütlenmeleri genişleyip yerleşecekken küreselleşme ve bilişim teknolojileri ile birlikte yeni dinamikler ortaya çıkmıştır. Dünya küreselleşme ile birlikte ağ toplumuna doğru bir dönüşüm yaşamaktadır. Bu ağ toplumu yeni STK’lara gereksinim duymaktadır. Ağ toplumunun gelişmesiyle merkezi otoritenin aşınması tartışmaları başlamıştır. Bu durumda karşılıklı etkileşimle kendi kendini yönlendirebilen kurumlara ihtiyaç oluşmaktadır ve bu da STK’lara talep yaratmaktadır. Bu yeni ortaya çıkmakta olan “sivil toplum” alanının Batıdaki klasik sivil toplum yapılanması veya kurumlaşmasından farklı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Türkiye’de kenarı olmaktan yavaş yavaş çıkmakta olan, görece olarak özerkleşmiş bir “ağ toplumu”, “örgütlü toplum” veya hatta “sivil toplum”dan söz etmek mümkün hale gelmiştir (Akşit, 2007:10-11).

Buna rağmen yine de 2000’li yıllar Türkiye’de genel anlamıyla liberal demokrasilerde olduğu gibi bir sivil toplum alanının belirginleşmeye başladığı yıllar olmuştur. Bu süreç sivil toplum örgütlerinin önemini ortaya çıkarırken, bundan sonrada artacağına işaret etmektedir (TÜSEV, 2011:58).

5. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ DEĞİŞEN ROLLERİ

Küreselleşme son yıllarda üzerinde en çok tartışılan kavramlardan biridir. Dünyadaki ekonomik, siyasi, sosyal tüm olaylar ile ilgili açıklamalarda kavrama sıklıkla vurgu yapılmakta ve bu süreçte dünyada yaşanan değişim büyük oranda ona bağlanmaktadır. Bu derece işlevsel görölen kavramın bu özelliği, ekonomik, ideolojik, teknolojik gibi çok boyutluluğuna dayandırılmaktadır. Kavramın çok işlevsel ve boyutlu olması, kavramın tanımlanmasını zorlaştırmakta ve karışıklığa yol açmaktadır. Ancak kavramın ne olduğu konusunda ortak bir görüş olmamasına rağmen, yaşadığımız gelişmeleri belirlemedeki rolü konusunda büyük bir uzlaşa söz konusudur. Nitekim devletin ekonomik ve siyasi yapısının değişmesi -ulus devletten ulus ötesi devlete geçiş- özel sektörde çokuluslu işletmelerin ortaya çıkması sivil toplum kuruluşlarının da uluslararasılaşması küreselleşmenin sonucudur.

Nitekim küreselleşme kavramı üzerinden kurgulanan söylemin taşıdığı iddia şudur: Siyasal düzlemde liberal demokrasi (ok partili demokratik sistem, insan hakları ve hukukun üstünlüğü, iktisadi düzlemde piyasa ekonomisi(korumacılığın tasfiye edilerek mal ve sermaye hareketlerinin önündeki bütün engellerin kaldırılması ve ticaretin çok taraflı olarak

serbestleştirilmesi) ve kültürel düzlemde postmodernizm (farklı kültürlerin, inançların ve düşüncelerin, birbirlerini düşman ilan etmeden birlikte yaşamaları ve kaynaşması) olguları evrensel boyut kazanmış ve bunun bir sonucu olarak küresel bir toplum oluşmuş bulunmaktadır (Aydın, 2003:68).

Küresel dönüşüm en kapsamlı farklılaşmayı ekonominin katalizör etkisi sayesinde ekonomi-politik ilişkiler ağı içinde sağlamıştır. Sermayenin önündeki engellerin kaldırılması, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, ulus devletin ekonomik serbestliğe boyun eğmesi, refah devleti harcamalarının azalması, "kamu" düşüncesinin tahrip edilmesi gibi belirteçler küresel dönüşümün toplumların politik ve ekonomi görünümünde bıraktığı izleri temsil eder. Bu izler güncel içinde takip edildiğinde varacağımız yer değişen kapitalist pratikler ve çevre ülkeler üzerinde derinleşen ulus devlet sorunu olacaktır (Öztürk, 2006:468).

Zaten küreselleşme sürecinde kapitalizmin bugünkü boyutu, ulus-devleti, ekonominin gelişmesi için uygun bir ölçek olmaktan çıkmıştır. Ekonomik kalkınmaları merkezden alan ve uygulayan bir devlet sisteminde halkın arzuları değil, merkezdeki bürokratların istekleri doğrultusunda mal ve hizmet üretilir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında egemen olan soğuk savaş ulus-devleti ayakta tutarken, 1990'larla birlikte bu sürecin sona ermesi ulus devletin temellerini sarsan bir diğer unsur olmuştur. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile ABD'nin yegane güç haline gelmesi, küreselleşmenin temel siyasi gelişmesini ifade etmekte; doğal olarak da egemen siyasi aktör ulus-devleti tamamen ortadan kaldırmaya da, büyük ölçüde dönüşüme uğratmaktadır. Bu anlamda küreselleşme, ulus devletin potansiyel öneminin ve bağımsızlığının büyük ölçüde azaldığı bir fenomen olarak ortaya çıkmıştır (Cebeci, 2008:27).

Bu bağlamda başta Dünya Bankası olmak üzere uluslararası kuruluşlar tarafından, devletin karar mekanizmalarında baskın olduğu dönemin geride kaldığı, artık farklı aktörlerin karar mekanizmalarının farklı yönlerini kontrol ettiği yeni bir yönetim anlayışının hakim olacağı bir döneme girildiği iddiası gündeme getirilmiştir. Dünya Bankası tarafından "iyi yönetim" olarak ifade edilen bu anlayışa göre, devlet, piyasanın daha etkin işlemesi için gereken yasaları düzenlemeli ve pazarın ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri asgari maliyetle temin etmelidir. Bu anlamda iyi yönetim kavramı, piyasayı kurula bağlayarak düzenleyen, dışsal ekonomiler yaratarak işlem maliyetlerini azaltan ve reform çabalarını destekleyerek sivil toplumun gelişmesi için elverişli koşulları sağlayan piyasa dostu devlet anlayışına da gönderme yapmaktadır (Acı, 2005a:3).

Küreselleşmenin etkisiyle ulus devlet yapılanmasında görülen aşınmalar karşısında artan etkinliği ile sivil toplum kamusal alanla ilişkisi açısından da önemli bir tartışma konusunu oluşturmaktadır. Kar amacı gütmeksizin toplumsal birtakım sorunlara çare bulmak ve toplumun bilinçli sesini duyuran bir örgütlenmeler ağı yönleriyle bir kamusal güç olarak sivil toplumun etkinliği küresel sınırları aşmaya başlamıştır (Yıldırım, 2003:233). Bu noktada Keyman (2005:16)'ın görüşlerine başvurmakta fayda vardır:

"Literatürde, sivil toplumun yeniden canlanmasına bağlı olarak küreselleşmenin etkilerine baktığımızda, bunun iki türlü olduğunu görüyoruz; bunlardan biri, özellikle neo-liberal küreselleşme süreci içinde, devletin toplumda refahı, ekonomik kalkınmayı, çevresel sorunları ve toplumsal

sorunları ozmektteki kapasitesinin dűşmesiyle birlikte sivil toplumun yeniden canlanma süresi arasındaki paralellik. İkincisi de řu; yine literatüre baktığımızda, 1980 ve 90'larda ekonomiden çevreye, insan haklarından kültürel kimlik taleplerine kadar temel toplumsal sorunların, ulusal ya da yerel düzeyde yaşanmış olsa bile, özünde küresel sorunlar olduğunu görüyoruz. Genel söylem de, 80 ve 90'larda yüz yüze kaldığımız bu küresel sorunlara küresel çözümler üretmemiz gerektiği; bunları üretmeye de devletlerin, var olan temsili demokrasilerin ve onların temel aygıtları siyasi partilerin yeterli olmadığı. Bu durumda üçüncü bir sektöre ihtiyaç duyuluyor, o da sivil toplum sektörü. O yüzden de esasında sivil toplumun yeniden canlanma süreci, aynı zamanda sivil toplumun küreselleşme sürecini de gündeme getiriyor”

Aslan ve Alkış (2013:303) ise küreselleşme ve küresel sivil toplum ilişkisini şöyle ifade etmektedir: *Dünyayı tek bir mekan olarak algılama ve küresel ilişkilerin oluşturulması, küresel sivil toplumun oluşmasının altında yatan temel faktördür. Küresel sivil toplumun genel çerçevesini küresel düşünmek oluşturmaktadır. Küresel kapitalist sistem yeni fırsatlar sunmakla birlikte teknolojinin de yardımıyla küresel bağımlılığı da arttırmaktadır.*

Doğan (2002:287)'a göre de, ulaşılan teknolojik ilerlemeler, özellikle elektronik haberleşme alanındaki yeni gelişmeler de bireye ulus devletin sınırlarını aşma duygusu vermektedir. Özellikle globalleşme bireyde kendini sadece kendi yaşadığı ulus devletin oluşturduğu, kendi toplumu ile değil uluslar arası toplulukla bütünleşme duygusu uyandırmaktadır. Böylece bir uluslar arası boyutlu bir sivil toplumdan ve evrensel anlamda yurttaştan söz edilir hale gelmiştir. Çünkü artık ulus devlet mantığı ile kendi kendine yeten toplum değil diğer toplumlarla iç içe ilişkileri bulunan birey söz konusudur. Bu nedenle sivil toplum da artık uluslar arası ilişkilerle iç içe bir konum kazanmıştır. Artık sivil toplumun küreselleşmesinden ya da diğer deyişle globalleşmesinden söz edilmektedir. Bunu en önemli nedenlerinden biri dünyanın herhangi bir yerinde cereyan eden bir gelişmenin eskiye oranla daha hızlı bir şekilde dünyanın diğer bölgelerini etkilemesidir.

Şimşek (2000:335-336)'e göre de, gönüllü örgütlerin küreselleşme olgusuyla yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Küreselleşme eğilimi; özel sektörde, çok uluslu işletmeler olarak kendini göstermesine, devletler arasında da birtakım uluslar arası ve uluslar-üstü örgütlerin güçlenmesine yol açmıştır. Bu gelişmelerin yaşandığı diğer bir alan ise hükümet dışı alanda var olan, gönüllü çalışanların oluşturduğu örgütlerin küreselleşmesidir. O bunu, diğerlerinden farklı olarak, vatandaşların oluşturduğu, gönüllü örgütlenmelerdeki vatandaş kavramının genişleyerek “dünya vatandaşlığına” kaymasına bağlamaktadır. Böylece gönüllü örgütlerin faaliyetleri ülke sınırlarının dışına çıkarak “sorumlu dünya vatandaşlığı” temelinde faaliyet göstermektedir. Çünkü artık ilişkiler o kadar karmaşık hale gelmiştir ki, dünyanın herhangi bir ülkesindeki savaş, yoksulluk, felaket, çevre sorunları gibi sorunlar yalnız o ülkeyi değil diğer ülkeleri de ekonomik ve sosyal alanda etkilemektedir. Bu nedenle, bu bilinç düzeyi örgütlenmelerin bu kadar yaygınlaşmasının en güçlü nedenlerinden biridir. Diğer bir anlamda küresel gönüllülük örgütlenmeleri teşvik eden altruistik değerler yanında biraz da egoist değerlerin olduğunu söylemek abartı olmayacaktır.

Böylece 1990'ların başında, farklı yerelliklerde aynı sorunları gündeme taşıyan grupların, uluslararası dayanışma içinde birlikte hareket etmesi, ortak eylemler geliştirmesi ve alternatif çözümler için birlikte kafa yorması mümkün olmuştur. Bu gelişmenin ortaya çıkmasında internet ve enformasyon teknolojisinin yaygınlaşması ile ekonomik küreselleşmenin etkisi inkar edilemez. Bu süreç içinde, hareketler, farklı ülkelerde yaşanan ortak sorunları yerinde incelemeye, gelişmeler konusunda bilgi akışını sağlamaya, deneyimlerini aracısız olarak paylaşmaya başlamışlardır. Her yerde farklı hükümetlerle ve uygulamalarla karşılaşsalar da, yaşanan sorunların temelde ortak olduğunu ve bu sorunların kaynaklarının ve çözümlerinin de, yerel olmaktan çok genel küresel sisteme bağlı olduğunu bu deneyim içinde giderek daha fazla kavramaya başlamışlardır (Atay ve Kalfa, 2008:132).

Küresel sivil toplum belirtildiği üzere küreselleşme süreçleri ile beraber ortaya çıkmaktadır. Genel olarak görece küreselleşmiş örgütlerin birçoğu merkezi Avrupa'da yer almaktadır. Kapitalist ve dengesiz küreselleşme aynı zamanda reformcu küresel sivil toplum örgütlerinin tepkisini çekmektedir. Küresel kapitalizmin neden olduğu eşsizlikler, bastırılmış kesimleri sosyal adaletsizliklere karşı küresel sivil toplum şemsiyesi altında mücadeleye zorlamaktadır (Alkış ve Aslan, 2003, 303). Nitekim Köymen (2004), sivil toplum kuruluşlarının küresel önem kazanmasının nedenlerini belirtirken ikinci maddede bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Serbest piyasanın ve küresel ekonomik yönetişimin, yer yer, eşsizlikler yaratan / körükleyen dinamiği; uluslar arası üretim ve ticaretin bazı toplumsal kesimlere olumsuz yansımaları, bu etkilerin hafifletilmesini amaçlayan STK'lar için, giderek genişleyen bir alan açmıştır. Bundan dolayı küreselleşme ile sivil toplum örgütleri arasındaki ilişkinin çift yönlülüğü söz konusudur. Alkış ve Aslan (2013), Anheier ve arkadaşlarına atfen bu durumu "Küresel sivil toplum hem küreselleşmeden beslenen hem de küreselleşmeye tepki gösteren bir olgudur" şeklinde ifade etmektedirler.

Böylece son on beş yıldır yaşanmakta olan küreselleşme süreciyle birlikte, hemen hemen her ülkede yeşermeye başlayan ulus ötesi bağlantılara sahip sivil hareketler bir taraftan küresel sorunlar diye tanımlanabilecek başta yoksulluk, silahlanma, çevre kirlenmesi, ekolojik dengenin bozulması, inorganik tarımın yaygınlaşması ve küresel ısınma gibi sorunlar, özellikle gelişmiş ülkelerin sanayileşme politikalarının yeniden gözden geçirilmesine ilişkin bir söylem geliştirirken diğer taraftan da az gelişmiş ülkelerde demokrasinin ve liberal değerlerin yerleştirilmesi yönünde bir söylem geliştirmektedir (Ateş ve Uysal, 2006:65-66). Böylece söz konusu ülkelerde STK'ların güçlenmesi için uygun ortam oluşturulmaktadır.

Geliştirilen bu iki söylem türü esas itibariyle siyaseti ve ekonomiyi yakından ilgilendirmektedir. Siyasal söylem özellikle dünyanın geri kalmış bölgelerindeki mevcut siyasal yapının dönüştürülmesini hedeflerken, ekonomik söylem de dünya üzerinde özellikle gelişmiş ülkelerde hakim olan kapitalist üretim tarzı zihniyetinin ve büyük sermayenin frenlenmesini hedeflemektedir. Bu yüzden günümüzde ulus devlet-hükümetler dışı küresel girişimler ekseninde yaşanmakta olan kıyasıya mücadele, STK'lar belki de ulus devlet ve çok uluslu şirketlerden sonra en küresel örgütler olarak ortaya çıkmaktadır (Ateş ve Uysal, 2006:65-66).

Kuşku götürmeyecek bir gerçek, küreselleşme süreci ile birlikte sivil toplum örgütlerinin rollerinin de değişmesidir. Günümüzde uluslararası düzeyde faaliyet gösteren ve heterojen yapıda çok sayıda sivil toplum rgt mevcuttur. Liberal, demokrat, şiddet karşıtı, barışçıl sivil toplum kuruluşlarının yanında anti-liberal görüşleri savunan, bazı durumlarda şiddete başvurabilen ve barışı tehdit eden sivil oluşumlar da küresel ölçekte faaliyetlerini sürdürmektedirler. Dünyanın herhangi bir ülkesinde yaşanan sorunlar o ülkedeki insanları ya da diğer ülkeleri etkiliyorsa, sivil toplum örgütleri bu sorunları gidermek amacıyla faaliyette bulunmaktadır. Örneğin Greenpeace dünyanın herhangi bir yerinde evre kirliliği ile ilgili bir sorun olduğunda protesto faaliyetinde bulunmaktadır. Sivil toplum örgütlerinin gücü özellikle uluslar arası düzeyde etkili olmaktadır. IMF ve Dünya Bankası'nın Mayıs 2001'de, Prag'ta gerçekleştirilen protestolar dünyada büyük yankı uyandırdı. Bunun zerine Dünya Bankası Başkanı sivil toplum örgütlerinin temsilcileriyle görüşerek kendilerine şans verilmesini istedi. Bu ve bunun gibi çok sayıda örnek günümüzde sivil toplum örgütlerinin uluslar arası alanda etkinliklerinin arttığını göstermektedir (şenkal, 2003 ve Cebeci, 33-34).

Ayrıca STK'ların yeri ve işlevlerindeki dönüşüme ilişkin nc sektörü anahtar kavram olarak gören değerlendirmelere göre bu durum, neoliberal yaklaşımların yeni yönetim anlayışı ile ilgili gerekçelerine de dayandırılmaktadır. Bu gerekçeler içinde en göze çarpanı, özellikle Dünya Bankası ve BM başta olmak üzere çeşitli uluslararası kuruluşlar tarafından nc sektörün kamu sektörü ve özel sektörle birlikte yönetimde sorumluluğu paylaşacak aday kurumlar olarak gündeme getirilmeleriyle ilişkilidir. Dünya Bankası'nın 1980'li yılların ortalarından itibaren AG'lere sunduğu "yapısal uyumla birlikte büyüme" yaklaşımı, bir yandan iktisadi büyümenin devamlılığını, öte yandan da iktisadi alanın iyi yönetilmesini esas almaktadır. İyi yönetimin başarısı ise kamu sektörü, özel sektör ve STK'ların katılımcı ve çoğulcu bir toplum yapısı içinde birlikte hareket ettiği bir yönetim yapısının varlığı ile ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda kamusal alanda yönetimin esas aldığı temel sosyal hizmetlerin bölgeler arasında dengeli kalkınma ve sosyal adalet ile fırsat eşitliği ilkelerine uygun olarak yerine getirilebilmesinin, katılımcı demokrasinin glendirilebilmesinin artık sadece kamu kesiminin görevi olmadığı, özel sektörün ve STK'lar aracılığıyla bireylerin doğrudan katılımlarından oluşan bir nc sektörün varlığı ile mümkün olabileceği ileri sürülmektedir (Acı, 2005a:3).

Durusoy (2008)'a göre de, 1990'lardan itibaren uluslararası sistemde yaşanan gelişmelerle birlikte, büyüme merkezli kalkınma yaklaşımı değişmeye başladı. Bu yaklaşımın dünyayı getirdiği nokta, açlık, etnik ayrılıklar ve ekolojik felaketler olarak dile getirilirken, kalkınma sorunsalında büyüme merkezli anlayıştan "insan merkezli" anlayışa geçildi. Bu anlayışta kalkınma, toplumsal bir faaliyettir ve toplumsal değerler ve kültür önemli belirleyicilerdir. Bu değerlerin yzeyeye çıkarılması ve fonksiyonel hale getirilmesi o ülkedeki yönetişim yeteneğiyle ilişkilidir. Katılımcı demokrasi kültürünü de buna eklersek katılımcı demokrasi yöntemleriyle kalkınmayı sağlamak isteyen bir sosyal devlet, halkın sosyoekonomik sorunlarına çözüm ararken kendi ideolojilerini topluma dayatmak yerine, rgtlenebilen ve rgtlenemeyen

sosyal kesimlerin ihtiyaçlarını dikkate alarak STK'lar ile birlikte karar allamalıdır.

Böylece başlangıçta bir araya gelme, devletin ve özel sektörün yanlışlarını gündeme getirme, dayanışma, büyük kentlerde var olma idealiyle kurulup işlev gören STK'lar; günümüzde işsizliğin önlenmesinden okullaşmanın arttırılmasına, teknolojik gelişmeye, ağaçlandırmaya, özel ilgi alanlarının kurumsal alanlarda yaşam bulmasına, uluslar arası ilişkilerin geliştirilmesine, kronik sorunların özölmesine kısacası kalkınmaya devlet ve özel sektörün yanında katkı vermektedir (www.derneklerdergisi.com, Erişim Tarihi: 03.10.2013).

6. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI VE KALKINMA İLİŞKİSİ

Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren STÖ'ler, stabilizasyon, yapısal ayarlama, merkezi planlama, beş yıllık kalkınma planları, ithalle telafi etme, ihraç oryantasyonlu programlar ve dengeli bütçeler gibi küresel kalkınmacı paradigmaların başarısızlığını takiben, kalkınma sürecinin anahtar unsuru haline gelmişlerdir. Yukarıda da belirtildiği gibi günümüzde STÖ'ler küresel bağlamda faaliyet göstermektedir. Faaliyet gösterdikleri politik, ekonomik, sosyal ve kurumsal ereveler, STÖ'lerin diğerleriyle olan ilişkilerinin boyutunu ve doğasını bir hayli değiştirmiştir. STÖ hareketi içerisindeki küresel patlama, yaygın bir şekilde *kalkınma* olarak adlandırılan,-koşulların gelişim süreci, ulusların ve ölkelerin içinde bulunduğu şartları ve geleceklerini iyileştirme süreci-olgunun teori ve pratiğinde ortaya çıkan meydan okumalara neden olmakta ve bunlardan etkilenmektedir (Bağcı, 2005:14).

Bilindiği gibi kalkınma kavramı, uluslar arası sistemin II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle başlayan yeniden yapılanma sürecinde yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu süreçte kalkınma kavramının doğrudan muhatabı esas olarak siyasal bağımsızlıklarını yeni kazanmış eski sömürgelerdir. Bu dönemde uluslar arası düzeyde yaygın kabul gören anlayışa göre, söz konusu ölkelerin uluslaşma süreçlerinin başarıyla sonuçlandırabilmesinin ilk ve temel şartı iktisadi kalkınmalarını sağlamalarıdır. Diğer taraftan kalkınma kavramı ulusal düzeyde, egemen sınıflar ve/veya yönetici elitler açısından meşruiyet aracı olarak da bir işlev yüklenmiştir. Dolayısıyla kalkınma, her iki düzeyde yaşanacak süreci tanımlayan temel bir anlayış olarak algılanmaya başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kalkınma kavramına atfedilen bu yer ve önem esas referanslarını Modernleşme Kuramı'nda bulmaktadır (Türkay, 2006:13).

Başkaya (2009:17)' ye göre de aslında kavram "yeni" olmakla birlikte, evrim teorisinin, Modernleşme Teorisinin, etnosantrist ilerleme ideolojisinin yeni koşullarda aldığı biçimdi. Batı ideolojisinin, Batı burjuva düşünce geleneğinin dünyanın geri kalan bölümüne sunduğu, doğrusal ilerleme, sınırsız büyüme paradigmasının bir versiyonu olarak ortaya çıkmıştı. Bu bakımdan "uygarlaşma", "modernleşme" misyonunun yeni koşullarda aldığı biçimdi.

Bu kadar çok kavramla ilişkilendirilmesi, Türkçe'de de "gelişme" kavramının özdeşi olarak kullanılıyor, kalkınma kavramının tanımlanmasını güçleştirdiği kesindir. Ayrıca Başkaya (2009:17)'nin belirttiği gibi bazı kavramlar sıkça kullanıldığı halde, içerikleriyle pek ilgilenilmez. Veri olarak kabul edilirler ve bir bakıma inanç kategorisine dahil olmuşlardır. Kalkınma kavramı da son yarım yüzyılın en çok kullanılan kavramlarından biridir. Oysa

gerçekten neyi ifade ettiği pek merak konusu olmamıştır. Kavramlar için yüklenen anlamlar her zaman herkes için aynı olmayabilir ve bu doğaldır. Kalkınma kavramı da bu tür kavramlardan biri olup, toplumların gelişme ve değişim sürecine uygun olarak, farklı dönemlerde değişik içerik ve anlamlarda kullanılmıştır. 1950’lerden 1975’lere kadar kalkınmanın ulusal hükümetler ve onların kalkınma politikalarındaki ortakları olan uluslar arası kalkınma kuruluşları tarafından yrtlen soyut, teknokrat, sadece ekonomik büyümeye ve sanayileşmeye odaklanmış makro politikalar olarak görüldüğü biliniyor (Erbay ve zden, 2009:18-19, 2013:4, Ayas vd., 2009:27).

Oysa kalkınma, Amartya Sen (2004:17-18)’e göre, insanların yararlandığı özgürlükleri genişletme süreci olarak görülebilir. zgrlklere odaklanmak, kalkınmayı gayri safi milli hsılanın (GSMH) büyümesiyle, bireysel gelirlerdeki artışla, sanayileşmeyle, teknolojik ilerlemeyle, ya da toplumsal modernleşmeyle özdeşleştirilen daha dar kalkınma anlayışlarına ters düşer. GSMH’nın ya da bireysel gelirin artması toplum üyelerinin yararlandığı özgürlükleri genişletme *aracı* olarak elbette çok önemli olabilir. Ancak zgrlkler, toplumsal ve iktisadi düzenlemelerin (rneğin eğitim ve sağlık hizmetlerinin) yanı sıra medeni ve siyasal haklar(rneğin, kamuyu ilgilendiren meseleleri tartışma ve denetime katılma özgürlüğü)başka belirleyicilere de bağlıdır. Kalkınma, zgrlğ ortadan kaldıran başlıca nedenlerin, zorbalığın, yoksulluğun, sistematik toplumsal yoksunlukla birlikte yetersiz iktisadi fırsatların, baskıcı devletlerin hoşgrszlğnn ya da aşırılıklarının yanı sıra kamusal hizmetlerdeki ihtimalin ortadan kaldırılması gerekir.

Amartya Sen (1983:754), söz konusu dönemde geçerli olan ekonomik büyüme odaklı kalkınma anlayışının diğer eksikliklerini şöyle ifade etmektedir: “Belki de geleneksel gelişim iktisadının en önemli tematik açığı; yoğunluğunu, insanların yetkilendirilmesi ve bu yetkilerden türeyecek kabiliyetlerden çok, tekil malların toplam arzı, birleşik gelir ve ulusal ürün üzerine vermesidir. Nihayet iktisadi kalkınma süreci, insanların yapabildikleri ve yapamadıkları ile alakadar olmalıdır, mesela insanların uzun yaşayabilip mi yaşayamadığı, önlenebilir maraziyetten sakınabilip sakınamadığı, iyi beslenebilip beslenemediği, okuma, yazma ve iletişim yetilerini kullanıp kullanamadığı, edebi ve bilimsel araştırmalarda yer alıp alamadığı vb. İktisadi kalkınma süreci, Marx’ın sözleri ile şartlar ve imkanların bireyler üzerindeki hakimiyetinin yerine imkan ve şartlar üzerine kurulu bireylerin hakimiyetini koymalıdır”.

Han ve Kaya (2006:3)’ya göre de, kalkınma salt üretim ve kişi başına düşen gelirin arttırılması demek olmayıp, azgelişmiş bir toplumda iktisadi ve sosyo-kültürel yapının da değiştirilmesi, yenileştirilmesidir, kişi başına düşen milli gelirin artması yanında genel olarak üretim faktörlerinin etkinlik ve miktarlarının değişmesi, sanayi kesiminin milli gelir ve ihracat içindeki payının artması gibi yapısal değişiklikler, kalkınmanın temel öğeleridir. Ayrıca kalkınma, insan ve toplum açısından sadece maddi yaşamın sürdürülebilmesi değil, onun yanında toplumun yüksek kültür ürünlerini üretebilmesi için geçekleştirilmesi gereken bir süreç ve sürekli bir yarıştır. Bu yarıştan kopmanın tek yolu ise insana yapılan eğitim yatırımdır. Bu yatırımın yapılmasında devletin ve sivil toplum kuruluşunun rolü büyüktür.

WCED (World Commission on Environment and Development-Birleşmiş Milletler Dünya evre ve Kalkınma Komisyonu (1987), Kalkınma sorunu ile

ilgili, son yılların yaygın anlayışı durumuna gelen sürdürülebilir kalkınma stratejisi doğrudan doğruya kalkınmanın başarısızlığıyla ilişkili görülen krizleri, toplumsal adalet, sürdürülebilirlik ve katılım konularındaki eksikliklerden kaynaklandığını paylaşan, belirtilen bu eksiklikleri karşılayabilecek yeni bir kalkınma anlayışı getirmektedir. Sermaye birikimine dayalı “büyüme merkezli” kalkınma anlayışı yerine, “insan merkezli” bir kalkınma anlayışı geliştiren *sürdürülebilir gelişme* kavramı 1980’lerden sonra önem kazanmaya başlamıştır. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yayınlanan Ortak Geleceğimiz Raporu, sürdürülebilir kalkınma tanımını řu şekilde yapmaktadır: “Sürdürülebilir kalkınma gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini tehlikeye sokmaksızın, bugünkü kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilen kalkınmadır (71, aktaran, Ökten, 2008:100).

Kalkınmanın gerek içerik olarak ekonomik alanın yanı sıra sosyal, kültürel ve siyasal alanı da kapsayan “insani kalkınma” anlayışına evrilmesi gelişimi, gerekse uygulama alanı olarak ulusal ölçeğin yanı sıra yerel ölçeği de kapsamayı beraberinde resmi yetkililerin yanı sıra gönüllü kuruluşların da kalkınmada yer almasını gerekli kılmıştır. Kalkınmada gönüllü kuruluşların yer alması Dünya Bankası ve Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşların da önem verdiği bir olgudur. Sivil toplum kuruluşlarının kalkınmada aldıkları roller süreç içerisinde önemli içerik değişimine uğramıştır (Kaya, 2010).

1. Aşama: Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında sivil toplum örgütleri sosyal yardımları esas alan, zor durumdaki insanlara yardım faaliyetleri sürdürmüşlerdir.
2. Aşamada STK’lar sosyal yardımların yanı sıra mikro projelerle kişilerin kendiişlerini kurmaları, mesleki gelişimleri üzerinde ağırlıklı durmaya başlamışlardır.
3. Aşama olan günümüzde STK’lar ilk iki aşamadaki görevlerinin yanı sıra özellikle yapısal bir sorun olan yoksulluğun giderilmesi, ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın sağlanabilmesi için planlama faaliyetlerine katkı sağlamaya başlamışlardır.

Kalkınma kavramına ilişkin temel sorunlardan bir diğeri ise kalkınma sorunsalına içkin olan aktörleri tanımlamasında açığa çıkıyor. Belki de “kalkınma” kavramını en sorunlu kılan alanlardan biri de kalkınma kavramına işaret edilen “ortak iyinin” farklı aktörleri içermesidir. Bu ortak iyi teması özellikle ie yönelik sermaye birikim modelinde belirleyicilik kazanmıştır. Genellikle “ortak iyi” olarak ulusal ekonomilerin tanımladığı genel çerçeveyi tanımladığı bu tarz açıklamalarda, herkesin ortak iyisini belirlemede ve belirlenen bu ortak iyiye ulaşmada öncelik devlete verilecektir. Yani temel aktör olarak devlet öne çıkarılacaktır (Ercan, 2003)

Nitekim İkinci Dünya Savaşı’nın bitiminden 1970’lere kadar dünya ekonomisinde yaşanan uzun dönemli büyüme konjonktürü, talep yönlü iktisat politikaları doğrultusunda ve sosyal devlet anlayışıyla hareket eden bir ekonomik sisteme dayanmaktadır. Dünya ekonomisinin “altın çağ”ı olarak nitelendirilen bu yıllarda çağdaş kapitalizm, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, genellikle Keynesci politikaların etkili işleyişi sayesinde ekonomik bunalımları atlatan, istihdam ve gelir artışı sağlayan, başarılı bir sistem olarak

değerlendirilmiştir. Benzer bir biçimde kalkınma yazınında da piyasa mekanizmasının kendiliğinden işlemesinin, azgelişmiş lkelerin (AG) kalkınması için gereken toplumsal ve iktisadi yapının dnşmn gerçekleştirmeyeceği düşüncesi kabul görmüş ve bu durum kalkınma sürecine yapılacak müdahalelerin meşruiyetini sağlamıştır. Diğer bir deyişle, piyasa mekanizmasına müdahale, “kalkınma” deyimine içerilmiştir. Böylece Keynes, zgn koşulları dikkate alarak yapılacak devlet müdahalesinin gerekliliğini göstererek kalkınma sorunuyla ilgilenen iktisatçılar açısından yeni bir teorik yapının kurulmasının önkoşullarını oluşturmuştur (Acı, 2008:2-3).

Ancak özellikle 1970’li yılların ikinci yarısından itibaren soğuk savaşın son bulması ile birlikte tek kutuplu yeni dünya konjonktürünün oluşması ve dünya ekonomisinin krize girmesi sonucu Keynesci yaklaşım yerini dünya gündemine tekrar ve öncekinden daha güçlü bir biçimde oturan neoliberal yaklaşıma bırakmıştır (Acı, 2005b:28). 1970’lerin ortalarından itibaren yükselen neoliberal dalga ile birlikte kamusal rolünün ciddi biçimde eleştirilmesi ve yıpranması, kalkınma politikalarında devletin merkezci, müdahaleci, karar verip uygulayıcı pozisyonuna karşı yeni arayışlar yükselmiştir. Bu durum Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Bankası (DB) gibi kilit kalkınma kuruluşlarının Washington uzlaşısı diye bilinen yeni politikalara yönelmeleriyle sonuçlanmıştır. Bu çerçevede etkin işleyen serbest piyasa koşullarını devletin ekonomi politikalarındaki kamusal kilit rolüne yeğlendiği biliniyor. Bu anlamda 1980’lerle birlikte BM, DB gibi kuruluşlar için ekonomide serbestleşme çerçevesinde dezavantajlı bölge ve sektörlere dönük rekabet edebilirliği arttırıcı kalkınma politikaları, mesleki eğitim ve KOBİ’lere dönük çabalar belirgin öncelikler haline aldı. Sivil toplumun aynı dönemde, kalkınmada devletin yeni ortaklıklar sunan bir alan sunmasıyla belirginleşmeye başladığı söylenebilir (Kktok ve Ceylan, 2005:149).

Ayrıca dünya ölçeğinde gelişmiş bölgeler ile az gelişmiş bölgeler arasındaki gelir dağılımının gittikçe bozulmakta olduğu dikkate alındığında da, STK’ların rol ve işlevleri daha çok gündeme gelmektedir. Çünkü küresel bazda kalkınma ve gelir dağılımı adaletsizliği devam etmektedir (Ateş, 2006:70-71). Birleşmiş Milletlerin (BM) Milletler Kalkınma Programı (UNDP), 2015 yılına kadar dünyada fakirliği yarı yarıya azaltmayı hedefleyen gelişmekte olan lkelerin kalkınma kuruluşu olup, bu ülkelere politika tavsiyeleri verir ve dengeli dengeli bir ekonomik büyüme yaratabilecek kurumsal kapasitelerin oluşmasına yardımcı olur. UNDP, küresel kalkınma kaynaklarından en iyi şekilde yararlanılmasını sağlamak için, faaliyetlerini teki BM fon ve programları ve aralarında Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu’nun da bulunduğu uluslararası finans kurumlarıyla işbirliği içinde yürütür. Ayrıca, bölgesel ve ülke programları ile gelişmekte olan lkelerin, ulusal ve sivil toplum kuruluşlarının deneyimlerinden de yararlanır. UNDP’nin desteklediği projelerin yüzde 75’i yerel örgütler tarafından yürütülmektedir (<http://www.unicankara.org.tr/today/3.html>, Erişim T.: 05.11. 2013).

BM, Birleşmiş Milletler rgt de NGO’larla işbirliğini giderek arttırarak uluslar arası aktörlerin başında gelmektedir. BM nezdinde altı iştişari statü sahibi NGO’ların sayısı 1968 yılında 377 iken bugün 2000’den fazladır. NGO’lar BM-Ekonomik ve Sosyal Konseyi (EKOSOK) nezdinde alabildikleri iştişari statü sayesinde BM toplantılarına katılabilmekte, konuşma

yapabilmekte, belge dağıtılabilmekte, hatta belli koşullar altında BM gündemine madde eklenmesini dahi nerebilmektedirler. Halen 800’den fazla NGO’nun başvurusunun, BM nezdinde statü alabilmek için sırada beklediği göz önünde bulundurulursa BM-NGO ilişkisinin önümüzdeki dönemde giderek daha da gelişeceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dünya Bankası, NGO’ları kalkınma projelerine daha fazla dahil edebilmek amacıyla yakın bir zaman önce Banka bünyesinde bir “NGO Birimi” kurmuştur. Bankanın kredi projelerine NGO’ların doğrudan katılımı 1988 yılına kadar yüzde 3 seviyesinde seyrederken, bugün bu oran yüzde 49’a çıkmıştır. Halen Avrupa Birliği’nin (AB), kalkınma yardımı, insan hakları, demokrasi projeleri, insani yardım, eğitim ve evre projelerinin gerçekleştirilmesi için NGO’lara tahsis ettiği yıllık mali kaynak toplam 1 milyon Euro civarındadır (Bilman, 2001).

Aslında STK’ların insan refahının iyileştirilmesindeki aktif katılımlarının geçmişi eskilere dayanır. STK’lar özellikle toplum ve hükümetler arasında önemli bağlantılar kurarlar. STK’ların, bu süreçte etkili ve dinamik temsilcilikleri belirli glere ve karakteristiklere sahiptirler. Ayrıca ihtiyaçları açıklamada toplumla birlikte çalışarak özel bir kapasite sergilerler. Geniş kapsamlı talep ve durumlarda yaratıcı ve yenilikçi esnekliğe ve özgürlüğe sahiptirler. STK’lar, araştırmalardan topluma dayalı projelere kadar uzanan yelpazede yer alan programları, en geniş anlamda sıkça öncülük yaparlar (Marangoz, 2008:44).

Ancak günümüzde değişen yapıları ve işlevlerine kadar STK’lar dünyada açlıkla uğraşmaktaydılar. Yakın döneme kadar bu kuruluşlar kendi rollerini, sanayileşmiş ülkelerdeki gıda fazlasını, sanayileşmemiş olan ülkelerdeki gıda eksikliğine aktarım mekanizması olarak görmekteydiler. Başta Avrupa Birliği (AB) lkeleri olmak üzere yaygın olan tarım sübvansiyonları ile birlikte ortaya çıkan arz fazlalarını, 1990’ların ortalarına kadar Avrupa STK’ları hibe yoluyla toplamış ve bunların eksik gıda noktalarına taşınması üzerine örgütlenmişlerdir. Ancak STK’lar bu son 10 yıl zarfında aynı yardım toplamak ve taşımak yerine nakdi yardım toplayıp, bunu ‘yerinde tedarik’ yöntemiyle dağıtmayı tercih etmektedirler. Günümüzde STK’ların mutlak yoksullukla mücadelede benimsedikleri yöntem, hep yerinde tedarik yöntemidir. Böylece yardımı, oradaki dağıtım ve pazar mekanizmalarını yıkmadan, bilakis onları güçlendirerek organize etmek, yerinde tedarik, mutlak yoksullukla, açlık sınırındaki yoksullukla mücadelede, belli başlı uluslararası STK’ların, pratiklerinden çıkardıkları derslerden benimsedikleri bir olgudur (İnsel, 2005:3).

1990’lardan itibaren uluslararası sistemde yaşanan gelişmelerle birlikte, büyüme merkezli kalkınma yaklaşımı değişmeye başladı. Bu yaklaşımın dünyayı getirdiği nokta, açlık, etnik ayrılıklar ve ekolojik felaketler olarak dile getirilirken, kalkınma sorunsalında büyüme merkezli anlayıştan “insan merkezli” anlayışa geçildi. Bu anlayışta kalkınma, toplumsal bir faaliyetir ve toplumsal değerler ve kültür önemli belirleyicilerdir. Bu değerlerin yzeyeye çıkarılması ve fonksiyonel hale getirilmesi o ülkedeki yönetişim yeteneğiyle ilişkilidir. Katılımcı demokrasi kültürünü de buna eklersek katılımcı demokrasi yöntemleriyle kalkınmayı sağlamak isteyen bir sosyal devlet, halkın sosyoekonomik sorunlarına zm ararken kendi ideolojilerini topluma dayatmak yerine, rgtlenebilen ve rgtlenemeyen sosyal kesimlerin ihtiyaçlarını dikkate alarak STK’lar ile birlikte karar almalıdır (Durusoy, 2008).

Böylece Büyüme merkezli kalkınma yaklaşımları yerine insanı merkeze alan yeni kalkınma yaklaşımları STK'ları, kalkınma sürecinde devlet ile birlikte hareket eden 'kalkınmanın yeni aktörleri' olarak tanımlamışlardır. Bu tanımlama, neo-liberal yaklaşımların, minimal devlet anlayışı ile de uyum göstermektedir (Acı, 2005b:3).

Daha önce de belirtildiği gibi, artan küreselleşme eğilimi, ekonominin önündeki ulusal engelleri ortadan kaldırırken, aynı zamanda, kamunun ekonomideki rolünün azalması sonucunu doğurmuştur. Bu süreçte devletin ekonomideki denetim alanları sınırladığı gibi, özelleştirme uygulamalarıyla özel sektörün hareket alanı giderek genişlemiştir. Bunun sonucu olarak kalkınma paradigmasında da önemli değişim ve dönüşümler yaşanmıştır."Yeni bölgesel kalkınma" olarak değerlendirilen bu yaklaşım "içsel büyüme modeline" dayanmaktadır. Yeni bölgesel kalkınma yaklaşımının en önemli özelliklerinden biri, yerel kalkınmanın kurumsal yapısıyla ilgilidir. Bu kurumsal yapıda, merkezi hükümet temsilcileri, meslek kuruluşları, odalar, sendikalar; STK'lar, özel sektör temsilcileri vb. rol oynamaktadır. Ancak bu birimlerin arasında koordine olmaması halinde çıkar çatışmaları ortaya çıkabilmektedir. Bu çatışmaların önüne geçecek kurum olarak "Bölgesel Kalkınma Ajansları" gündeme gelmiştir (Karakoyunlu, 2011:39).

Günümüzde ise ulusal düzeyde kalkınma stratejilerinin belirlenmesi ve uygulaması açısından oldukça popüler organizasyonlar görülen kalkınma ajanslarının sayısı konusunda da net bir rakam verilememektedir. Ancak, büyüklükleri kuruldukları bölgelerin ölçekleri, fonksiyonları ve kuruluş gerekçeleri açısından farklılık gösterse de, dünyada 15.000'i ve Avrupa ülkelerinde 200'ü aşkın kalkınma ajansı bulunmakta ve her geçen gün yeni ajansla kurulmaktadır (Karakoyunlu, 2011:40).

Nitekim yeni kalkınma anlayışının öngördüğü şekliyle STK'ların kalkınma sürecindeki rolü ile ilgili ileri sürülen tezler, uygulamaya dönük, geniş tabanlı, küçük ölçekli kurumlar olarak politik yaptırımlar açısından devlete göre daha etkin oldukları yönündedir. Buna göre STK'lar devlete göre politikaların hayat geçirilmesinde daha etkindirler. Çünkü geniş örgütlenme biçimi olarak devletin bir araya gelme ve liderlik anlamında STK'lara göre zayıf ve yavaş kaldıkları ileri sürülmektedir. Ayrıca STK'ların, sivil toplumun yaygınlaştırılmasında öncü kurumlar olarak kamu sorumluluğunu talep etme anlamında da politikacılar ve bürokratlardan daha etkin oldukları iddia edilmektedir. Özellikle sivil toplumun yoksul kesimlerinin taleplerinin gerçekleştirilmesinde politikaların uygulanması ve gerektiği yerde reformların yapılması konusunda daha başarılı olacakları düşünülmektedir. Sonuç olarak STK'lar, yeni kalkınma anlayışı doğrultusunda uluslararası sistemin yönetimine ilişkin olarak sorumluluğu devlet ile paylaşacak aday kurumlar olarak gündeme gelmektedirler (Çelik, Koç ve Ayas: 2009:28-29).

Ayrıca demokratik ve şeffaf bir Avrupa toplumunun yaratılması, farklı çıkar gruplarının görüşlerinin uzlaştırılması, yeni teknolojiler ve küreselleşme baskılarıyla karşılaşan toplumun değişime ayak uydurması veya hükümetlerin yetersiz kaldığı mekanizmalardaki boşlukların doldurulması açısından STK'lar önemlidir. STK'lar eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler gibi kamu hizmetlerinin sunumu, yerel ekonomik kalkınmanın desteklenmesi, sosyal ve ekonomik açıdan dışlanan birey ve grupların toplumla bütünleşmesini sağlayarak

doğrudan destek sağlayabilirler. Aynı zamanda STK'ların, rekabet, ekonomik büyüme, özgürlükler, ırkçılık, cinsiyet ayrımı ve yaşlılara yönelik tutumları toplumu dolaylı olarak olumlu yönde etkilemektedir. AB'de STK'lar birbirleriyle veya kamu kurumlarıyla rekabet edebilecekleri gibi bunlarla işbirliğine de girebilirler. Bazıları olumsuz özelliklere sahip olsalar dahi, hangi çıkar grubunu temsil ederlerse etsinler, yasalara uydukları ve vergilerini ödedikleri sürece, sivil toplum geleneğinin gereği olarak özel ilgi alanları ve çıkarları için çalışmalarına izin verilmektedir (Yatkın, 2008:32).

Bu da sivil toplum kuruluşlarının Avrupa ülkelerinde daha etkin ve yoğun bir şekilde faaliyet göstermelerine ve neoliberal yaklaşımların sağladığı ekonomik özgürlüklerin de desteğiyle ekonomik açıdan önemli ölçüde büyümelerine yol açmıştır. Öyleki 2004 yılı rakamlarına göre Almanya'da 2 milyon 100 bin, Fransa'da 1 milyon 470 bin dernek bulunuyor. Fransa ve Almanya'da her 40 kişiye 1 dernek düşüyor. Ancak her 10 Fransız'dan 4'ü en az bir derneğin faaliyetine katılıyor. Nüfusun beşte biri ise en az iki derneğe üye bulunuyor. Sivil toplum kuruluşlarına gayr-i safi milli hasıla içindeki payları açısından bakıldığında ABD %6,3, İngiltere ve Fransa %4,8 ve Japonya'da %3,5 düzeylerinde gerçekleşiyor. 1980'den 2000'e kadar bu ülkelerde sivil toplum kuruluşlarının gayr-i safi milli hasıla içindeki payları ABD'de %12,7, İngiltere ve Fransa'da yaklaşık %15, Almanya'da %11 ve Japonya'da %8 oranında artmış. Bu dünyada sivil toplum kuruluşlarının büyümekte olduğunu; dolayısıyla önem düzeylerinin de arttığını gösteriyor. (<http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=236>, Erişim Tarihi., 15 Nisan 2014).

Sivil toplum, bir üçüncü sektör alanı biçiminde yapılanarak, istihdam açısından da önemli bir etkinliğe dönüşmektedir. Farklı meslek ve yetenekte birçok insan için bir çalışma ve geçinme alanı haline gelmektedir. Böylece sivil toplum etkinlikleri ve kurumları aynı zamanda bir istihdam politikası olarak işlevselleşerek toplumsal yaşam için önem kazanmaktadır. Yine 2004 yılı rakamlarına göre, ABD'de, yaklaşık 7 milyon kişi, sivil toplum kuruluşlarında tam zamanlı olarak istihdam ediliyor. Bu oran ABD'deki toplam istihdamın %6,8'ini, hizmet sektöründe istihdam edilenlerin ise %15,4'ünü oluşturuyor. Avrupa Birliği ülkelerinde örneğin Almanya (1 milyon), Fransa (0,8 milyon) ve İngiltere'de sivil toplum kuruluşlarının genel istihdamdaki payı %4, hizmet sektörü açısından bakıldığında ise %10. Japonya'da ise 1,4 milyon kişi sivil toplum kuruluşlarında istihdam ediliyor. ABD ve Avrupa'daki sivil toplum kuruluşlarının toplam istihdam sayısı 11,8 milyon iken, bu ülkelerdeki 6 büyük şirketin (Daimler-Benz, General Motors, Hitachi, Fiat, Alcatel Alsthom ve Unilever) toplam istihdamları yaklaşık 2 milyon düzeyinde gerçekleşiyor. (<http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=236>, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2014).

Türkiye'de STK'ların gelişimi Batı'daki kadar olmamış ancak 2000'li yıllardan itibaren artış eğilimi gösterdiği ve *açlıkla mücadele için sosyal yardım* gibi geleneksel fonksiyonunun yanında bu süreçte yeni fonksiyonlar üstlendiğini belirtmek mümkündür (TÜSEV, 2006). Bu süreci (Keyman, 2006:9) şöyle ifade etmektedir:

Son yıllarda, özellikle 2000'li yıllar içinde, Türkiye'nin modernleşme ve demokratikleşme süreçlerindeki önemli gelişmelere paralel olarak sivil toplumun "toplumsal sorunlara çözüm bulma çabasının oluştuğu bir iletişim alanı", "siyasi ve ekonomik ilişkilerin ve yaşam alanlarının dışında yer alan ve

hareket eden bir örgütsel yaşam” ve “devlet/toplum/birey ilişkilerinin demokratik düzenlenmesinde katkıda bulunan bir kamusal alan” olarak hem nicel hem nitel anlamda önem kazandığını söyleyebiliriz.

Nitekim Ekonomistler Platformunun 7. Ekonomi Politikalar Zirvesi’nde açıklanan yerli kalkınma modelinde; iyi yönetim, yerel kalkınma, katılım ve diyalog ile sürdürülebilir kalkınma tüm kalkınma politikalarının vazgeçilmez dört önceliği olarak tanımlanmaktadır (Küçüktok ve Ceylan, 2005:151). Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti’nin 100.kuruluş yıldönümü olan 2023 yılını sembolik bir milat kabul ederek ülkemizin geleceğine ışık tutmak üzere birkaç yıldır sürdürülen “Türkiye’nin Stratejik Vizyonu 2023” projesinde stratejik lokomotif sektörler içinde “Sosyal Politikalar ve Sivil Toplum” öne çıkanlar arasındadır (Ayrıntılar için bakınız: www.tsv2023.org). Bu sektörle ilgili Sektör Taslak Vizyon Belgesinde (2012-2013); 2023 stratejik hedefi olan sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının, bir çerçeve strateji olduğu belirtilmektedir. Bu strateji; sürdürülebilir sosyal politikalar hedefini de içermektedir. Amaç, sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde, sosyal politikalar ve sivil toplum konusunda siyasi ve toplumsal bir tartışma başlatmak ve ulusal düzeyde gerekli tüm çerçeveleri oluşturmaktır. İşte bu aşamada ülkemiz açısından kalkınma ve STK ilişkisi incelenmektedir.

7. TÜRKİYE’DE KALKINMA VE STK İLİŞKİSİ

İkinci Dünya Savaşı’nın bitimiyle başlayan, 1970’lere dek uzanan dünya ekonomisinin büyüme konjonktüründe, ulus-devletlerin merkezi rolü, Türkiye ekonomisinin 1960’larda başlayan planlı kalkınma döneminde de geçerli olmuştur (Acı, 2008:12). 1960 yılından itibaren 5 yıllık kalkınma programları ile sosyo-ekonomik kalkınma sürecini yakalamaya çalışan Türkiye’de uygulamaya konulan kalkınma programlarının ekonomik istikrarın sağlanması, büyümenin ve sanayileşmenin hızlandırılması; üretimin, yatırımların ve verimliliğin artırılması, ekonomiye rekabet gücü kazandırılması, istihdamın geliştirilerek işsizliğin azaltılması, işgücü niteliğinin yükseltilmesi, yoksullukla mücadele ve gelir dağılımının iyileştirilmesi gibi ekonomik hedefleri vardır. Bu ekonomik hedeflerin yanında, hazırlanan kalkınma planlarının, sosyal adaletin sağlanması, sosyal devlet anlayışının gereği olarak kamu hizmetlerinin geliştirilmesi, çalışma hayatının demokratikleştirilmesi, ülke demokrasisinin daha da geliştirilmesi ve güçlendirilmesi gibi temel sosyal amaçları da bulunmaktadır (Demiral, 2007:3). Sosyal devlete dayalı kalkınma anlayışına paralel olarak, ithal ikameci sanayileşme sürecinin yaşandığı bu dönemde, devlet, ekonomi dışında, eğitim, sağlık ve kültür gibi kamusal alanlarda da üretici konumunda yer almıştır. Bu sürecin gereği olan yerli sanayilerin ihtiyaç duyduğu talep sorununa bir çözüm olması ve sosyal sınıflar arasında dengenin sağlanması adına devlet merkezi-aktif bir konum üstlenmiştir. Türkiye’de reel ücretler artmış, sosyal güvenlik sistemi oluşturulmuştur. Söz konusu süreç, dünya ekonomisinde yaşanan krize bağlı olarak tıkanmış; özellikle 1974 petrol fiyatlarındaki ani sıçramayla birlikte son bulmuştur (Acı, 2008:12).

1980’li yıllara kadar ülkenin gelişimi ve bölgeler arası gelişmişlik farkının azaltılması yönünde etkili olan beş yıllık kalkınma programlarından, 1980’li yıllardan itibaren uzaklaşmaya başlanmıştır. Bundan sonra ülkenin belli bölgelerinde sanayi ve istihdam yığılmaları oluşurken diğer

bölgelerine hiçbir yatırım yapılmamıştır.1980 sonrasında hazırlanmış olan dört kalkınma planı da ekonomideki kontrolsüz liberalizasyon sebebi ile dikkate alınmamış ve sınırlı seviyelerde uygulanamamıştır (elik, vd:2009:28-29).

Ancak 1990’larda Türk ekonomisinin ekonomik küreselleşmeye hızlı bir şekilde maruz kalması, ulusal kalkınmacılık ideolojisinin gücünü ve meşrutiyetini önemli ölçüde azalttı. Ulusal kalkınmacılıktan ziyade, devlet-ekonomi ilişkisinin düzenlenmesi gittikçe neoliberalizm” bireysellik”, ”serbest piyasa” ve “minimal devlet” söylemleri tarafından dikte edilir hale geldi. Bu dönüşüm sonucu, bireysel hak ve özgürlükler için toplumsal çağrılarda, demokratikleşmenin devlet-toplum ilişkilerindeki öneminde ve Avrupa’ya uyum sürecinin yeterli ve etkili devlet yaratmadaki olumlu ve dönüştürücü etkisinde artış yaşandı (Keyman, 2006:2799).

Akşit (1998)’e göre toplumsal kalkınmanın uzun yıllar devlet tarafından kaynağının bulunması ve yürütülmesi beklenmiştir. Son yıllarda küresel STK’lar veya özel sektör katkıları veya üye aidatları ile bazı STK’ların toplumsal gelişme alanına girdikleri gözlemlenmiştir. Sivil toplum devletten ve özel sektörden bağımsızlaşan kaynakları ile hem devletin ve hem de iktisadi sistemin izleyici ve değerlendiricisi olmak durumundadır. Ancak bu şekilde küresel sistem mantığı içinde işleyen veya işlemeyip bunalıma giren iktisat ilişkileri daha sağlıklı ve bunalımları daha az zararlı hale getirilebilir.

Nitekim Akşit (2007) göre de “Sivil toplum” ve “Sivil Toplum Kuruluşları/STK” kavramları son 10-15 yıldaki toplumsal gelişme ve kültürel çoğulculaşma söylemlerini anlamak açısından stratejik kavramlar haline gelmiştir. Bu gelişmeler küreselleşmenin ulusal toplumlara getirdiğı en önemli dönüşümlerden birisi gibi görünmektedir. Birçok Batı dışı ülkede olduğı gibi Türkiye’de de bu böyledir. Türkiye’de son yıllarda sağlık, eğitim, beslenme, kadınların statüsünün yükseltilmesi, çocuk sağlığının iyileştirilmesi, toplum katılımı ve afetlere hazırlıklı olma konularında yürütölen toplumsal gelişme projelerinin birçoğı merkezî devlet ve onun yerel uzantıları olan “mahallî idareler”, belediyeler ve sivil toplumun organları olan STK’lar tarafından ortaklaşa üstlenilmiş duruma gelmiştir. Toplumsal gelişme alanında bu yeni bir durumdur. Daha önce merkezî devlet organları ve onun uzantıları olan mahallî idareler ile bakanlıklar ve onların yerel uzantıları olan müdürlükler ve hizmet birimleri tarafından yürütölen birçok gelişme, kalkınma veya hizmet üretme ve yaygınlaştırma projeleri sivil toplum kuruluşları tarafından da üstlenilir olmuştur. Bu gelişmelerin Birleşmiş Milletler ve Küresel Sivil Toplum Kuruluşları öncülüğünde yapılan dünya zirveleri ile önü açılmış ve yaygınlaştırılmıştır. Bu dünya zirvelerinden bazıları şunlardır: 1990 Dünya Çocuk Hakları Zirvesi, 1994 Kadın Hakları Zirvesi, 1995 Nüfus ve Kalkınma Zirvesi, 1996 Habitat II- İnsan Yerleşimleri Zirvesi, 2002 Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi. Bu zirveler çerçevesinde gerçekleşen STK forumları STK’ları küresel düzeyde bir araya getirmiş ve yaygınlaşmalarını ve toplumsal gelişme çabalarında yer almalarını sağlamıştır.

Küreselleşme ve Türkiye’nin AB’ye üyelik süreçleri, ölkemizdeki bölgesel kalkınma anlayış ve yaklaşımını da değiştirmiştir. Bu değişimin etkisiyle, bölgesel düzeyde rekabet edebilirliğin artırılması, yeni ve yerel yönetişim mekanizmalarının geliştirilmesi, bölgesel eşitsizlikleri giderici yeni

ve farklı araçların kullanılması gereği Türkiye'nin siyaset ve ekonomi gündeminin n sıralarına tırmanmaya başlamıştır (Karakoyunlu, 2011:40).

Küresel eğilimlerin ve AB yelik sürecinin de etkisiyle 2006 yılında TBMM'de kabul edilen 5449 sayılı Kanun ile DPT tarafından yapılan İstatistiksel Bölge Birimleri Sınıflandırmasına dayanılarak 26 bölgede Kalkınma Ajansları kurulmuştur. Ajansların kuruluşunda, Türkiye'nin AB'ne Katılım sürecinin itici gücü yadsınmaz. (Karakoyunlu, 2011:40).

Türkiye'de řu anda faaliyet gösteren kalkınma ajansları, mali destek programları ile çeşitli projelere destek vererek bölgelerin çeşitli açılardan daha gcl olması için çaba sarf etmektedirler. Her yeni uygulama gibi, kalkınma ajanslarının da desteklendiği ve eleştirildiği noktalar bulunmaktadır. Ancak sistemin daha yeni oluştuğu, toplam 26 ajanstan sadece dört tanesinin proje teklif çağrısında bulunduğu ve yrtlen projelerin henüz tamamlanmadığı dikkate alındığında, her ne kadar yararlı olacakları beklense de bu konuda net bir şeyler söyleyebilmek için yeterli veri mevcut değildir (Işık, Baysal ve Ceylan, 2010:2).

Sivil toplumun önemi, 2001-2005 yıllarını kapsayan sekizinci beş yıllık kalkınma planında, doğru bir şekilde algılanmış ve şöyle ifade edilmiştir: "lkelerin kalkınma çabalarında kamu ve özel sektörün yanında nc bir sektör olarak sivil toplum örgütlerinin rolü ve önemi artmakta, ulusal ve uluslararası kaynakların harekete geçirilmesinde, katılımcılığın arttırılmasında sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri giderek yaygınlaşmaktadır. Uluslararası yardımları sağlayan kuruluşlar, yardımların kullanılmasında sivil toplum rgt niteliği taşıyan oluşumlar vasıtasıyla projelerin yürütülmesini talep etmektedirler" (Tağma, 2002: 271, aktaran, Tutar, Tutar ve Erkan, 2012:446, 447).

Türkiye'nin BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansına (Rio+20) Hazırlıkların Desteklenmesi Projesi kapsamında yapılan çalıştaylarda da, günümüzde sürdürülebilir doğal kaynak yönetimi konusunda karşılaşılan sorunlar ve nedenleri konusunda: Kurumlar arası işbirliği eksikliğine (Kamu-niversite-STK-zel) vurgu yapılmıştır.

Sürdürülen tartışmalar, kalkınma süreçlerinde kamu, özel sektör ve STK'lar arasında sağlıklı diyalog, işbirliği, katılımcılık, yönetimlerde saydamlık, eşitlik, adalet, toplumsal kapsayıcılık, kapasite gelişimi, bütüncüllük, yoksulluğa odaklanma ve sürdürülebilirlik gibi konuların "gelişmekte olan lkelerin çoğunda olduğu gibi Türkiye'de de önemli sorunlar arasında yer almaya devam edeceğini göstermektedir. Egemen söyleme yerleşen ve devletler (hükümetler) nezdinde de kabul gören bu önemli ilkelere rağmen kalkınmanın 1980'ler ve 90'larda istenen sonuçları vermemesi, 90'lı yılların sonundan itibaren yeni bir eleştiri dalgasının yükselmesiyle sonuçlanmıştır (Açıkalin ve Saltık, 2007:11).

lkemizde STK'ların gelişimine bakıldığında, demokratik sistemin önemli ögelerinden olan bu kuruluşların, tarihten bugüne toplumun gelişmesinde önemli roller üstlendiği görülmektedir. (DPT, 2001:36-3, aktaran, şahin ve ztrk, 2008:21). Ülkemiz sosyo-ekonomik yaşamında yüzyıllarca görev yapan vakıfların yerine getirdiği hizmetlere bakıldığında, bunların dini, ekonomik ve toplumsal amaçlı oldukları görülmektedir. Bu tür kuruluşlar, buldukları lkelerin eğitimine, kültürüne, ekonomisine, sosyal ve siyasal

yaşamlarına büyük katkılarda bulunmuşlardır. Vakıf hizmetlerinin önemli bir kısmının toplumsal hizmetlere ayrıldığı görülmektedir. Vakıflardan bir kısmı, eğitim (rneğin Dar’uř–şafaka) ve sağlık (rneğin dar’uř–şifalar) işlerine yönelerek, ulusal kültürün yükseltilmesi, halk sağlığının korunması, bireylerin yaşamlarının korunması için çalışmıştır. Bir kısmı da, örneğin yoksulların karınlarının doyurulması, ağır ve yıpratıcı işlerde çalışan işçilere ikramiye bağlanması, yaşlanıp çalışamayacak eşrafa devamlı aylık bağlanarak yardım edilmesi, kimsesiz çocukların, yetimlerin, dulların ve yoksulların korunması vs. sosyal güvenlik amacına dönük olarak hizmet gerçekleştirmiştir (zdemir, 2004:155).

Türkiye’de sivil toplum hızla gelişmekte, ancak yaygınlık ve derinlik açısından sınırlı kalmaktadır. Türkiye’deki vakıflar sivil toplumun önemli bir enstrümanıdır. Vakıfların çoğunun sınırlı mal varlığı ve kk bağışlardan oluşan bir geliri vardır. Bu da vakıfların, bireysel servetin kamu yararına yönlendirilme aracı olarak çok yaygın kullanılmadığını göstermektedir.1990’lı yılların başından beri kurulan vakıfların sayısında bir artış olmasına rağmen bunların çok azı belirli bir kaynağa ve STK’lara tahsis edilecek bir imkna sahipti (Ozan, 2009:54).

Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının niceliksel durumu ile ilgili yapılan her zmlenme Türkiye’de örgütlülük düzeyinin düşüklüğünden kaynaklı bir yakınma ile sze başlar. Gerçekten de 75 milyona yaklaşan Türkiye nüfusu göz önüne alındığında Türkiye’de Gönüllü Kuruluşların niceliksel durumunun çok da gelişkin olduğu söylenemez. 1990’lı yıllarda STK’ların sayısı ve gücü Türkiye’de hızla artmıştır. Ancak yine de STK’lar nitelik ve nicelik olarak sorgulanacak olursa her iki oranın da yetersiz olduğu söylenebilir. Türkiye nüfusuna oranla STK sayısı oldukça düşüktür: lke genelinde ortalama her 780 kişiye 1 STK düşmektedir (Kuzgun, 2012:15).

Tüm dünyada sivil toplum kuruluşlarının ekonomiye sağladığı katkı ve istihdam içinde yarattığı pay her geçen yıl biraz daha artıyor. Türkiye de aynı süreci yaşıyor. Her ne kadar sivil toplum kuruluşlarının ekonomi içindeki payına ilişkin araştırmalar yapılmasa da, yapılan tahmini hesaplamalar bu oranın yüzde 0.8-1 düzeyinde olduğuna işaret ediyor. E. Muhsin Doğan ve Gürkan almaşur’un 2011 yılındaki çalışmalarında (Gayrisafi Milli ve Nüfus İle Sivil Toplum Kuruluşları Arasındaki İlişi -Türkiye zerine Bir Uygulama) Kr Amacı Gütmeyen ve Kamu Yararına alışan Vakıflar ve Dernekler (nc sektör) 1968–2006 dönemi için kâr amacı gütmeyen kuruluşların gayri safi milli hsıla içerisindeki payları veriliyor. Buna göre kâr amacı gütmeyen kuruluşların yıllar itibariyle GSMH içerisindeki payı 1968–1979 yılları arasında %0,3, 1980–1991 yılları arasında % 0,4, 1992,1993 yıllarında %0,3, 1994–1998 yılları arasında %0,2, civarında sabit bir seyir izlemiştir. 1999 yılıyla birlikte bir ivme kazanarak 2000 yılında %0,4, 2001 yılında %0,5, 2002 yılında %0,6, 2003 yılında ise %1,0 düzeyine ulaşarak GSMH içerisindeki en yüksek payına ulaştığı görülmektedir. 2004 yılında %0,8 ve 2005 yılında %0,6 ile gerileme gözlenmiştir. 2006 yılında %0,8 ile 2005 yılına göre artış göstermiş fakat 2004 yılı ile aynı pay oranında bir gerçekleşme sergilemiştir. Miktar olarak incelediğimizde ise 2004 yılı ve 2005 yılı hariç diğer yıllarda hep artış olduğu görülmektedir. Kr amacı gütmeyen kuruluşların ekonomideki payının 1999 yılında bir ivme kazanmasının nedeni 1999 Depreminin olmasıdır. 1999

Depremiyle birlikte kâr amacı gütmeyen kuruluşlar seferber olmuş, ortak bilinç ile sorunlara etkin ve etkili çözümler getirmeye çalışmışlardır. Bu değişim, kâr amacı gütmeyen kuruluşların payına da yansımıştır. Aynı zamanda 1999 yılındaki Helsinki Zirvesi de kâr amacı gütmeyen kuruluşların GSMH içerisindeki payının artış göstermesine katkıda bulunmuştur.

STK'ların istihdama katkıları konusunda da çok fazla çalışma olmamasına rağmen, 2008'de ele alınan Derneklerin Ülke Ekonomisindeki Yeri ve Önemi üzerine İçişleri Bakanlığı denetçisi Murat Şah tarafından hazırlanan denetçilik tezinde; 2006 yılında derneklerde ücretli tam zamanlı ile ücretli yarım zamanlı ve ücretli proje zamanlı çalışan personelin (29 bin 896), Türkiye ekonomisindeki istihdam (22 milyon 330 bin) içerisindeki payı yüzde 0,13 düzeyinde. Gönüllü tam zamanlı ile gönüllü yarım zamanlı ve gönüllü proje zamanlı çalışan personelin (27 bin 905) Türkiye ekonomisindeki istihdam (22 milyon 330 bin) içerisindeki payı yüzde 0,12 iken, ücretli çalışan personel ile gönüllü çalışan personelin toplamının (57 bin 801) istihdam içerisindeki payı yüzde 0,25 civarında. Türkiye'de sivil toplumun istihdama katkısı bu düzeydeyken, 1 milyon gönüllünün çalıştığı Danimarka'da sivil toplum kuruluşlarında 45 bin kişi ücretli olarak istihdam ediliyor.

Durusoy (2008), Türkiye'de STK'ların batıdakiler kadar gelişmemesini ve ekonomiye katkılarının düşük olmasını şöyle ifade etmektedir:

Aslında Türkiye'de STK'ların tarihten gelen kültürel bir altyapısı var. Nitekim Selçuklu ve Osmanlı toplumsal yapısı içerisinde yer alan Ahilik, vakıflar ve loncalar önemli tecrübelerdir. Ancak Türkiye'de ekonomik-politik krizlere karşı ve adaletin- toplumsal dokunun korunması için STK'lar 1980 sonrasında daha bir merkezi rol üstlendi. Sermaye kesimini temsil eden birkaç STK dışında Türkiye'de STK'nın demokratik gelişmeyle birlikte katılımcılık ilkeleri açısından sorunları gündeme taşımaktaki başarılarına rağmen, çözüm üretmekte aynı derecede etkin olduğu söylenemez. Özellikle de sermaye dışı kesim kendisini ifade edecek politik olanaklardan yoksun Dolayısıyla Türkiye'de STK'lar, yaşanan “sorunları ifade etme” aracı olmanın ötesinde projeler geliştirerek bu “sorunların çözümünde” etkin roller üstlenmeli. Buna rağmen, her ne kadar son zamanlarda hükümet tarafından Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik gerilimi aşmakta STK'dan gelen diyalog, beklenti ve çağrılarının rolü vurgulansa da hazırlanmakta olan yeni anayasa taslağının önemli kısmını oluşturan “iktisadi hükümlere” ilişkin olarak, bünyelerinde düşünce ve araştırma kuruluşları bulunduran ekonomik STK'lar tarafından görüş açıklanmamış olması, sorun çözümünde henüz etkin rol üstlenmediklerini ortaya koyması açısından dikkat çekicidir.

Ayrıca sivil toplumu içinden çıktığı toplumsal iklimden ayrı düşünmek mümkün değildir. Her toplumun sivil toplumu kendine özgü olmakta ve o toplumun ortak kültüründen, ortamından, anlayışından etkilenmektedir. Bu nedenden açık ve belli bir konuda uzmanlaşmış olmalarıdır. Bu nitelik, sivil toplum alanının iktidar oluşturmaya dönük, çatışmalı bir alan haline gelmesini engellemektedir. Dördüncü önemli nitelik ise STK'ların işleyişlerinde hiyerarşik bir yapılanmaya ihtiyaç duymamalarıdır. Katılımcı demokrasinin aktörleri kendi aralarında işbirliği kurmaktadır. Bu ilişkiler ise daha çok eşitler arası yani yatay ilişkiler şeklinde yürütülmektedir (TÖK, 2004).

Önümüzdeki süreçte Türkiye’de kalkınma alanında sivil toplumun çok daha çeşitli kesimlerinin sahnede olacağı beklenebilir. Bu durum sivil toplum içerisinde kalkınmaya dönük fonlara, finansman ve ortaklık seçeneklerine dönük rekabeti de geliştirecektir. Dolayısıyla Türkiye’de kalkınma politikalarına sivil katılım için demokratik iş birliği mekanizmalarının mutlaka etkinleştirilmesi, sivil topluma dönük uzmanlık, eğitim ve kapasite artırımı programlarının oluşturulması gerekir. Bu ise herşeyden önce Türkiye’nin daha çok demokratikleşmesiyle gerçekleşebilecektir ve demokratikleşmenin kendisini kolaylaştıracak bir karşılıklı yarar sağlama durumudur. Çünkü günümüzde kalkınma, demokratikleşmeden ayrı düşünölebilecek bir alan değildir (Küçüktok ve Ceylan: 2005:151-152).

8. SONUÇ

Sivil toplum kuruluşları, insanların ortak amaçlarını gerçekleştirmek üzere oluşturdukları hükümet dışı organizasyonlar olarak tanımlanabilir. Kısaca STK olarak adlandırılan bu kuruluşlar demokrasinin egemen olduğu gelişmiş ölkelerde karşılaşılmakta olup, modern toplumlardaki varlıklarının önemi gittikçe artmaktadır.

Demokrasilerin vazgeçilmez unsurlarından olan sivil toplum kuruluşları demokratik ve siyasal sistemlerin güçlenmesinde toplumun gelişmesinde faydalı çalışmalar yaparlar.

Avrupa’da olduğu sivil toplum kuruluşlarının gelişimi liberal değerlerin yerleşmesi ve demokratikleşmeyle sağlanmıştır. Ayrıca demokratik bir Avrupa’yı oluşturmak için, toplumdaki farklı çıkar gruplarını ortak bir amaç etrafında toplama işlevi üstlenen, devletin eksik kaldığı alanları dolduran, yerel ve ulusal kalkınmayı sağlayan STK’ların önemli olduğu belirtilmiştir. Öyle ki Avrupa’da STK’ların sayısı hızla artmaya ve toplumsal yaşamın her alanında olduğu gibi ekonomide istihdam ve gayri safi milli hasıla içindeki payları artmaya başlamıştır. Küreselleşme ile birlikte ekonomideki etkinliği azaltılan devletin yarattığı boşluk özel sektör ve üçüncü sektör olarak STK’lar tarafından doldurulmaya ve küreselleşmenin sağladığı başta teknolojik imkanlar olmak üzere ve küresel bir güce dönüşmelerine yol açmıştır. Bu dönüşüm tüm ekonomik düzeni etkilediği gibi kalkınma ve kalkınma politikalarında da hem ulusal hem de bölgesel düzeyde yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Her iki düzeyde de kalkınma politikalarında, devletin yanında birer önemli aktör olarak STK’lar rol almaya başlamıştır. Bazı Avrupa ölkelerinde, Almanya gibi, STK’ların ekonomiye katkısı özel sektörle rekabet edebili seviyeye ulaşmıştır.

Avrupa’da bu derece önem kazanan STK’lar ölkemizde geçmişte sosyal yaşamda önemli fonksiyonlar yerine getirmesine rağmen gelişimi ancak 1980’lerden itibaren başlamıştır.1990’larda ekonomik küreselleşmeyi yaşayan Türkiye’de de dünyadaki gelişmeler bağlı olarak neoliberal politikalar uygulanmaya başlamıştır. Bu süreçte tüm ekonomik faaliyetlerde ve kalkınma planlarında başta özel sektörün olmak üzere STK’lara alan açılmış, kalkınma için katılımın önemi ve kamu-özel ve üçüncü sektörün işbirliğinin önemi dile getirilmiştir. Bu anlayış üzerine oturtulmaya çalışılan sistem sayesinde STK’lar, zamanla niceliksel ve niceliksel olarak gelişmiştir. Ancak bunun yeterli olmadığı hele ekonomideki varlıklarının-istihdamdaki ve GSMH’daki paylarına

referansla-çok dūřuk kaldığı bir gerçektir. Bu nasıl geliştirilir veya ekonomik kalkınmadaki payları nasıl artırılır sorusuna cevap ise; demokratik mekanizmaların çalıştırılması, örgütlenme bilincinin sağlanması, örgütlenme önündeki yasakların kaldırılması, kalkınmanın tüm kesimleri kapsayan toplumsal bir katılım hamlesine ve işbirliğine dönüştürülmesi şeklinde dir

Sivil toplum kuruluşlarının yaşamımızdaki önemi bu kuruluşların faaliyetleriyle de artmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının görevleri toplumun ekonomik ve sosyal yönden kalkınmasına destek olmaktır. Günümüzde sivil toplum kuruluşlarının gelişmekte olan dünya ülkelerinde yürüttükleri kalkınma programları incelendiğinde, bu örgütlerin kalkınmada itici bir güç oldukları kabul gören bir düşüncedir. Sivil toplum kuruluşlarının başarısı hem kırsal bölge insanların yaşam koşullarının iyileştirilmesinde hem de yöre insanının kalkınma çalışmalarına katılımının sağlanmasında ön plana çıkmaktadır.

Sivil toplum kuruluşları boşluk dolduran kuruluşlardır. Özellikle devletin ulaşamadığı ya da geç ulaştığı yörelerdeki fakir gruplara ulaşmadaki başarısıyla önemli bir boşluğu doldurmaktadırlar. Bu kuruluşlar küreselleşme ile birlikte küresel bir aktör niteliğı kazanmış olup, kamu ve özel sektörden sonra üçüncü sektör olarak adlandırılmıştır.

Sivil toplum kuruluşları kalkınma programlarının hazırlanmasında ve uygulanmasında önemli roller üstlenen gelecekte de rollerinin devam etmesi beklenen kuruluşlardır. Artık kalkınma programlarında kamu ve özel sektörle birlikte üçüncü sektörün işbirliği ve katılımı tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de vurgulanmaktadır. Bu kuruluşların maddi ve manevi yönden desteklenmesi ve korunmalarında yarar vardır.

KAYNAKÇA

- ABAY, A. R. (2004), Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri, <http://siyasaliletisim.org/pdf/siviltoplumvesivildayanisma.pdf>, Erişim T. Kasım 2013
- ACI, E. Y.(2005) “Küreselleşme Olgusu ve STK’lar”, Üniversite ve Toplum, Cilt: 5, Sayı. 1
- ACI, E. Y.(2005), “Kalkınma” Sorunu ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Değişen İşlevi, Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi, Sayı: 11
- ACI, E. Y. (2008) Sosyal Devletten Üçüncü Sektöre Doğru Kalkınma Sürecinin Değişen Aktörleri: Proje Örneklerinden Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (16)
- AKGÜN, S. B., BİLGİHAN T. B. (2011), Arvrupa Birliği’nde STK’ların Rolü, Türk İdare Dergisi, Sayı:470
- AKŞİT, B. (2007), Küresel Akışkanlık ve Sivil Toplum” Bilsel, C. (ed) 80. Yılında Cumhuriyet’in Türkiye Kültürü, Mimarlar Odası ve SANART Görsel Kültür ve Estetik Derneği ortak yayını, Ankara
- AKŞİT, B. (1998), Toplumsal Kalkınma/Gelişme ve Nüfus: Türkiye’de Yapılan Araştırma ve Yayınlar İle İlgili Eleştirel Bir Tarama,

- [http://akademik.maltepe.edu.tr/.../Bahattin%20Aksit%20Yayınlar%20\(Publications\)%20](http://akademik.maltepe.edu.tr/.../Bahattin%20Aksit%20Yayınlar%20(Publications)%20), Erişim Tarihi, 02.03.2014
- ARABACI, A. (2003), “Küresel Sivil Toplum Ağlarına Doğru Küresel Düzlemde ve Avrupa Birliğinde Çevreci Gruplar”, Sivil Toplum Dergisi, Yıl:1, Sayı:3
- ASLAN, S., ALKAŐ, M. (2013), Küresel Sivil Topluma Kavramsal Bir Bakış, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 18
- ASLAN, M., KAYA, G.(2000), 1980 Sonrası Siyasal Katılımda Sivil Toplum Kuruluşları, C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:5, Sayı:1
- ATEŐ, D., UYSAL, A. (2006), Merkezi-Dışı Ülkelerdeki Ulusötesi Sivil Toplum Kuruluşları (STK): Dış Politika, Finansman ve Meşrutiyet, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:16
- AYDIN, M. K. (2003), Sermayenin Küreselleşmesi “Kapitalizmin Altın Dönemi”nden “Neoliberal Dalga’ya Uzanan Süreç, Değişim Yayınları, İstanbul
- BAĞCI, C. (2005), Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Sivil Toplum Örgütleri ve Kalkınma, Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi, Temmuz-Eylül
- BAŐKAYA, F. (2009), “Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü”, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara
- BİLMAN, L. (2001), “Hükümetdışı Kuruluşların (NGO) Dünya Ekonomik ve Sosyal Gelişimindeki Rollerini” Uluslar arası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Sayı: 2
- CEBECİ, K. (2008), Küreselleşme Bağlamında Ulus Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü, Sayıştay Dergisi, Sayı: 71
- AHA, Ö., ÇAYLAK, Adem, TUTAR, Hüseyin (2013), TRA2 Bölgesi Sivil Toplum Kuruluşları Profili, Serka Kalkınma Ajansı Raporu, Kars
- ÇALMAŞUR, G., DOĞAN, E. M. (2011), Gayrisafi Milli ve Nüfus İle Sivil Toplum Kuruluşları Arasındaki İlişi -Türkiye Üzerine Bir Uygulama- Atatürk Ü. İİBF Dergisi, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı
- ÇELİK, M., KOÇ, İ. AYAS, N. (2009), ST-Devlet İlişkisinin Ekonomik Kalkınma ve Toplumsal Barış Açısından Değerlendirilmesi Dernekler Dergisi, Sayı:7
- ÇOPUR, H., Teoriden Pratiğe Sivil Toplum, <http://ekopolitik.org/images/custfiles/070522142001.pdf>, Erişim Tarihi: 20.10.2013
- DOĞAN, İ. (2002), Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum, Alfa, İstanbul
- DOKUZUNCU KALKINMA PLANI (2007-2013) <http://pbk.tbmm.gov.tr/dokumanlar/kalkinma-plani-9-genel-kurul.pdf>, Erişim Tarihi:10.10.2013
- DURUSOY, S. (2008), Küreselleşme Sürecinde STKların Rolü, Radikal Gazetesi,
- EMİNİ, F. T. (2013), Sivil Toplum Kuruluşlarının Politika Belirleme Sürecindeki Rolü: Tüsiad Örneği, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 36
- ERBAY, E. R., ÖZDEN M. (2013), İktisadi Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Yaklaşım, Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Metinleri, No: 03

- ERCAN, F. (2003) ‘‘Türkiye’nin Kalkınma Seçeneklerinin Eleştirisini ve Alternatif Bir ereve’’, Ekonomik Yaklaşım, Kongreler Dizisi 3, sayı 49, cilt 14.
- ERCAN, H. (2002), Türkiye’de Sivil Toplum Tartışmaları zerine, C. . Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 26, No: 1, s.69-79
- GENÇ, N., ERDOĞAN, . (2013), Yerel Demokrasi ve Kalkınma Bağlamında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Aydın rneği, Yerel ve Bölgesel Kalkınma: Küresel ve Yerel Bakış Açıları (Editörler: Buğra zer ve Güven çeker), Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- GÖYMEN, K. Küresel sivil toplum: gereksinme, fırsatlar ve engeller", 1. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Çanakkale: anakkale 18 Mart Üniversitesi Yayınları, May 2004, 67-73
- GüMüş, K. (2004), Yakın Tarihimizde STK Hareketinin Gelişimi ve Kamu Sivil Toplum Kuruluşlarıyla İlişkisi, Savunuculuk ve Politikaları Etkileme Konferans Yazıları, No: 3
- HAN, E. ve A. A., (2006), Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika, 5. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- HİRT, P.ve Thompson, G. (2003), (ev. Çağla Erdem-Elif Yücel), Küreselleşme Sorgulanıyor, Dost Kitabevi, Ankara.
- HİTT, M. A., R. Duane I., Hoskisson R. E., (1999), Strategic Management Competitiveness and Globalization, South-Western College Publishing, Third Edition, Ohio.
- İşİK, N., DUYGU, B., CEYLAN, O. (2010), Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Bir Politika Aracı Olarak Kalkınma Ajansları, Niğde Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt:3, Sayı:2
- İNSEL, A. (2005), ‘‘Yoksulluk, Dışlanma ve STK’lar’’, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları, No: 6, http://STK.bilgi.edu.tr/docs/inse1_std_6.pdf, Erişim T., Aralık 2013
- KALFA, C. ATAAY, F. (2008), Küresel Toplumsal Hareketler Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
- KAPU, H., TUTAR, H., ZYAKIşIR, D. (2012), Sivil Toplum, Girişimcilik ve Ekonomik Kalkınma, Savaş Yayınları, Ankara
- KARAKUş, O., (2006), Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları, Isparta
- KARAKOYUNLU, İ. (2011), Bölgesel Kalkınma ve STK’lar, İdarecinin Sesi, Kasım-Aralık
- KARA, . (2011), Dernekler ile Yerel Yönetimler Arasındaki İlişkiler, İdarecinin Sesi Dergisi, Kasım-Aralık
- KAYA, E. Kentsel Kalkınma ve Sivil Toplum Kuruluşları, Yerel Siyaset Aylık Bilimsel Siyasi Dergi, Temmuz Sayı:42
- KAYA, . (2008), Sivil Toplum Kuruluşları ve Kalkınma, T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi
- KEYMAN, E. Fuat (2004), Türkiye’de ve Avrupa’da Sivil Toplum, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları (Yayına Hazırlayan: Arzu Karamani), İstanbul
- KEYMAN, E. F. (2006), Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni İmkansızlar İçinde Bir Vaha, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi, Ankara

- KOCABAŐ, F. (2008), Küreselleşme Bağlamında Kar Amacı Gütmeyen Kuruluşların Glenmesinde İnternetin Rolü, Kamu-İŞ, C:10,S:2
- KÖKSAL, C. D., MTEVELLİOPLU, N. (2002), Sivil Toplum Kuruluşlarında yelerin rgtsel Etkinliklere Katılma Düzeyini FarklılaŐtıran Etkenler, Proje No: SBB-3007, Antalya
- KUZGUN, Ő. (2012), Yönetişim ve Sivil Toplum, zel İhtisas Komisyon Raporu
- KÜÇÜKTOK, G., CEYLAN, E. (2005), Kalkınma, Sivil Toplum ve Türkiye, Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi, Sayı:11
- MARANGOZ, M. (2009), Toplumsal Barışın Sağlanmasında STK'ların Rolü, Dernekler Dergisi, Sayı: 7
- OZAN, İ. (2009), Sosyal Yardım Alanında SYDV ve STK İŞbirliği, Sorunlar, zm nerileri, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Ankara
- ÖZDEMİR, S. (2004), "Kar Gütmeyen Kuruluşlar (KGK)" ve Sosyal Refahın Sağlanmasında Artan Rolü, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı: 48, s.131-161
- ÖZDEMİR, S. (2007), "Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti" İTO Yayını, Yayın No: 2007-57, İstanbul
- ÖZTÜRK, M. (2006), "Küresel Hegemonya Bağlamında Sivil Toplum Kuruluşlarının nemi Söylemi: Sivil Toplum zerine Eleştirel Bir Analiz" III. Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Çanakkale
- ÖZTÜRK, M. ŞAHİN, L. (2008), Küreselleşme Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye'deki Durumu, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı: 54
- ÖZYOL, A. (2005), Sürdürülebilir Kalkınma ve Katılımcı Demokrasi,
- PAPATYA, G. ve D.(2003) "Kültürel Liderlik ve Türk İŞ Kültürünü Yönlendiren Sivil rgtler  Sivil İŞ rgt üzerinde Bulguların Değerlendirilmesi" 11. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Bildiriler Kitabı, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF, Afyon.
- Rio'dan Rio'ya: Türkiye'de Sürdürülebilir Kalkınmanın Mevcut Durumu, 2012
- RYFMAN, Phillipe (2006), Sivil Toplum Kuruluşu, (ev. İsmail Yerguz), İletişim, İstanbul
- SARIBAY, A. Y. (1998), "Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum", Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam, (Der. Ali YaŐar Sarıbay ve Fuat Keyman), Vadi Yayınları, İstanbul
- SCHOLTE, J. A. KEYMAN, F. (2005), Küreselleşme ve Sivil Toplum, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları, No:10
- SEN, A. (2004), zgrlkle Kalkınma (ev. Yavuz Alogan), Ayrıntı İstanbul
- SEN, A. (1983), Development: Which Way Now? The Economic Journal, December
- ŞAH, M. (2008), Derneklerin lke Ekonomisindeki Yeri ve nemi, Denetçilik Tezi, Ankara
- ŐENKAL, A. (2003), Küreselleşme Sosyal Politikanın Dönüşümü ve Sivil Toplum rgtleri, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Siyaset Konferansları, 45. Kitap
- ŞİMŞEK, B. (2000), Gönüllü Kuruluşların rgtlenmesi, Küreselleşmenin İnsani Yüzü, (Der. Veysel Bozkurt) Alfa, İstanbul

- TAĞMA, K. (2002). Siyasi Sistemler, Yönetim Modelleri ve Türkiye. İstanbul: Timaş Yayınları.
- TALAS, M. (2011), Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi, TÜBAR-XXIX-/Bahar
- TOSUN, T. (2008), Meşrutiyet'ten 1980'ler Türkiye'sine Sivil Toplum, Dernekler Dergisi, Sayı: 4
- TÖK, A. (2004), Sivil Toplum Kuruluşlarında Katılım Sorunu ve Türkiye, Akademik Perspektif Dergisi, Ocak Sayısı
- TUTAR, F., TUTAR, E. ve ERKAN, . (2012), Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü, Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 10
- TÜRKAY, M. (2006), "Devlet, Ulusal Kalkınma ve Kapitalizmin Dinamikleri", Bölgesel Kalkınma Politikalar ve Yeni Dinamikler (Der. F. Aylan Arı), Derin Yayınları, İstanbul
- TÜSEV (2011), Türkiye'de Sivil Toplum Bir Dönüm Noktası, CIVICUS Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi (STEP), Türkiye Ülke Raporu II, TÜSEV Yayınları, No: 51
- TÜSEV (2006), Türkiye'de Sivil Toplum: Bir Değişim Süreci, Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu, Tüsev Yayınları No: 39, İstanbul
- TÜSEV (2012), Sivil Toplum İzleme Raporu 2012, Tüsev Yayınları, No: 53
- UĞUR, S. (2011), Sivil Toplum Kuruluşlarının Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri, Ekin Kitabevi, Bursa
- YATKIN, A. (2008), Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları: Güçlü Sivil Toplum Kuruluşları, Avrupa Birliği Üyesi Türkiye, Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları
- YILDIRIM, M. (2003), Sivil Toplum ve Devlet, C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:27, No:2, s.226-242
- YILMAZ, A. (2003), Çağdaş Siyasal Akımlar, Modern Demokraside Yeni Arayışlar, Vadi Yayınları, 2. Basım, Ankara
- YILMAZ, M. E. (2012), Etnik atışmalarda Sivil Toplum Örgütleri ve Barışa Yönelik Katkıları, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:4, Sayı:2
- Wced (1987), Ortak Geleceğimiz, Ankara, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını,1987.
- [http:// stk.bilgi.edu.tr](http://stk.bilgi.edu.tr) (Erişim Tarihi: 01.03.2014)
- <http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=16> (Erişim Tarihi: 1 Temmuz 2013)
- <http://www.unicankara.org.tr/today/3.html>, Erişim T.: 05.11. 2013
- www.derneklerdergisi.com, Erişim Tarihi,03.10.2013
- <http://panel.stgm.org.tr/vera/app/var...ab-komisyonu-stk-arastirmasi.doc>, Erişim T: 12.11.2013)
- www.bpwrturkey.org/.../surdurulebilirkalkinmavekatilimcidemokrasi.doc, Erişim T.: 12 Ekim 2013
- <http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=236>,Erişim Tarihi., 15.04 2014

Akademik Araştırmalar ve alışmalar Dergisi Yazım İlkeleri

Gönderilen yazılar, Microsoft Word 6.0 ve üstü programlarda, Times News Roman yazı karakterinde, 11 punto ve tek satır aralığı ile yazılmış olmalıdır. Paragraf girintileri 1 cm., kenar boşlukları Üst:4 Alt:4 Sağ:4 Sol:4,5 'er cm. olmalıdır. Dergide yayımlanacak yazılar, aşağıda verilen yazım kurallarına ve örneklere göre yazılmalıdır. Verilen örneklerin dışındaki durumlar için Amerikan Psikologlar Birliği tarafından yayımlanan Publication Manual of American Psychological Association (5th Edition) 2001 adlı kitapta belirtilen ilkeler (APA stili) dikkate alınmalıdır (Örnekler için <http://www.nmu.edu/library/APASTYLE.HTM> web adresine başvurulabilir.). Yazıların, her biri ayrı bir sayfada başlamak üzere, aşağıdaki bölümlerden oluşması gerekir:

- **Başlık Sayfası**

Başlık sayfasında Türkçe ve İngilizce başlık, yazar ad(lar)ı, unvan(lar)ı, kurum ad(lar)ı, Türkçe ve İngilizce özet ve anahtar kelimeler yer almalıdır. Başlık, en fazla 12 kelimedenden oluşmalı, 12 puntuyla, tamamı büyük ve koyu harflerle, satıra ortalanarak yazılmalıdır. Başlığın yazının içeriğini en iyi şekilde yansıtması gerekir. Başlıkta kısaltmalar kullanılmamalıdır. Yazarların ad ve soyadları başlık satırının altında, ortalı biçimde, koyu (bold) karakterde olmalı. Adın ilk harfi büyük, diğer harfleri küçük; soyadın tamamı büyük harfle yazılmalıdır. Yazarların çalıştığı kurum, adlarının altına yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce özet ve anahtar kelimeler, 10 punto ve italik harflerle, tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Özet 150-200 kelime uzunluğunda olmalıdır. Özette çalışmanın kapsamı, amacı, yöntemi ve sonucu kısaca verilmelidir. Özeten sonra 3-5 anahtar kelime yazılmalıdır.

- **Türkçe Ana Metin**

Uygulamalı (ampirik) çalışmalarda metin; sırasıyla *giriş*, *yöntem*, *bulgular*, *tartışma* bölümlerinden oluşmalıdır. Derleme (literatür taraması) türündeki çalışmalarda ise makalenin içeriğine göre daha farklı başlıklar tercih edilebilir.

- **Giriş** bölümünde, yapılan çalışma ile ilgili olarak güncel literatürdeki temel kavramlar, kuramsal gelişim ve yaklaşımlar ile araştırmadaki problem durumu, amaç, hipotezler, varsayımlar, sınırlılıklar vb. yer almalıdır. Bu bölüm yeni bir sayfadan başlatılmalıdır.
- **Yöntem** bölümünde, araştırmada kullanılan evren, örneklem, veri toplama araçları, veri çözümleme teknikleri, işlem aşamaları vb. açıklanmalıdır.
- **Bulgular** bölümünde, araştırma problemiyle / denemeleriyle ilgili olarak ulaşılan sonuçlar verilmelidir.
- **Tartışma** bölümünde, araştırma bulguları daha önceki araştırmaların sonuçlarıyla karşılaştırılarak açıklanmalı, tartışılmalı, yorumlanmalı ve sonuç/sonuçlara bağlı olarak öneriler dile getirilmelidir.

Metindeki tablo, grafik ve Őekillere sıra numarası verilmeli, isimleri ũstte yazılmalıdır. Tablolarda dikey çizgi kullanılmamalı, sadece yatay çizgiler kullanılmalıdır.

- **Kaynakça**
Kaynakça APA stiline uygun olarak düzenlenmelidir.
- **(Varsa) Ekler:** Araştırmanın anlaşılır olmasında önemli bir işleve sahip olan ölçek, belge, resim vb. ek olarak verilebilir. Ekler Ek-1, Ek-2, Şeklinde numaralandırılmalı ve metin içinde bu numaralarla atıf yapılmalıdır.
- Metin içindeki başlıklar ve alt başlıklar Őu Şekilde düzenlenmelidir:

- Başlık: Tamamı büyük ve kalın harflerle, sayfaya ortalanmış biçimde.

rnek: **1. GİRİŞ**

- Birinci Derecedeki Alt Başlık: Sadece ilk harfleri büyük ve tamamı kalın harflerle.

rnek: **1.1. Çalışmanın Amacı**

- İkinci Derecedeki Alt Başlık: Sadece ilk harfleri büyük ve tamamı italik harflerle.

rnek: *2.1.1. Türkçede Kişi Zamirleri*

- Metin İçinde Atıf Yapma
  - Metin içinde kaynaklara atıf yapılırken yazarın/yazarların soyad(lar)ı, ilgili yayının basım yılı ve sayfa numarası kullanılır. Yazarın soyadı ile eserin basım yılı arasına virgül (,) sonra iki nokta konularak sayfa numarası yazılır.

rnek: Okuduğunu anlamada sadece metin değil, okurun metinle ilgili n bilgisi, kültürel birikimi, inançları, değer yargıları, beklentileri gibi birçok faktör etkilidir(Coşkun, 2007: 15).

Atıf yapılan eserden bir bölüm aynen aktarılıyorsa bu bölüm tırnak işareti ( ) kullanılarak gösterilmeli ve atıf yapılan eserin basım yılından sonra iki nokta (:) konularak alıntının yapıldığı sayfa numarası da yazılmalıdır. Yazarın adı cümlenin bir parçası olarak söyleniyorsa yayın yılı ve sayfa numarası parantez içinde ismin hemen yanında yer almalıdır.

rnek: zbaya (2005: 116-125) göre *Yalın ve periyodik hareketten, yani belirli bir zaman içinde belirli bir düzenle tekrarlanan titreşimlerden oluşan ses izlenimine ton denir.*

- Yazar sayısı 3 ile 5 arasında ise ilk atıfta, yazar soyadları eserdeki sıraya göre verilir. Aynı esere daha sonra yapılacak atıflarda ise sadece ilk

yazarın soyadı yazılır ve Türkçe yazılarda ve diğeri.; İngilizce yazılarda et al. kısaltması kullanılır.

Örnek: 1936 yılında hazırlanan İlkokul Türkçe Programında, okuma yazma öğretimini basit kelimelerden başlayarak gerçekleştirilmesi kabul edilmiştir (elenk, Tertemiz ve Kalaycı, 2000). 5ten fazla yazarlı eserlere ilk atıftan itibaren ilk yazarın soyadı ile birlikte, Türkçe yazılarda ve diğeri.; İngilizce yazılarda et al. kısaltması kullanılır.

Örnek: Böylece anlatılan bilgiler çok daha kolay anlaşılır ve kalıcı hâle getirilir (Korkmaz ve diğeri., 1995).

Aynı bilgi için birden fazla esere atıfta bulunuluyor ise kaynaklar cümle sonunda parantez içinde, aralarına noktalı virgül konularak, kronolojik sıralama ile verilmelidir.

Örnek: *Okul yöneticilerinin öğretmenlere oranla daha fazla strese maruz kaldıklarını belirten çalışmalar da vardır (Savery, 1993; Feitler, 1996).*

- Atıf yapılan eser bir kurum adına hazırlanmışsa ilk atıfta, kurumun açık adı, yanında kısaltması, basım yılı ve sayfa numarası verilir. Daha sonraki atıflarda kurumun açık adı değil sadece kısaltması kullanılır.

Örnek: (Türk Dil Kurumu, [TDK], 1997)(TDK, 1997)

- Bir yazarın aynı yıla ait iki ayrı eserine atıf yapılıyorsa bu yayınların yıllarına bir harf eklenir.

Örnek: (Aydın, 1998a) (Aydın, 1998b)

- Doğrudan ulaşılamayan bir yayına metin içinde atıf yapılırken bu kaynakla birlikte alıntının yapıldığı kaynak da aşağıdaki gibi belirtilmelidir.

Örnek: ... (Karahana, 1985ten aktaran Gündüz, 1998)

Kaynakanın Düzenlenmesi

Çalışmanın sonunda kullanılan tüm kaynaklar alfabetik sırayla aşağıdaki ilkelere uygun olarak verilmelidir.

▪ **Tek yazarlı kitap**

Bulut, Y. (2005). *GAP Bölgesinde Kentleşme*, (1. Baskı), Ankara, Nobel Yayınevi.

▪ **Çok yazarlı kitap**

Paksoy, H. M ve S., Paksoy, (2000), *Ekonomik Bütünleşmeler ve AB*, (1. Baskı), Şanlıurfa, Özdal Matbaacılık

- **Editörlü kitap**
Kırkkılıç, A. ve Akyol H. (Ed.). (2009). *İlköğretimde Türkçe Öğretimi*. (2. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- **Kurum yazarlı kitap**
Türk Dil Kurumu (1998). *Türkçe Sözlük*. (8. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- **Çeviri kitap**
Bloom, B. J. (1998). *İnsan Nitelikleri ve Okulda Öğrenme*. (ev.: Durmuş Ali Özçelik). İstanbul: MEB Yayınevi.
- **Sürelili yayınlardaki makale**
Ekşi, İ. H. (2009), Sektör Farklılıklarının Finansal Oranlar Üzerindeki Etkisi: İMKB İmalat Sanayi Firmalarında Bir Uygulama, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:14, Sayı:1, 115-126.
- **Editörlü kitapta bölüm**
Bulut, Y. ve Tanıyıcı, Ş. (2007).Türkiyede Belediye Meclis Üyelerinin Temsil Ediciliği ve Kent Yönetimindeki Etkisi, (Ed: Hüseyin Özgür ve Muhammet Kösecik), *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar II*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, s. 354-374.
- **Basılmış sempozyum ve kongre bildirisi**
Coşkun, E. (2008). İlköğretim Öğrencilerinin Öyküleyici Anlatımlarında Metin Tutarlılığı. *XXI. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri, 10-11 Mayıs 2007*, (Ed.: Aksan, Y. ve Aksan, M.) Mersin: Mersin Üniversitesi Yay.,s. 251-260.
- **Gazete Yazısı**
Akyol, T. (2001, Aralık 24). Edebiyat Tartışması. *Milliyet*, s.12.
- **Tez**
Gelen, İ. (2003). *Bilişsel Farkındalık Stratejilerinin Türkçe Dersine İlişkin Tutum, Okuduğunu Anlama ve Kalıcılığa Etkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Adana: ukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- **Elektronik dergilerdeki / veri tabanlarındaki makale**
Brewster, C., & Railsback, J. (2002). Fullday kindergarten: Exploring an option for extended learning. (ERIC Document Reproduction Service No. ED472733). (Erişim Tarihi: 18.09.2008)
Arajji, R. Y., & Lang, K. R. (2008). Avatar business value analysis: a method for the evaluation of business value creation in virtual commerce. *Journal of Electronic Commerce Research*, 9, 207-218. <http://www.csulb.edu/journals/jecr/> (Erişim Tarihi: 15.09.2008)
- Basılmamış ders notları, yayımlanmamış bilimsel toplantı bildirileri kaynak olarak gösterilmez.